

histor

History interested people books
love always interest
read think reading
know started like back
like back always interest
read think reading
time year World
war military book
great
American
book
great
European
general
learned
Rome day
every enough
teachers remember understand still
interesting world old
books
time year World
war military book
great
American
book
great
European
general
learned
Rome day
every enough

Journal of historiography

tarihyazmi

2019

Winter 2024, 6(2)

Editörden..

Dergimiz **tarihyazımı**, Türkiye'deki tarihçiliğin kendini anlaması, çeşitli yaklaşım ve yöntemlerle daha iyi örneklerin verildiği zengin bir alana dönüşmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede yayın serüvenini 12. sayısı ile devam ettirmektedir. Bu sayımızda 4 makale yer almaktadır.

İlk makale Resul Babaoğlu'nun "**Türkiye'de tarihçiliğin 100 yılı: Siyasal ve sosyolojik eğilimler üzerine kronolojik bir muhasebe**" başlığını taşıyor. Babaoğlu makalesinde, Türkiye'nin ilk yüzyılındaki tarihçiliği analiz etmiştir.

İkinci makale ise Nilab Saeedi'nin "**Timür'un gölgesinde: Muşlıh Al-Dîn Al-Lârî ile Ankara Savaşı'nın yeniden değerlendirilmesi**" adlı çalışma. Yazar burada Muşlıh Al-Dîn Al-Lârî üzerinden Ankara Savaşı için Timur bağlamında bir çözümleme yapmıştır.

Üçüncü makale Mehmet Fırat'ın "**X. Yüzyılda bir Alman Krallığı'ndan söz edilebilir mi? Tarihyazımsal bir değerlendirme**" başlığını taşıyor. Fırat, Alman Krallığı" olarak isimlendirilen Doğu Frank Krallığı için "Alman Krallığı" ifadesinin anakronistik bir yaklaşım getirdiğini zamanın kaynaklarından hareketle açıklamaktadır.

Dördüncü makale ise Emrah Kaya'nın "**Emin Ali Çavlı'nın Millî Eğitim (Maarif) Şûralarında "tarih" üzerine görüşleri**" adlı çalışma. Millî Mücadele'ye destek vermiş farklı şehirlerde ve kurumlarda tarih öğretmenliği yapmış, çeşitli gazetelerde ve dergilerde yazılar kaleme almış Çavlı'nın tarih üzerine görüşlerini işlemiştir.

Yeni yayın kurulu ile yoluna devam eden **tarihyazımı** dergimize katkıları için yazar ve hakemlere çok teşekkür ederiz. Mayıs 2025'te yayınlanacak 13. sayımız için makale ve yazılarınızı bekleriz.

tarihyazımı dergisinin Türkiye tarihçiliği için şimdiye kadar pek çok değerli makaleyi literatüre kazandırdığını belirtir, saygılarımızı sunarız.

Editörler adına

Prof. Dr. Ahmet Şimşek

Editör

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa

Yayın Kurulu (Editörler Kurulu)

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN- Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Cenk REYHAN-HBV Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN-Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih DURGUN- İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL- İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ÇAYKENT- İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Özhan KAPICI- Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arzu İBİŞİ TEMELLİ- İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can Tankut ESMEN- Trakya Üniversitesi
Dr. Emre ELMAS- Trakya Üniversitesi

Yayımcı ve Yazı İşleri Sorumlusu

Ahmet ŞİMŞEK

Teknik Editör

Doç. Dr. İbrahim TURAN- İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa

Dil Editörleri

Gülselin ÖKSÜZ – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Büşra ŞAHİN – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Deniz GÜNEŞ – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Mizanpaj ve Yayın Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Eyüp CÜCÜK – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Dr. Öğr. Üyesi Can Tankut ESMEN- Trakya Üniversitesi

Dr. Emre ELMAS- Trakya Üniversitesi

Türkiye’de tarihçiliğin 100 yılı: Siyasal ve sosyolojik eğilimler üzerine kronolojik bir muhasebe

Resul BABAOĞLU

Doç. Dr.

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

babaogluresul@hptmail.com

 0000-0002-8726-904X

Öz: Türkiye’de Cumhuriyet’in asırlık birikiminin takip edilebileceği alanlardan biri olan tarihyazımı, zaman içerisinde içerik ve metodolojik kırılmalara uğramış, bu durum bir disiplin olarak tarihçiliğe yeni imkânlar sağladığı gibi, onu dar kalıplara hapsedme tehdidi de içermiştir. Türkiye’de dönemsel ideolojik yönelimler ve küresel gelişmelerle yeni içerikler ve metotlarla dönüşen tarihyazımı, 100 yıllık sürede hatırı sayılır bir birikim oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nde Dârülfünun’da ilk tarih bölümünün açılmasından önce Mekteb-i Mülkiye ve diğer yüksekokullarda müfredata eklenen tarih dersleriyle bilimsel tarihçiliğin önü açılmış ve ilk bilimsel eserler kaleme alınmıştır. Bilimsel tarihyazımı alanındaki bu ilk kıpırdanmalardan 2000’li yıllara uzanan süreçte tarih bilimine karşı kesintisiz bir merak ve ilginin artarak devam etmesi, tarihin her dönemde popüler ve akademik işlevlerinin canlılığını göstermektedir. Türkiye’de ideolojiler ile tarih bilimi arasındaki sıkı bağlar belirgin birçok sesliliğe ve tarih metinlerinin üretiminde verimliliğe imkân vermekte, diğer yandan her dönemde konjonktürel olarak tarihyazımında görülen savrulmalar ise tarihçilik açısından düşündürücü sonuçlar doğurmaktadır. Türkiye’de tarihyazımının son asırda geçirdiği dönüşümü anlamlandırma amacındaki bu makale, mevcut birikimi değerlendirmeye dönük bütüncül bir bakış getirme çabası içerisinde.

Anahtar Kelimeler: Türkiye; Osmanlı; Tarihyazımı; Kemalizm; Post-Kemalizm

100 years of historiography in Türkiye: A chronological accounting of political and sociological trends

[Makale Türü:](#)

Araştırma Makalesi

[Gönderim Tarihi:](#)

15.11.2024

[Kabul Tarihi:](#)

05.12.2024

Abstract: Historiography, which is one of the fields where the centuries-old accumulation of the Republic can be traced, has undergone content and methodological ruptures over time, which has provided new opportunities for historiography as a discipline, but also threatened to confine it to narrow molds. In Turkey, historiography, which has been transformed with new contents and methods due to periodic ideological orientations and global developments, has created a considerable accumulation in a period of 100 years. Before the opening of the first history department at Dârülfünun in the Ottoman Empire, history courses added to the curriculum at Mekteb-i Mülkiye and other colleges paved the way for scientific historiography and the first scientific works were written. From these first stirrings in the field of scientific historiography to the 2000s, an uninterrupted curiosity and interest in the science of history continued to grow, demonstrating the vitality of the popular and academic functions of history in every period. The close ties between ideologies and historiography in Turkey allow for a prominent plurality of voices and an efficiency in the production of historical texts; on the other hand, the conjunctural shifts in historiography in every period have thought-provoking consequences for historiography. This article, which aims to make sense of the transformation of historiography in Turkey in the last century, endeavours to bring a holistic view towards evaluating the existing accumulation.

Keywords: Turkey; Ottoman Empire; Historiography; Kemalism; Post-Kemalism

Extended Summary

Purpose

In many ways, the 100th anniversary of the Republic in Turkey is a good opportunity to take stock of history. Just as a balance sheet can be drawn for Republican Turkey in different fields, the transformation of historiography in the last century can be analyzed in a similar way. Historiography, which was shaped by the Turkish History Thesis in the early period of the Republic, had great traces of the accumulation of the Constitutional Monarchy period, but it also had unique aspects. What kind of changes historiography, whose boundaries were drawn during Atatürk's era, has undergone in the process extending to the 2000s has been heavily influenced by sociological and political tendencies. This study aims to analyze this evolution in historiography. One of the important factors that determined the boundaries and color of the historiographical understanding of Atatürk's era was the influence of the *Nutuk*, which was prepared in 1927. Although Mustafa Kemal evaluated the important developments that took place between 1919 and 1927 in this work, from time to time, the intonations about the Ottoman Empire and the Ottoman rulers were also noteworthy. In general terms, the Ottoman dynasty was held responsible for the backwardness of the 600-year-old Ottoman Empire and its inability to keep up with historical conditions, indirectly creating an atmosphere that dominated the historical texts analyzing the period. In the History Congresses organized under the auspices of Atatürk himself, the distant past of the Turks was attributed to the Huns and Etruscans, and in a sense, the Ottoman past was relegated to the background. According to Ersanlı, in the 1920s and partly in the 1930s, linking the origins of the newly established Republic with the Ottoman Empire was not possible in the political climate influenced by official circles. In fact, this endeavor of the political elites of the new Turkey was in harmony with the understanding of history of the newly independent Balkan states, which sought to erase their Ottoman past from public memory.

Method

Within the scope of this study, content analysis and descriptive approach, one of the qualitative research methods, were preferred. One of the developments that reminded the idea of a limited continuity between the Ottoman Empire and Republican Turkey was the excitement in intellectual circles due to the fact that the Tanzimat Edict, which celebrated its 100th anniversary in 1939, marked the beginning of the modernization adventure. This perspective, which drew parallels between the Tanzimat officials and the reformists of the Republic, led to the writing of articles with benevolent interpretations of Ottoman modernization, excluding the reign of Abdülhamid II. The Ottoman narrative of the Kemalist conception of history is largely shaped around a series of meaningful but futile reforms such as

the Tulip Period, Nizâm-ı Cedid, Tanzimat and the Edict of Reform, which emerged to prevent Ottoman decline. According to Yaycıoğlu, the Ottoman historiography of the early Republic was a critique of decline and treated as a fated process leading to the establishment of the Republic of Turkey.

Results and Discussion

In the conjuncture shaped by the Republican paradigm, the defeats against the great powers, the economic expansion of European states, and the deep emphasis on territorial losses confined Ottoman historiography to the confines of the post-mortem narrative. Leading figures of Ottoman historiography such as Enver Ziya Karal, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mükrimin Halil Yinanç and Fuat Köprülü conducted their academic work under the influence of the state-centered and protectionist economic model in a critical relationship with the Ottoman past. In this period, the Tanzimat I, which reveals the relationship between the state and historiography: On the Occasion of its Hundredth Anniversary, which revealed the relationship between the state and historiography in this period, made historical inferences about the Tanzimat reforms by taking these criteria into consideration. The difference in method and understanding used in the articles in the International Symposium on the 150th Anniversary of Tanzimat published by the Turkish Historical Society in 1994, half a century after the publication of this work, revealed the sharp transformation in Ottoman historiography in the last 50 years. Undoubtedly, the fact that the work published in 1940 focused mostly on legal regulations due to the fact that archival documents had not yet been classified corresponds to a methodological limitation, whereas the papers presented at the symposium held on the 150th anniversary of the Tanzimat, although critical approaches to the modernization paradigm were observed in places, the issues related to Ottoman history were examined from a comparative perspective and texts focusing on the provinces with rich archival materials were included.

Conclusion

In 1946, as the steps towards democratization began to be felt in Turkey, an air of freedom began to be felt in intellectual and academic life. The emergence of some contrary views in historiography, albeit timidly at first, was the first sign of polyphony in this field. In this period, when the historiography known as the right conservative reading of history began to stir, the first examples of revisionist historiography began to find a place in the conservative Islamist press. In publications such as the *Büyük Doğu* periodical published by Necip Fazıl Kısakürek, *Sebilürreşat*, *Ehli Sünnet*, *İslam* periodical and *İslam'ın Nuru*, texts that rejected the Kemalist official historiography's reading of recent history were written. From the 1950s onwards, the right-conservative reading of history has opposed the narrative of the history of the Revolution through the accounting of recent history. Discussions on Abdülhamid II, Lausanne, the Caliphate, the War of Independence and the Committee of Union and Progress were among the

dominant topics of popular historiography. It should be noted that with the effect of the liberalization observed in the political atmosphere since the first years of the Democratic Party's rule, the memoirs of the leading commanders of the War of Independence were published. Autobiographical works, which contain the conflict between Mustafa Kemal and his comrades-in-arms during the important phases of the War of Independence, the Lausanne Conference and the adoption of the revolutions in a way that contradicts the narrative in the Nutuk, opened the door to a different perspective on recent history. Another important aspect of the 1950s in terms of historiography was the successive memoirs and interviews of the cadres who led the National Struggle. Sel Publishing's Atatürk Kütüphanesi, Ekicigil Tarih Publishing's Siyasi Dargınlıklar series by Kandemir, and finally Cemal Kutay's Tarih Konuşuyor series brought to the table the aspects of the National Struggle period that had been kept silent.

One of the fields that opened new windows for historiography in Turkey after the 1960s was the development of constitutional and legal historiography. Intellectuals such as Yavuz Abadan, Bülent Tanör, Reşat Kaynar, Bahri Savcı, Tarık Zafer Tunaya, Mümtaz Soysal, Bülent Tanör and Recai G. Okandan examined constitutional law from the Ottoman Empire to the Republic in its various dimensions, while also examining political structures and party programs in the context of institutional progress. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay and Ergun Özbudun made important contributions to historiography with their academic productions as the last heirs of the historiographical tradition that can be defined as history of law, history of administration, political culture and public law. By the 1970s, it is possible to see that there was a significant literature on the transition from the Imperial past to the Republic.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde hatırı sayılır bir birikim oluşturan tarih anlayışının Cumhuriyet dönemi Türkiye'si'ne en önemli yansıması siyasal elitlerin tarihi siyasi bir meşruiyet alanı olarak görme konusunda son derece iştahlı olmalarıydı (Ersanlı, 2011: 67). İmparatorluktan Cumhuriyet idaresine geçiş süreci, son on yılda travmatik bir şekilde çözülmeye uğrayan etnik çeşitlilik esaslı toplumsal yapının ulus inşası için dönüştürülmesi ile paralel bir şekilde yürüyordu. 20. yüzyılın başlarında dünya genelinde gözlemlenebilen ulus inşa süreçlerinin vaz geçilmez bir enstrümanı olan modern tarihçilik yeni ulusların imal edilmesi ve yeni dünya düzeninde yer edinmeleri gibi oldukça hayati önemdeki çabalara eşlik etmiştir. Geçmişin mirasını korumak için bir araya gelen ulusun kolektif belleğini besleyen en önemli unsurların başında gelen tarihçilik toplumsal aidiyet duygusunun oluşturulması için de önemli argümanlar üretilmesinde başat rol oynuyordu (Kaya, Özdemir ve Şimşek, 2004: 273). Toplumun kolektif belleği çoğu

zaman siyasal elitler ve iktidarın ihtiyaçları çerçevesinde geçmişin evcilleştirilerek seçici dikkat ve unutmama mekanizmaları vasıtasıyla toplumsal belleğin tesis edilmesi ile sonuçlanmaktadır (Bilgin, 2013: 16). Bu siyasal ve toplumsal koşullarda girilen 1930'lu yıllarda ulus inşa sürecine uyumlu bir tarih yorumu egemen hale gelmiştir. Cumhuriyet'in kurucu seçkinlerinin ortak dil, ortak tarih ve kültür unsurları ile ulus devlet idealini var etme düşüncesinin bu sonucu doğurduğu şüphe götürmez bir gerçektir (Şirin, 2024: 119). I. ve II. Türk Tarih Kongreleri ile sınırları çizilen resmî tarih tezinin egemen olduğu 1930'lu yıllarda orta öğretim düzeyinde sözü edilen tarih anlayışına uygun bir tarih yazımı ve aktarımı söz konusu olmasına karşın, yükseköğrenim düzeyinde çeşitliliğe dayanan canlı bir tarihçilik ortamının olduğu söylenebilir (Toprak, 1986: 433).

Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun tarihe yoğun ilgi göstermesi bir yönüyle Atatürk'ün hayata geçirmek istediği kültür devrimi ile akalı bir durumdu. Dil ve tarih çalışmaları sayesinde Türklerin kadim bir tarihe sahip olduklarının ve medeniyete önemli katkılar yaptıklarının kanıtlanacağı bilimsel altyapıya erişmek mümkün hale gelecekti. Bu doğrultuda atılan en önemli adım hiç kuşkusuz 1931 senesinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin özerk bir kuruluş olarak tesis edilmesi olmuştur. Bu dönemde İstanbul Üniversitesi bünyesinde bir Türkiyat Enstitüsü faaliyete geçirilerek müdürlüğüne Fuad Köprülü getirilmiştir. 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adını alan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, arkeoloji ve antropoloji çalışmalarına da ev sahipliği yapmıştır. Yine aynı yıllarda Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulması da Atatürk döneminin kültür politikaları konusunda bir fikir vermektedir. Atatürk'ün teşvikiyle bir ekip tarafından yayına hazırlanan Türk Tarihinin Ana Hatları adlı eser önce 600 sayfalık bir cildin, daha sonra da çeşitli fasiküllerin ortaya çıkmasıyla hayat bulmuştur. Bu eser, içerdiği varsayımların temellendirilmesi konusundaki zayıflığından dolayı dönemin entelektüel otoritelerince kabul görmemiş ancak aynı yıl Maarif Vekâleti tarafından dört ciltlik tarih kitabı yayınlanmıştır.

Cumhuriyet'in bu ilk yıllarında öne çıkan tarihçiler arasında Fuad Köprülü, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Yusuf Hikmet Bayur'un çalışmalarını zikretmek yerinde olacaktır (Şakiroğlu, 1984: 11). Belki Tefik Bıyıklıoğlu'nun da eklenebileceği bu isimlerden anlaşılabilir gibi, milli dil, kültür ve tarih politikalarına yoğunlaşılacak bu yıllarda tarih ve tarihçilik de belirli misyonlar yüklenmiş muayyen şahısların ilgi ve sorumluluk alanlarına terk edilmiştir (Şimşek, 2017: 16). Bunun yanında, 1937 yılında yayın hayatına başlayan *Belleten* dergisi, Türk tarihinin bilimsel yaklaşımlarla inceleneceği bir platform olarak düşünülmüş, ayrıca, Halkevleri bünyesinde çıkarılan dergilerde de Türk Tarih Tezi'ne uygun tarih araştırmalarının yaygın hale getirilmesi amaçlanmıştır (Kafadar ve Karateke, 2011: 573).

1930'lu yıllar ile özdeşleşen Türk Tarih Tezi zaman içerisinde bilimsel açıdan büyük eleştiriler almış olsa da yansıtmış olduğu tarih anlayışını dönemin kültür devrimi ve zamanın hâkim küresel ideolojik yönelimleri ile beraber değerlendirmek gerekmektedir. Türk Tarih Tezi'nin oluşum şartlarına bakıldığında büyük ölçüde son dönem Osmanlı kültür çevrelerinde dolaşıma

sokulan Avrupa merkezli siyasal ve ideolojik kıpırdanmalar hâkim unsurlar arasındadır. Dolayısıyla Türk Tarih Tezi fikrinin büyük ölçüde son dönem Osmanlı düşünce akımları sayesinde serpilmeye başladığı kolaylıkla ileri sürülebilir (Yıldız, 2001: 184). Bu yıllarda *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı tarih kitabındaki tezler esas alınarak 1932’de düzenlenen I. Türk Tarih Kongresi, yeni tarih anlayışının tarihçilere kabul ettirilmesi şeklinde de anlaşılabilir bir politik hamle olarak değerlendirilebilir (Şimşek, 2017: 17). Diğer taraftan, tarih öğretiminde kullanılacak yeni metotların tarih öğretmenlerine benimsetilmesinde işlevsel olması düşünülen I. Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz 1932 tarihinde Ankara’da toplanmıştır. Bu kongre ile aynı zamanda Türk Tarih Tezi’nin bilimsel çevrelere duyurulması amaçlanmaktaydı (Akman, 2011: 85). Kongrenin açılış konuşmasını yapan dönemin Maarif Vekili Esat (Sagay) tarih bilimine yüklenen işlevi beyan etmiştir. Esat Bey’e göre, Türk çocuğu kendini ve mensup bulunduğu “Büyük Türk Milleti”nin yüksek uygarlığını, yeteneğini ve diğer uluslar arasındaki seçkin konumunu bilecek, ecdadından devraldığı bu milli ve tarihi seciyelerle benliğini yükseltecek ve dünya uygarlığına da eskisi gibi şerefli hizmetler yapmayı sürdürecekti (Toprak, 2011: 17). Esasen Türk Tarih Tezi ile ortaya atılan önermelerin doğrulanması amacını da taşıyan I. Türk Tarih Kongresi’ne katılarak bildiri sunan tarihçiler arasında Fuad Köprülü, Yusuf Akçura, Sadri Maksudi (Arsal), Ahmet Ağaoğlu, Zeki Velidi (Togan), Dr. Reşit Galip ve Ahmet Refik (Altınay) gibi isimler sayılabilir.

Ortaya atıldığı dönemde de bazı yönleri ile ciddi eleştiriler alan Türk Tarih Tezi, I. Türk Tarih Kongresi’nde de tartışma konusu olmuş, ancak bu teze yöneltilen eleştiriler Ersanlı’nın ifadeleriyle itizari (apologetic) bir nitelikte olmuştur (Ersanlı, 2011: 143). Kongrenin açılış konuşması o sıralar henüz 24 yaşında olan Atatürk’ün manevi kızı Afet (İnan) ve Reşit Galip tarafından yapılmıştır. “Tarihten evvel ve tarih fecrinde” başlığını taşıyan konuşma genel itibarıyla Türklerin Orta Asya kökenlerine vurgu yaparak topoğrafya, antropoloji ve arkeolojiye dayanan birtakım hipotezlere dayandırılmıştır (Toprak, 2012: 7). Afet İnan’ın mantıksal çerçevesini çizdiği ve kongrede genel kabul gören Türk Tarih Tezi, Fuat Köprülü, Zeki Velidi (Togan) ve Abdülkadir İnan tarafından eleştirilecektir. Fuat Köprülü, kongrede ağır basan resmî görüş ile uyum sağlayarak kaynak ve yöntem gibi gerekçelerle ölçülü eleştirilerde bulunurken, Zeki Velidi ise resmî görüşün takdimcisi olan Reşit Galip’in şiddetli eleştirilerine hedef olmuş ve akademik hayattan tümüyle dışlanarak yurt dışına gitmek zorunda bırakılmıştır (Kara, 2004: 330; I. Türk Tarih Kongresi, 1932). 1939 yılında yurda geri dönüşünden sonra akademik üretime devam eden Zeki Velidi, 1946’da *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş* başlıklı anısal esere imza atmıştır (Acar, 2021).

Osmanlı Tarihçiliğinin Sınırlı Yükselişi: “Ancien Régime”i Hatırlamak

Diğer bir konu da 1930’lu yılların tarihçilik anlayışının 1910 ve 1920’li yıllarda Köprülü, Akçura, Necip Asım ve Ahmet Refik gibi Türkçü çevrelerin siyasal kurumlarla bağlantılı olmayan Türkçülük ideolojisi temelindeki özerk milli tarihçilik hamlesinden önemli farklar barındırmış olmasıdır (Ersanlı, 1985: 83).

Gerçekten de Balkan bozgunundan sonra Türkçü entelektüellerin başlattıkları milliyetçi eksenli tarih, edebiyat ve kültür hamlesi *Türk Derneği ve Genç Kalemler* gibi çatılar altında hâkim paradigmayı oluşturmuştur (Taştan, 2013: 25-30). Kemalist tarih anlayışı ise büyük ölçüde bürokratik bağlar ile sınırları belirlenmiş bir üst anlatı biçiminde beliriyordu. Bu tarihçilik anlayışında genellikle Türk Tarihinin Ana Hatları adlı eser ile I. ve II. Türk Tarih Kongrelerinde ortaya konulan tezler çerçevesinde konuların ele alınmasına ilişkin örtük bir konsensüsten bahsedilebilirdi.

Genel anlamda Osmanlı tarihçiliği gerileme paradigmasına bağlı bir şekilde icra edilirken Tanzimat dönemi devlet adamları hayırhah değerlendirmelerle ele alınıyor, I. Dünya Savaşı gibi nispeten yakın dönemin meseleleri de seçmeci bir tavırla inceleniyordu. Eric Maria Remarque'nin I. Dünya Savaşı'ndaki izlenimlerine bağlı olarak kaleme aldığı *Im Westen Nichts Neues* başlıklı romanının beyazperdeye aktarıldığı *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* adlı filmi Elhamra Sineması'nda izledikten sonra savaşın travmalarını henüz atlatamamış olan halkın bu gerçeklerin gözler önüne serilmesine hazır olmadığı düşüncesiyle, filmin gösterime girmesini istemeyen Mustafa Kemal'in bu tavrı bahsi geçen seçmeci tarih anlayışının bir uzantısı olarak görülebilir (Önder ve Baydemir, 2005: 123). Bunun yanı sıra, I. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanan Hicaz ve Kafkasya gibi cepheleleri bilinçli bir unutmama ameliyesiyle tarih anlatısında yer bulamazken Çanakkale Cephesi ve Kut'ül Amare Zaferi öne çıkarılabilmıştır (Toumarkine, 2021: 368). 1930'da Ahmet Emin Yalman'ın Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınladığı *Turkey in the World War* başlıklı eser ise dönemi bir bütün olarak ele alması bakımından benzer yayınlardan farklı bir içeriğe sahiptir (Toumarkine, 2021: 385).

Atatürk döneminin tarihçilik anlayışının sınırlarını ve rengini belirleyen önemli unsurlardan biri de 1927 yılında hazırlanan *Nutuk* adlı eserin yarattığı etkiydi. Mustafa Kemal, her ne kadar bu eserde 1919-1927 yılları arasında cereyan eden önemli gelişmeleri değerlendirmiş olsa da zaman zaman Osmanlı Devleti ve Osmanlı yöneticileri ile ilgili tonlamalar da dikkat çekmekteydi. Genel anlamda Osmanlı Hanedanı, 600 yıllık Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığı ve tarihsel şartlara ayak uyduramayışının sorumlusu olarak gösterilirken dolaylı olarak dönemi inceleyen tarih metinlerini domine eden bir hava da yaratılmış oluyordu. Bizzat Atatürk'ün himayelerinde düzenlenen Tarih Kongrelerinde Türklerin kadim geçmişleri Hunlara ve Etrüsklere dayandırılarak bir anlamda Osmanlı geçmişi ikinci plana atılıyordu. Ersanlı'ya göre, 1920'li ve kısmen 1930'lu yıllarda yeni kurulan Cumhuriyet'in kökenlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilendirilmesi resmî çevrelerin etkili olduğu politik iklimde mümkün değildi. Hatta yeni Türkiye'nin siyasal elitlerinin bu uğraşısı bağımsızlığını yeni kazanmış ve Osmanlı geçmişlerini toplumsal hafızadan silme derdinde olan Balkan devletlerinin tarih anlayışı ile benzer bir çizgide ilerlemiştir (Ersanlı, 2002: 121).

Bir yönüyle Osmanlı geçmişi ile Cumhuriyet idaresi arasında tarihsel bir kopuş öyküsü yaratmak Kurtuluş Savaşı yıllarında hatırı sayılır fedakârlıklarda bulunmuş neslin de arzuladığı bir tutum olmuştur. Öyle ki, Osmanlı ile Cumhuriyet

arasında tasarılan kopuş paradigması, aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin meşruiyetine hizmet etmek için tasarlanmıştır. Ancak buradaki sorun, Osmanlı geçmişinin resmî tarih anlatısından tamamen silinmesinin doğuracağı köksüzlük tehlikesi ile alakalı bir durumdur. Orta Asya Türk tarihi ve ilk çağ uygarlıklarının Türklük ile ilişkilendirildiği historiyoğrafi henüz bilimsel argümanlara istinat ettirilememiştir. Dolayısıyla, Tanzimat döneminin cesur reform girişimlerinin Kemalist devrime öncülük ettiği varsayımı ve Osmanlı Devleti'nin yükselme çağında kaydettiği askerî zaferlerin sahiplenilmesinde bir beis görülmemiştir. Ancak bu sefer de, hayırhah değerlendirmelere konu edilen bu geçmişin aktörleri olan “Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına sürgüne gönderilmesi fikri de tartışmaya açılır mıydı?” endişesi Cumhuriyet'in kurucu elitlerini ölçülü ve bir o kadar da dikkatli bir tarih anlatısı inşa etmeye sevk etmiştir (Ersanlı, 2002: 122-123). Özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra Osmanlı dönemine eğilen tarih araştırmalarında bir popülerleşme görüldüğü bilinmekle birlikte, sözü edilen temkinlilik hali bu dönemde de devam etmiş, adeta bir otokontrol mekanizmasıyla kullanılan ifadeler ve söz kalıpları bilinçli tercihlerin ürünü olmuştur. Esasen, Atatürk'ün Nutuk adlı eserinde Osmanlı Hanedanı'nı itham eden bölümler 1922 yılında saltanatın kaldırılması ile ilgili düzenlemenin yapıldığı oturumda kullandığı ifadelerin tekrarından ibaret olmakla birlikte, Osmanlı yöneticilerine yönelik “bağnaz”, “işbirlikçi” ve “Türk kimliğini ortadan kaldırmak” gibi ağır suçlamaları içermektedir. Bu ifadelerin sarf edildiği 1920'lerin politik ortamında Kemalist harekete karşı İstanbul'da saray ve çevresinin merkezinde olduğu bir muhalif cereyanın diri halde olduğu akılda tutulmalıdır (Malkoç, 2014: 1-25). 1930'lara gelindiğindeyse rejimin karşısında böyle bir tehdit yoktu, ancak bu koşullarda da Osmanlı geçmişine ilişkin kısıtlı ölçekteki olumlu değerlendirmelere genellikle Osmanlı yöneticilerine yönelik aşağılayıcı ve küçük düşürücü söylemler eşlik etmiştir. Bu dönemde cari olan tarih anlayışında “Osmanlı ordusu” yerine “Türk ordusu” tabiri tercih edilmekte, söz gelimi “kahraman askerler” Girit'in fethi için yaşamlarını feda ederken “Deli İbrahim ise afrodizyak etkisi için amber alıp bütün zamanını kadınlarla geçirmektedir” ifadesi kullanılmaktadır (Danforth, 2014: 656).

Kemalist historiyoğrafinin Osmanlı tarihini nisyan parantezine aldığı yönünde Türkiye'deki sosyal bilim çalışmalarını kuşatan algı bir yanılsamadan ibaret olup neyse ki bu algıyı yapı sökümüne uğratan kayda değer çalışmalar konuyu sarahate kavuşturmuştur (Sönmez, 2021; Philliou, 2011). Erken Cumhuriyet döneminde Osmanlı tarihçiliğine ayrılan mesai sınırlı olsa da “ancien régime”in başarı hikâyelerinin tarih anlatısına eklenmesinde bir beis görülmemiştir. Bu duruma verilebilecek en yaygın örnek İstanbul'un fethi hadisesi ve Fatih Sultan Mehmed'in muktedir bir padişah olarak başarılı yönetim performansı idi. İstanbul'un fethini kutlama merasimleri her ne kadar II. Abdülhamid döneminde gündeme gelmiş olsa da hakiki manada bu tarihsel hadisenin gündeme gelip yerleşmesi II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının çabalarıyla mümkün olmuştur. Hâlihazırda İstanbul'un fethine yönelik geliştirilmiş olan kolektif bilinç erken Cumhuriyet döneminin katı tarih tasavvurunda bile yer bulabilmiştir. Ahmet Refik (Altınay), Mükrimin Halil Yinanç ve Ali Saim Ülgen gibi

tarihçiler konu üzerinde belge neşriyatına dayanan çalışmalara imza atmışlardır (Şimşek ve Akbaş, 2023: 41-42). İstanbul'un fethinin 100. yıldönümüne denk gelen 1953 yılında yapılacak kutlamaların ve diğer etkinliklerin koordine edilmesi amacıyla 1941 yılında Maarif Vekâleti, Türk Tarih Kurumu ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu arasında görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmelerden bir sonuç alınamayınca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Ord. Prof. Dr. Hamit Ongunsu başkanlığında Müzeler Genel Müdürü Hamit Zübeyir Koşay ve Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz'den oluşan üç kişilik bir komisyon kurulmuştur. 1953'te yapılacak olan etkinlikler konusunda bir rapor hazırlayan komisyonun önerileri arasında broşürler, kartlar ve fotoğraf albümleri hazırlanması, pul ve madalyon bastırılması ve bir marş ve opera bestelenmesi ile festivaller ve resmîgeçitler düzenlenmesi de yer almıştır (Şimşek ve Akbaş, 2023: 43).

Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet Türkiye'si arasında sınırlı bir devamlılık düşüncesini hatırlatan gelişmelerden biri de 1939 yılında 100. yılını dolduran Tanzimat Fermanı'nın modernleşme serüveninin başlangıcını oluşturması hasebiyle entelektüel çevrelerde oluşan heyecan idi. Tanzimat ricali ile Cumhuriyet reformistleri arasında paralellik kuran bu bakış açısı II. Abdülhamid'in saltanat devresini dışarıda bırakacak şekilde Osmanlı modernleşmesine yönelik hayırhah yorumlamalar içeren yazılar kaleme alınmıştır (Ölmez, 2023: 19). Kemalist tarih anlayışının Osmanlı anlatısı büyük ölçüde devletin gerilemesini önlemeye yönelik ortaya çıkan *Lale Devri*, *Nizâm-ı Cedid*, *Tanzimat* ve *Islahat Fermanı* gibi anlamlı, ancak nafîle ıslahatlar dizgesi etrafında şekillenmiştir. Yaycıoğlu'na göre, erken Cumhuriyet'in Osmanlı tarihçiliği bir inhitat eleştirisi olup Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden mukadder bir süreç olarak ele alınmıştır. Büyük güçler karşısında alınan yenilgiler, Avrupalı devletlerin iktisadi yayılmaları ve toprak kayıplarına derinden yapılan vurgu Cumhuriyetçi paradigmanın şekillendirdiği konjonktürde Osmanlı tarihçiliğini *post-mortem* anlatı sınırlarına hapsedmiştir (Yaycıoğlu, 2023: 13-14). Enver Ziya Karal, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mükrimin Halil Yinanç, Fuat Köprülü gibi Osmanlı tarihçiliğinin önde gelen isimleri Osmanlı geçmişi ile eleştirel bir ilişki içinde devlet merkezci ve korumacı iktisadi modelin etkisiyle akademik çalışmalarını yürütmüşlerdir. Bu dönemde devlet ve tarih yazımı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan *Tanzimat I: Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle* başlığıyla yayımlanan derleme eserde yer alan yazılardaki tarihsel çıkarımlar, Tanzimat reformlarının bu kriterlere göre değerlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu eserin kaleme alınmasından yarım asır sonra 1994 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*'nda yer alan makalelerde kullanılan yöntem ve anlayış farkı, son 50 yılda Osmanlı tarihçiliğinde yaşanan keskin dönüşümü ortaya koymuştur. Şüphesiz ki 1940'ta yayınlanan eserde henüz arşiv belgelerinin tasnif edilmemesinden dolayı daha çok kanuni düzenlemelere yer verilmiş olması yöntemsel bir sınırlılığa tekabül ederken Tanzimat'ın 150. yılında yapılan sempozyumda sunulan tebliğlerde yer yer modernleşme paradigmasına eleştirel yaklaşımlar gözlenmekle birlikte, Osmanlı tarihine ilişkin meseleler karşılaştırmalı bir perspektifle incelenmiş ve zengin arşiv malzemeleri ile taşraya odaklanan metinler yer almıştır (Köksal, 2010: 194).

Revizyonizmden Karşılaştırmalı Yönteme: Tarihyazımında Çoğulculuk Devresi

1946 genel seçimiyle gelişme kaydeden demokratik yaklaşımlara paralel olarak entelektüel ve akademik camia içerisinde de çoğulcu bir hava sezilmeye başlamıştır. İlk başlarda ürkekçe de olsa tarihyazımında birtakım aykırı görüşlerin ortaya çıkması bu alandaki çoksesseliliğin ilk işareti olmuştur (Koçak, 2023: 88). 1930'lu yıllarda büyük ölçüde Türk Tarih Tezi ile sınırları belirlenen tarihçilik anlayışının II. Dünya Savaşı ertesinde rekabetçi demokrasinin ilk adımlarının atılmasına koşut olarak yeni yorumlamalara açık hale geldiği görülmüştür. Sağ muhafazakâr tarih okuması olarak bilinen tarihçiliğin kıpırdanmaya başladığı bu dönemde giderek canlanmaya başlayan muhafazakâr İslamcı basın yayın hayatında revizyonist tarihçiliğin ilk örnekleri yer bulmaya başlamıştır. Necip Fazıl Kısakürek tarafından yayınlanan *Büyük Doğu* mecmuası, *Sebilürreşat*, *Ehli Sünnet*, *İslam mecmuası* ve *İslam'ın Nuru* gibi yayın organlarında Kemalist resmî tarihçiliğin yakın tarih okumasına reddiye oluşturan metinler kaleme alınmıştır (Çınar ve Sezgin, 2013: 332). 1950'lerden itibaren sağ-muhafazakâr tarih okuması inkılâp tarihi anlatısı karşıtlığını yakın tarihin muhasebesi üzerinden yapmıştır. II. Abdülhamid, Lozan, Halifelik, Kurtuluş Savaşı ve İttihat ve Terakki gibi konular üzerinden başlatılan tartışmalar popüler tarihçiliğin başat konuları arasında yer almıştır (Babaoğlu, 2023: 517). 1945-1950 arasındaki devrede devrim-karşı devrim dikotomisine sahne olan siyasal koşullar kaçınılmaz olarak yerleşik tarih okumasına karşı bir tarih yorumunu da beraberinde getirecektir. Çetin Yetkin'in karşı devrim hareketini 1945 ile başlatması, alternatif bir tarihyazımını da içine alan siyasal hareketin Demokrat Parti öncesinde filizlendiğine delalet etmektedir (Yetkin, 2019).

Belirtmek gerekir ki Demokrat Parti'nin ilk iktidar yıllarından itibaren siyasal havada gözlenen liberalleşmenin de etkisiyle İstiklal Harbi'nin önde gelen komutanlarının anıları yayımlanma imkânına kavuşmuştur. Başta Kurtuluş Savaşı'nın önemli safhaları olmak üzere Lozan Konferansı ve devrimlerin kabul edilmesi gibi süreçlerde Mustafa Kemal ile silah arkadaşları arasında görülen ihtilafı Nutuk'taki anlatı ile çelişecek şekilde ihtiva eden otobiyografik eserler yakın tarihin farklı pencerelerden ele alınmasına kapı aralamıştır (Gürpınar, 2012). 1950'li yılları tarihçilik açısından önemli kılan bir diğer husus da Mili Mücadele'yi yürüten kadronun art arda çıkan anı ve söyleşileri olmuştur. Sel Yayınları'nın Atatürk Kütüphanesi, Ekicigil Tarih Yayınları'nın çıkardığı Kandemir'e ait *Siyasi Dargınlıklar* dizisi ve son olarak Cemal Kutay'ın *Tarih Konuşuyor* dizisi Milli Mücadele döneminin suskunlukla geçirilen yönlerini masaya yatırmıştır (Toprak, 2016: 41).

Tarih okumasında yeni yaklaşımların devreye girmesiyle birlikte İnönü'nün Milli Mücadele'deki rolü sorgulanmaya başlamıştır. Ancak, İnönü'nün şahsında yapılan itirazlar resmî tarihçilik ve Kemalist yakın tarih okumasını hedefe almaktaydı. Demokrat Parti'nin Bolu milletvekili olan Zuhuri Danışman, bu dönemde yayınlanan eserlerinde İnönü'nün Milli Mücadele'deki rolünü geri plana itmiştir (Mert, 2008: 128). Bu dönemde sağ-muhafazakar tarihçilik sözlü anlatı

düzeyinde mayalanmasına rağmen 1950'lerin sonlarından itibaren Necip Fazıl, Kadir Mısıroğlu ve Mustafa Müftüoğlu hacimli eserlerle yakın tarihin revizyonist yorumunu yaparken Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, Muharrem Ergin, Mehmet Altay Köymen, Faruk Timurtaş, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Yılmaz Öztuna gibi tarihçi entelektüeller Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kemalist resmî tarihçiliğin gölgesinde kalan Zeki Veli Togan ve Sadri Maksudi Arsal'ın ileriye taşıyamadığı milliyetçi tarih tasavvuruna hayatiyet kazandıracaklardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de tek parti yönetiminin tartışılmaya başladığı siyasal koşullarda Cumhuriyet'in modernleşme paradigması da sorgulanır olmuştur. *Çığır, Hareket* ve *Büyük Doğu* gibi dergilerde yakın geçmişi eleştirel bir tarzda ele alan muhafazakâr entelektüeller, 1980'lerin resmî ideolojisi olan Türk-İslam sentezinin ve bu düşüncenin tarih anlatısının alt yapısını oluşturmuştur (Yıldırım, 2014: 1205). Erken Cumhuriyet döneminde Anadolu Hareketi'ni oluşturan muhafazakâr entelektüellerin Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve diğer milliyetçi aydınlardan farklı olarak Orta Asya Türk tarihinin merkeze alınmasından ziyade İslamiyet ile tanışan Türklerin Anadolu'da kurdukları köklü medeniyeti öne çıkarmışlardır. Nazım İrem'in Cumhuriyetçi muhafazakâr aydınlar olarak nitelediği isimler Kemalist aydınlanmanın bilimci, pozitivist ve radikal devrimci yönlerine karşı çıkmışlardır. Peyami Safa, *Türk İnkılabı'na Bakışlar* başlıklı eseriyle yakın tarihi farklı bir pencereden okuyarak yeni bir tarih okumasına yeltenirken Mustafa Şekip Tunç, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Hilmi Ziya Ülken de muhafazakâr bir tarih ve kültür okumasının fikri temellerini oluşturmuşlardır (İrem, 2002; Obuz, 2018).

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'deki tarihsel yöntem açısından getirdiği en önemli yenilik toplumsal ve ekonomik tarihçiliğin dünya genelindeki yükselişinin derin yansımalarından ibaret olmuştur. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde filizlenen bu tarihçilik anlayışını temsil eden tarihçiler arasında Tayyip Gökbilgin, Mustafa Akdağ,ERCÜMENT KURAN CENGİZ ORHONLU, MÜNİR AKTEPE ve ÖMER LÜTFİ BARKAN gibi isimler yer almıştır (Toprak, 2012: 10). Türkiye'de sosyal tarihçiliğin gelişmesinde Ömer Lütfi Barkan'a özel bir parantez ayırmak gerekmektedir. Tüm dünyada *Annales ekolü* adıyla yaygınlaşacak olan sosyal tarihçiliğin kurucuları olan Lucien Febvre ve Marc Block'un Strasbourg'da *Annales'i* çıkardıkları sırada aynı kentte hukuk eğitimi gören Barkan, Türkiye'ye döndükten sonra *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda Osmanlı Devleti'nin demografik, sosyal ve iktisadi hayatına yönelik makaleler yayınlamıştır (Toprak, 2012: 44). Diğer yandan, 1950'li yıllarda kurulan Atatürk Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde uzun süren bir bekleyişin ardından tarih bölümlerinin açılacak olması, sözü edilen yıllarda tarihyazımında üniversite dışı mecraların da hesaba katılmasını gerekli kılmaktadır. 1940'lı yıllarda yayımlanmaya başlayan İslam Ansiklopedisi ve Türk Ansiklopedisi fasiküller halinde yayınını sürdürmüştür. Genel anlamda 1950'li yıllar boyunca popüler tarih yayıncılığı dikkat çekmektedir. Reşat Ekrem Koçu'nun kaleme aldığı maddeleri ihtiva eden İstanbul Ansiklopedisi ile İsmail Hami Danişmend'in hazırladığı İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi akademik tarihçiliği de besleyen çığır açıcı eserler arasındadır (Özcan, 2023: 158-162).

1960'lı yılların sonlarından itibaren Avrupa'da başlayan sol gençlik hareketleri kısa zaman içinde Türkiye'de de makes bulmuştur. 1960 Anayasası'nın sağladığı görece siyasal özgürlük havasında Türkiye'de gözlenen sol düşüncedeki canlanmanın karşısında milliyetçi reaksiyoner bir gençlik hareketi ortaya çıkmıştır. 1960'lı ve 70'li yıllarda Türk tarihçiliğinin akademik üretiminin de bu akımın beslendiği fikri temeller arasında oduğu görülmektedir. Osman Turan'ın *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, İbrahim Kafesoğlu'nun *Türk Milli Kültürü*, Mümtaz Turhan'ın *Kültür Değişmeleri ve Garplışmanın Neresindeyiz?* ve Dündar Taşer'in *Büyük Türkiye* adlı eserleri milliyetçi gençliğin yaygın bir şekilde okuduğu kitaplar arasında yer almıştır (Ünal, 2006: 117). 1960'ların düşünsel çoğulcu ortamında ekonomik ve sosyal tarihçiliğin yükselişini beraberinde getiren bir diğer gelişme ise tüm dünyada olduğu gibi Marksist düşüncenin Türkiye'de de revaç bulması olmuştur. Osmanlı'nın sosyal ve iktisadi yapısı üzerine eserler kaleme almış olan Mustafa Akdağ, Halil İnalçık, Ömer Lütfi Barkan gibi tarihçilerin ulaştıkları bulguları sorgulayan yeni tarih okuması Osmanlı'nın durağan iktisadi yapısını *feodalite-Asya Tipi Üretim Tarzı* (ATÜT) paradigması ışığında tartışmıştır (Toprak, 2012: 46). Karl Marx tarafından 1850'lerde Asya toplumlarının iktisadi yapısını açıklamak üzere geliştirilmiş olan bu kavram 1960'lı yıllar Türkiye'sinde sol cenaha mensup aydınlar arasında düşünsel bir kırılma yaratmıştır. Bu dönemin küresel bir anti-kolonyalizm dönemine denk gelmesi Türkiye'de de sosyal disiplinlerin diğer alanlarında olduğu gibi tarihçilerin de kalkınma, az gelişmişlik ve geri kalmışlığın nedenleri üzerinde mesai harcamalarına zemin hazırlamıştır. Sencer Divitçioğlu, Mübeccel Kıray, Cahit Tanyol, Muzaffer Erdost, Niyazi Berkes, Behice Boran ve Mehmet Ali Aybar gibi solcu düşünürlerin başlattıkları tartışma Türkiye'de tarih yazımını dönemsel olarak yönlendirmiştir (Akkurt, 2020). Bu dönemde Yerasimos Stefanos'un *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye* ve İsmail Cem'in *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* bu düşünsel ortamın akademik çıktıları arasındaydı. 1961 Anayasası ile başlayan düşünsel çoğulculuk ortamında ortaya çıkan akademik tartışmaların aynı zamanda yakın tarihe de vurgular içerdiği görülmektedir. Esasen ilk olarak 1950'lerde başlayan İslamcı düşüncenin canlanması ile yer üstüne çıkan Anti-Kemalizm 1960'lardan sonra sol aydınlar arasında da yer yer benimsenecektir. İdris Küçükömer'in 1969'da yayınlanan *Batılılaşma-Düzenin Yabancılaşması* adlı eseri, sol düşüncede Kemalist tarih okumasına gönderme yapan ilk eserler arasındadır.

Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığının en önemli nedenini emperyalist Batı ülkelerinin yayılmacı politikaları ile açıklayan Doğan Avcıoğlu'na ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Avrupa emperyalizminin serbest ticaret ve finansal yayılma ile Osmanlı Devleti'nin ekonomisini esir aldığını savunan Doğan Avcıoğlu, Zafer Toprak'a göre Hobson-Hilfeding-Lenin çizgisinde emperyalizm kuramını Türkiye'ye uyarlamış oluyordu (Toprak, 2012: 11). Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, *Türklerin Tarihi* ve *Milli Kurtuluş Tarihi* başlıklı eserleri ile bu tarihsel yaklaşımını savunmakla birlikte, temsilcisi olduğu sol-Kemalizm düşüncesinin karizmatik düşünürlerinden biri olacaktır. *Yön* ve *Devrim* dergileri ile güncel siyasetin önemli meselelerine sol-Kemalizm penceresinden açıklamalar getirirken aynı zamanda Osmanlı/Türk tarihini kendine has üslubu ile ele almıştır. Yaygın bir görüşe göre,

Avcıoğlu, Türkiye’de özellikle askerler arasında geniş bir okuyucu kitlesine sahip olmuştur.

1960’lardan sonra Türkiye’de tarihçiliğe yeni pencereler açan alanlardan biri de Anayasa ve hukuk tarihçiliğinin kaydettiği gelişme olmuştur. Yavuz Abadan, Bülent Tanör, Reşat Kaynar, Bahri Savcı, Tarık Zafer Tunaya, Mümtaz Soysal ve Recai G. Okandan’ı ekleyebileceğimiz entelektüeller Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan anayasa hukukunu çeşitli boyutlarıyla incelerken aynı zamanda siyasal yapılar ve parti programlarını kurumsal ilerleme bağlamında ele almışlardır (Yaycıoğlu, 2023: 26). Hukuk tarihi, idare tarihi, siyasal kültür ve amme hukuku olarak tanımlayabileceğimiz tarihçilik geleneğinin son mirasçıları olarak Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay ve Ergun Özbudun akademik üretimleriyle tarihyazımına önemli katkılar yapmışlardır. 1970’li yıllara gelindiğinde İmparatorluk geçmişinden Cumhuriyet’e geçiş sürecini konu alan kayda değer bir literatür oluştuğunu görebilmek mümkündür. Niyazi Berkes’in Kanada’da tamamladığı *The Development of Secularism in Turkey* (1964) adlı tezinin Türkiye’de Cumhuriyet’in 50. yılına armağan olarak *Türkiye’de Çağdaşlaşma* başlığı ile (1975) yayınlanmasını takiben aynı yıllarda İnalçık’ın *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* ve Bernard Lewis’e ait *Modern Türkiye’nin Doğuşu* adlı eserlerin yayınlanmasıyla Osmanlı Devleti’nden ulus devlet modeline geçişin tarihsel dayanakları ilerlemeci tarih anlayışı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda 1958’de Şerif Mardin’in Stanford Üniversitesi’nde tamamladığı ve 1962’de *The Genesis of Young Ottoman Thought* başlığıyla neşredilen eseri 1964’te Türkçeye Jön Türklerin Siyasi Fikirleri adıyla tercüme edilmiştir. Yaycıoğlu’na göre Osmanlı tarihini gerileme paradigması ile inceleyen Şerif Mardin bu eseriyle aynı zamanda düşünce tarihçiliğinin önemli eserlerinden birini üretmiştir (Yaycıoğlu, 2023: 27). Bu dönemde yerli tarihçilerle birlikte yurt dışında da 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin geçirdiği dönüşüm ve ulus devlete geçiş sürecini anlamlandırmaya dönük eserler kaleme alınmıştır. Stanford Shaw’un Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Gibb ve Bowen’in *Islamic Society and the West* ile Roderic H. Davison’un *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, (Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876) başlıklı klasikleri uzunca bir dönem referans eserler arasında yer almıştır (Zürcher, 2024: 33). Ancak Osmanlı tarihini modernleşme paradigması zemininde okuyan bu eserler çeşitli boyutlarıyla yöntemsel eleştirilere tabi tutulacaktır. Osmanlı’dan ulus devlete geçiş sürecini laiklik ve modernleşme penceresinden değerlendiren bu tarz entelektüel tarih yorumları Osmanlı tarihini devlet-toplum ikiliği ve diğer toplumsal iktisadi yapılarıdaki karşıtlıklar üzerinden inşa edildikleri için yazıldıkları dönemin klasikleri arasında yer alsalar da dünyada tarihçilik alanında ilerleyen dönemlerde yaşanacak gelişmeler doğrultusunda tenkit edileceklerdir. Modernleşme okulunun etkisiyle kaleme alınmış olan Osmanlı tarihlerine göre, Osmanlı modernleşmesinin lokomotifini geliştirmekte olan askerî-sivil bürokratik elitlerdir. Genel itibarıyla Avrupa’nın iktisadi ve askerî yayılmasına karşı Osmanlı Devleti’nin iç refleksi olarak beliren reformasyon süreci devlet merkezli bürokratik elitlerin liderliğinde yönetilmiştir. Osmanlı Devleti’nin politik bir yıkımdan kurtarılması ve toplumun

modernleşme programı doğrultusunda yukarıdan aşağıya dönüştürülmesi de bürokratik elitlerin liderliğinde başarılmıştır (Emrence, 2007: 139).

Osmanlı Devleti'ndeki sosyal süreçleri çoğunlukla göz ardı eden bu tarz eserlere verilebilecek en uç örneklerden biri, İslam üzerine yazdıklarıyla bilinen Türkolog Bernard Lewis'in 1961 yılında Oxford tarafından yayınlanan *The Emergence of Modern Turkey* adlı eseridir. Türkiye'de tarih bölümlerinin değişmez referans klasikleri arasında yer alan bu eser, eksiklikleri ve göz ardı ettikleriyle birçok bakımdan tenkit edilmiştir. Zürcher, 1876 anayasal devriminin anlatıldığı eserin ilgili bölümü okunduğunda eski rejimin Anadolu'daki açlık, Balkanlar'daki ayaklanmalar ya da devletin mali krizi gibi nedenlerden ziyade Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre adlı oyunu ile pekâlâ yıkıldığı düşünülebilir yorumunda bulunmuştur (Zürcher, 2009: 87). Yine Zürcher'e göre, Osmanlı tarihinin sosyal ve iktisadi yapısını daha spesifik süreçleri göz önünde bulundurarak inceleyen Carter V. Fidler'in, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Port 1789-1922, Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Babıali, Ottoman Civil Officialdom: A Social History, Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Sosyal Tarihi* başlıklı eserleri, Osmanlı sivil bürokrasisinin gelişimini sosyal gözlemleri de içine alan bütüncül monografilere örnek olarak gösterilebilir (Zürcher, 2009: 87).

Her ne kadar Türkiye'de dışa açılma ve demokratikleşme dönemi olarak kabul edilen II. Dünya Savaşı sonrası döneme kadar Kuzey Amerika'daki üniversitelerde sistematik bir Türkiye çalışmaları disiplininin söz edilemeyeceği de 1920'li ve 1930'lu yıllarda bu alanda basit anlamda bir kıpırdanmadan bahsedilebilir. 1932 yılında Leland J. Gordon'un kaleme aldığı *American Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation* başlıklı eseri, Robert Kolej'in akademik tarihçilikteki kilit önemini ortaya koymaktaydı. Aynı şekilde Albert Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent* ve Clarence Richard Johnson, *Constantinople To-day or The Pathfinder Survey of Constantinople: A Study in Oriental Social Life* künyeli eserler de bu kurumun Türkiye çalışmalarındaki önemli rolünü göstermektedir. 1930'lu yıllarda Amerikan üniversitelerinde art arda yapılan doktora tezleriyle Türkiye tarihine ilişkin verimli üretimlerin yapıldığı görülmektedir. Henry E. Allen, *The Turkish Transformation: A Study in Social and Religious Development*, Walter L. Wright, *Ottoman Statecraft: The Book of Counsel for Vezirs and Governors of Sari Mehmed Pasha the Defterdar* ve Donald Everett Webster, *The Turkey of Atatürk: Social Process in the Turkish Transformation* başlıklı eserler, Amerikan akademisinin erken dönem Türkiye çalışmalarına örnek olarak gösterilebilir (Reed, 1997: 17).

Erken Soğuk Savaş döneminden itibaren ABD'de yükselen bölge çalışmalarında/area studies bir alt disiplin olarak öne çıkan Türkiye çalışmaları büyük ölçüde Amerikalı diplomatik ve akademik çevrelerde Türkiye'ye duyulan ilgi ile açıklanabilmektedir. Bu dönemde Amerikan yardım programlarının Türkiye'de yürütülen faaliyetlerinin daha sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi için siyasi, sosyal ve iktisadi yapıya dair akademik bulgulara ihtiyaç duyulmuştur (Örnek, 2012: 942). Post-kolonyalist dönemin hâkim entelektüel dalgası olan

modernleşme paradigması zemininde kaleme alınan eserler, Batının yeni müttefiki olan Türkiye'nin Amerikan diplomatik çevrelerinde tanınması adına önemli bir rol oynamış, ancak bununla beraber Türkiye'de akademik tarihçiliğe de irtifa kazandırmıştır (Quateart ve Sayarı, 2003). Sıkı bir teorik alt yapı kaygısı gözetmeyen bu eserlerden George Harris, diplomasi tarihine önemli bir katkı yaparken R. N. Frye, Türkiye, Amerika ve İran'ı karşılaştırdığı önemli eseriyle bölge çalışmalarına iyi bir örnek vermiştir. 1950'li yılların Türkiye'sinde ekonomi politikaları için öneriler getiren Thornburg katı devlet müdahaleciliğini tenkit etmiştir. Frederick Frey, Türkiye'de siyasal elitler üzerine yapmış olduğu araştırması ile prosopografik yöntemin tarih disiplinine getireceği yeni açılımlara kapı aralamıştır. ABD'de Türkiye çalışmalarında temayüz eden Jacob M. Landau, Dankwart A. Rustow, Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, Zvi Yehuda Hershlag, Howard Reed, Frank Tachau, S. N. Eisenstadt ve Walter F. Weiker gibi isimler öncü çalışmalar kaleme almışlardır (Örnek, 2012: 956).

1950'li yıllardan itibaren modernleşme paradigmasının etkisinde yukarıdan aşağıya siyasal değişimler ve idari yapısal dönüşümleri Osmanlı bağlamında inceleyen eserler diplomatik, siyasal ve entelektüel tarihler şeklinde kaleme alınmışlardır. Dünya ekonomisi, sosyal sınıflar ve makro modellerle Osmanlı tarihini anlamlandırmaya dönük daha kapsamlı eserler ise bağımlılık ve dünya sistemi perspektifleriyle mümkün hale gelecektir (Emrence, 2007: 137). 1970'lerin sonlarından itibaren Immanuel Wallerstein'in ortaya attığı dünya sistemi teorisi devlet merkezli ve yapısal analizleri merkeze alan daha önceki dalgayı kurumsal ve post-kolonyal analizler ve muhtemelen yerel tarihler ile ikame edecektir. Esasen Osmanlı tarihinin karşılaştırmalı yorumuna dayanan çalışmaların öncülü ABD'de 1964 yılında Robert Ward ile Dankwart Rustow'un derlediği *Political Modernization in Japan and Turkey* adlı çalışmadır. Bu edisyon, peş peşe ulus devletlerin ortaya çıktığı ve büyük oranda sosyalizmi farklı şekillerde deneyimleyen devletlerin ABD yönetimini tedirgin ettiği post-kolonyalizm sürecinin bir ürünüdür (Zürcher, 2024: 35). Bunun yanı sıra, ABD'de New York Eyalet Üniversitesi'nde (SUNY) bulunan Braudel Enstitüsü küresel tarihçilikte merkezi bir rol oynamıştır. 1985'te sosyolog Çağlar Keyder, 1986'da Donald Quataert'ın ve 90'lı yılların başlarında Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj'ın SUNY'e gelişinin ardından Türkiye tarihi alanındaki çalışmaların küresel bir bağlama oturtulduğu görülmektedir (Zürcher, 2024: 36). Binghampton ile bağlantılı akademisyenlerin Türkiye tarihine dönük çalışmalarında belirgin bir karşılaştırmalı perspektifin hâkim olması bu durumla açıklanabilir. Şevket Pamuk'un *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913* ve Donald Quataert'ın *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Reactions to European Economic Penetration* başlıklı eserleri Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihini global çerçevede ele almıştır. Benzer bir şekilde Reşat Kasaba da 1988'de kaleme aldığı *The Ottoman Empire and The World Economy: The Nineteenth Century* adlı yapıtıyla Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisi karşısında var olma mücadelesini, küresel iktisadi hegemonya ile benzeyen ve ayrık yönlere ortaya koymuştur. Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj ise Osmanlı Devleti'nin o tarihlere kadar salt Batıya karşı bir reaksiyon olarak değerlendirilen modernleşme hamlelerinin istinat ettiği iç

dinamikleri genellikle ihmal edilmiş olan 16-18. yüzyıllara odaklandığı *Formation of the Modern State: Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries* başlıklı eserinde anlatmıştır (Klein, 2022: 255).

Binghampton ekolünün Türkiye çalışmalarında öncülük ettiği bir diğer alan da sosyal tarihçilik olmuştur. History from below/aşağıdan tarihçiliğin kurucu isimlerinden Donald Quataert, Osmanlı arşivlerinin adeta satır aralarını okuyarak sıradan insanların hayatlarına odaklanan araştırmalar yürütmüştür (Schull, 2014: 126). 1973 yılında *Ottoman Reform and Agriculture in the Ottoman Empire, 1876-1908* başlığıyla University of Houston'da tamamladığı doktora tezi Türkçeye *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım* adıyla çevrildi. İngilizce kaleme aldığı *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution* başlıklı eseri ise *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* adıyla Türkçe yayınlanmıştır. Quataert'ın Türkiye'de sosyal tarihçiliğin önemli örnekleri arasında sayılabilecek *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914* ve *Miners and the State in the Ottoman Empire: the Zonguldak Coalfield, 1822-1920* başlıklı eserleri ise demiryolları, madenler ve limanlarda çalışan alt sosyal sınıfların tarihyazımında özne olarak yer aldığı kült eserler arasındadır (In Memory of Donald Quataert (1941-2011), 2011: 8). 1990'ların başında Halil İncalık ile derlediği *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914 C. I-II* adlı çalışma ise Braudel Araştırma Merkezi ile başlayan ekolün akademik üretimlerinin güçlü halkalarından biri olmuştur (Zürcher, 2009: 89).

Yeni Osmanlılık, Kemalizm ve Post-Kemalizm Arasında Salınan Tarihçilik

Soğuk Savaş'ın başlarında tamamen stratejik nedenlere dayanan ABD'deki Türkiye çalışmalarındaki canlanma 1980'lere gelindiğinde büyük ölçüde darbe ortamı ile yeşeren paternalist devlet anlayışı ve bu siyasi iklimin getirdiği köklü değişimi anlamlandırma çabası ile pekişmiştir. Bu yıllarda Türkiye'de siyasi ve iktisadi alanlarda görülen hareketlilik ile kamuoyunda gözlenen canlanma, turizm potansiyelinin artması ve yurtdışındaki burs olanakların artış göstermesi 1989'dan itibaren Türkiye çalışmalarına gözle görülür bir biçimde zemin kazandırmıştır. Bu yıllarda ABD'deki Türkiye çalışmalarının önemli isimlerinden Bernard Lewis, Donald Quataert ve Stanford Shaw gibi isimlerin başını çektiği 69 sosyal bilimci Amerikan Kongresi'ne bir mektup yazarak Ermeni meselesi konusunda Türkiye'ye desteğini açıklamıştır. Bu arada Kongreye sunulan bu mektubun imzacılarından yalnızca 5'inin Türkiye kökenli olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Çağlar Keyder'in SUNY Binghampton'da kadro alması, Reşat Kasaba'nı University of Washington'da ders vermeye başlaması ve 1988 yılında Fatma Müge Göçek'in de University of Michigan'da göreve başlaması Amerika'daki Osmanlı tarihçiliğine dinamizm katmıştır (Eissentat, 2014: 28).

12 Eylül askerî darbesinden sonra "Türk-İslam Sentezi"nin resmî ideoloji olarak benimsenmesine ek olarak iktisadi ve siyasi dönüşümlerle birlikte iç ve dış politikada yeni bir paradigmaya doğru gidilmiştir. Turgut Özal'ın başbakanlığı (1983-1989) ve cumhurbaşkanlık (1989-1993) dönemlerinde Osmanlı'nın güç ve

ihtişamını karakterize eden Osmanlı geçmişi kolektif hafıza ve kolektif tarih bilincini yeniden şekillendirmiştir. İç ve dış politika, tarih ve siyaset gibi alanlarda giderek hegemonik bir yapı arz etmeye başlayan yeni-Osmanlı söylem, bir yönüyle Kemalizm'in kurucu anlatısının zayıflatılmaya çalışılmasına paralel olarak post-emperyal travmanın dışa vurumu mahiyeti de taşımaktaydı. İlk defa 1985 yılında David Barchard tarafından *Turkey and the West* adlı eserde kullanılan *neo-Ottomanism* kavramı, Osmanlı'nın emperyal geçmişinin bilincinde olarak Türkiye'nin küresel ve bölgesel siyasette daha etkili olabileceği varsayımına dayandırılmıştır. Bu düşüncenin yaygınlık kazanması 1980'lerde Türkiye'nin toplumsal ve siyasal dönüşümü ile alakalı olduğu kadar uluslararası koşulların uygunluğu da hesaba katılması gereken bir unsurdur. Özal'ın neo-liberal ekonomi anlayışı ve yapısal reform programına uygun bir idari sistem için Kemalizm'in ikame edilmesi yerine Osmanlıcılık ile güncellenip modifiye edilmesi amaçlanmaktaydı (Yavuz, 2016: 443).

Kemalist resmî ideolojinin homojenleştirici toplum ve siyaset tasavvuruna göre daha kapsayıcı ve birleştirici olma iddiasındaki yeni Osmanlı düşüncesi resmî tarih yazımının tarihin bekleme odasında tuttuğu toplumsal kimlikler ve konular bu dönemde yeniden keşfedilmiştir. Farklı kimliklerin ifade alanı bulabileceği bir üst kimlik arayışı yeni-Osmanlıcılık düşüncesi doğrultusunda Osmanlı yönetim tecrübesini çoğulculuk ve hoşgörü perspektifinden sahiplenen seçici tarih yorumunu doğurmuştur (Tokdoğan, 2018: 65). Bu yıllarda Türkiye'de tarihçiliği yeni bir paradigma ile şekillendiren bir yönelim ortaya çıkmıştır. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba'nın derlediği *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* adlı eserde Kasaba'nın kaleme almış olduğu *Kemalist Certainties and Modern Ambiguities* başlıklı bölüm, post-Kemalist tarih yorumunun tutarlı bir değerlendirmesini içermektedir. Dünya genelinde milliyetçi kalkınmacılığın çöküşüyle eş zamanlı olarak küreselleşme eğilimleri ve pazarın yüksek teknolojileri de Türkiye'de kendine yer bulmuştur. Resmî ideolojinin modernleşme tekilliği ve paternalizmin bu dönemde siyaset ve kültür hayatında bir kontrol mekanizması olarak yetersizliği iyice anlaşılmıştır. Kasaba'nın deyimiyle "Kemalist kesinliklere" meydan okumalar daha yeni başlıyordu (Eissentat, 2014: 29). 18. yüzyılda başlayan Osmanlı modernleşmesini nisyan parantezine alan Jön Türk ve Kemalist tarih yorumuna bir reddiye olarak öne çıkan yeni-Osmanlıcılık tarih yorumu 1980'li yılların ortalarından itibaren giderek *counter-hegemonic* bir mahiyet taşımaya başlamıştır (Uzer, 2020: 279). Ancak bu noktada önemle altı çizilmesi gereken bir husus da İslamcı, muhafazakâr, sol ve liberal ideolojik çevrelerin yeni-Osmanlıcılık siyaset ve tarih tasavvurunu farklı şekillerde yorumlamış olmalarıdır. Sağ-muhafazakâr tarih yorumu tek parti döneminin tarih okumasına bir alternatif olarak Osmanlıcılık söyleme dayanarak Atatürk'ün karşısına yeni milli kahramanları vitrine çıkarırken sol ve liberal görüş, alt kimlikler ve tarihyazıcılığında tabu muamelesi gören konuları işlemiştir.

Aydınlar Ocağı ve *Marmara Kıraathanesi* çevresinde fikri olgunluğa kavuşan yeni-Osmanlıcılık söylem bu dönemin tarih metinlerinde yer bulmuştur. Doğan Gürpınar'a göre, *Nesil*, *Beyan* ve *Vadi* gibi yayınevleri başta olmak üzere dönemin muhafazakâr yayıncıları tarafından tasarlanarak popülerleştirilen nehir söyleşi

kitapları ve röportajların Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan bir gerilim hattını Hanedan-İttihat ve Terakki-CHP çizgisi diğer tarafta da Prens Sabahattin-İkinci Grup-Demokrat Parti çizgisi arasındaki dikotomi şeklinde izhar etmektedir (Gürpınar, 2013: 39). Yeni-Osmanlı tarih anlayışı aynı zamanda demokratinin amentüsü sayılan içerikler barındırmıştır. Yeni-Osmanlı tezleri içeren tarih anlayışının filizlenmesiyle beraber akademik ve popüler tarih yayıncılığında bir yayın patlaması yaşanacaktır. Atasoy Müftüoğlu'nun *Yeni Bir Tarih Şafağı* ve Etyen Mahçupyan'ın *Osmanlı'dan Postmoderniteye* başlıklı eserleri yeni dönemin tarih ve siyaset yorumu zemininde bir okuma yapmıştır. Ziya Nur Aksun, Ahmet Akgündüz, İhsan Süreyya Sırma, Mehmet Niyazi, Tuncer Baykara, Nabi Avcı ve Nilüfer Göle Cumhuriyetçi paradigmanın tarih okuması ile taban tabana zıt metinler telif etmişlerdir. Diğer yandan, Kemalist tarih yorumunun sathi değinmeler dışında yer ayırmadığı konular, yeni dönemin popüler tarih metinlerinin ana odağını oluşturmuştur. Mesut Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958* ve Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu* künyeli eserlerin kaleme alınması etnik ve dinsel alt kimlikler üzerine 2000'li yıllarda başlayacak birikimin temelini oluşturmuştur. Keza, Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği- Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme* adlı eserinde alt kimliklerin çerçeve dışında tutulduğu Atatürk milliyetçiliğine eleştirel bir yaklaşımda bulunmuştur. Akademiye yönelik baskıcı politikalara rağmen daha önceki dönemlerde tabu sayılan konular iştahla çalışılmaya başladı. Siyasal dizgede görülen farklılaşmanın da etkisiyle kentli burjuvazi İslam'ın geleneksel doğası üzerine çalışmaları teşvik etti. Toplumsal cinsiyet çalışmaları ile Kemalizm'in kadınlara özgürlük getirdiği şeklindeki tezler eleştirel açıdan tekrar ele alındı. Bu yükselen dalga başka alanlardaki çalışmalarla da devam etti. I. Dünya savaşından sonra nüfus hareketliliğini ele alan yarı akademik çalışmalar, Varlık Vergisi, Alevi ve Kürt kimliği çok sayıda basılan eserlere konu edilmiştir. Rifat Bali'nin abidevi eseri sayılan *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945* adlı eseri Türkiye'de azınlık çalışmalarına öncülük etmiştir (Eissentat, 2014: 29).

Kemalist resmî tarih yorumunu yapı sökümüne uğratacak post-Kemalist tarihçi ve entelektüeller arasında sayabileceğimiz Taha Parla, Erik J. Zürcher, Mete Tunçay, Ayhan Aktar, Ahmet Yıldız, Nuray Mert, Çağlar Keyder, Levent Köker gibi isimler, akademik üretimleriyle tek parti döneminin siyasal yapı ve uygulamaları ile bunun Kemalist yorumuna derin itirazlarını ortaya koymuşlardır. Hollandalı tarihçi Erik J. Zürcher, doktora tezine dayanan *The Unionist Factor-The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905-1926*, *Milli Mücadelede İttihatçılık* başlıklı eserinde kurtuluş Savaşı'nda İttihatçıların o tarihe dek önemsizleştirilmiş rollerini ortaya koymuştur. 1995'te yayımlanan *Turkey: A Modern History Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* adlı kitabında ise yakın dönem Türkiye tarihinde kural haline gelmiş olan dönemselleştirmeyi ters yüz ederek 1908 ile 1950 yılları arasını Jön Türk dönemi olarak ele almıştır. Eser, bu yönüyle, Türkiye'de tarihyazımında tedrici bir çoğulculuğa da ilk itkisini veren kaynaklar arasındaki yerini almıştır.

1990'lı yıllarda küresel post-modernist hareketin etkisiyle de filizlenen Kemalizm sonrası tarih anlatısı ile Atatürk döneminin liberal demokrasinin

ilkelerine aykırı uygulamalarına dikkat çekilmiş, diğer yandan 1927 yılında kaleme alınmış Atatürk'ün *Nutuk* adlı eserinde yer verdiği tarihsel gerçekler akademi çevrelerinde eleştirel bir süzgeçten geçirilmiştir. Modern Türkiye'nin teşekkülünde dinin tanzim edici rolü bu dönemde sosyolojik araştırmalara konu edilmiştir. Kemalist tarih yorumunun karşı ideoloji olarak kodladığı İslam, tarihsel bir olgu olarak bu dönemde araştırmalara konu edilmiştir. 1991 yılında *Islam and Political Development in Turkey* başlıklı eserini yayımlayan Binnaz Toprak, siyasal ve toplumsal süreçlerde din olgusunu merkeze alan çalışmalara öncülük etmiştir. Bu kitabı, Şerif Mardin'in *Bediüzzaman Said Nursi Olayı- Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim* adlı eseri takip etmiştir. Zafer Toprak'a göre seküler bilim çevrelerinin hisşını üzerine çeken Mardin, böylelikle Türkiye'de sosyoloji ve tarih araştırmalarında din olgusunu araştırma nesnesi olarak vaz eden bir geleneğe zemin kazandırmıştır (Toprak, 2017). Şerif Mardin'in bir yönüyle Türkiye'de modern tarihyazıcılığına yeni bir pencere açacak olan *Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?* (Daedalus, 102/1, 1973) adlı makalesi ile Wallerstein'in dünya sistemi teorisi ile Türkiye'yi geri kalmışlık sorunsalı etrafında değerlendiren sosyal bilimleri bir kısır döngüden çıkarmıştır. Edward Shils'ten mülhem *merkez-çevre* yaklaşımı ile Şerif Mardin, çoklu modernleşme tasavvurunun yaygınlaşmasına ön ayak olmuştur. Mardin buna göre, modernleşmeyi toplumun dinamizm ve mobilizasyonu ile bir elit yaratımı süreci olarak okumuştur (Toprak, 2013). Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi arasında süreklilik bağı kuran çalışmalarıyla temayüz eden Kemal Karpat'ın 2001'de telif ettiği *The Politization of Islam: Reconstructing, Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State (Studies in Middle Eastern History)*, *İslam'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması* başlıklı çalışması Türkiye'de yaşanacak siyasal dönüşümün habercisi niteliğindedir.

Belirtmek gerekir ki 1990'ların başlarında anti-Kemalizm'den beslenen alternatif tarih yorumlarına irtifa kazandıracak hatırı sayılır bir birikim oluşmuş durumdaydı. Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası: Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş* ve İdris Küçükömer, *Batılılaşma-Düzenin Yabancılaşması* künyeli eserler, post-Kemalist tezlerin temel dayanaklarını teşkil edecektir. Dolayısıyla Mete Tunçay, 1981 yılında post-Kemalist tarihçiliğin kurucu metinlerinden *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* başlıklı eserini kaleme alarak eleştirel/alternatif tarih tezlerine önemli bir katkı sağlamış oluyordu. Tek parti yönetiminin otoriter yönüne vurgu yapan Tunçay, "Türkiye'nin siyasal demokrasiyi 1920'lerde kaçırmış olabileceği" şeklindeki 2000'li yıllarda çokça sorulacak bir soruyu gündeme taşıyan ilk tarihçilerden biridir (Toprak, 2016: 42). Daha önce de değinildiği gibi, hâkim tarih görüşünün takılıp kaldığı lineer tarih yorumu Prens Sabahattin, İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti arasında bir devamlılık ilişkisi kurarak siyasal tarihi karşıtlıklar üzerinden resmetme ezberine dayanıyordu. Ulusalcı tarih anlatısı, büyük ölçüde bu şablona uygun kalarak Birinci Meclis'te *İkinci Grubu* modernleşme karşıtı veya gerici gibi kalıplarla yorumlama eğiliminde olmuştur. Ahmet Demirel, 1984'te yayımlanan *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup* adlı eserinde İkinci Grup'a

mensup mebusları sosyal aidiyetleri, eğitim geçmişleri, bildikleri yabancı diller gibi parametrelerle değerlendirdiğinde bu konudaki yerleşik tarih yorumunu sarsıntıya uğratmıştır. Esasen, bu eser Türkiye’de tarihyazımının uzun dönemler boyunca göz ardı ettiği prosopografik çalışma yöntemini bir ölçüde ihtiva etmesiyle de ayrıksı bir nitelik taşımıştır. Bu noktada Frederick W. Frey’in *The Turkish Political Elite* adlı eserinin 1965 gibi nispeten erken bir tarihte yayınlanmış olmasına karşın Türkiye’de tarihçiliğin gidişatında tayin edici bir etki bırakmamıştır. Söz konusu eserin Türkçe tercümesinin ancak 2024 yılında yapılmış olması akademik çevrelerdeki kayıtsızlığı ortaya koymuştur (Frey, 2024). Benzer bir şekilde, Leslie L. Roos jr. ve Noralou P. Roos’a ait *Managers of Modernization: Organizations and Elites in Turkey, 1950-1969* başlıklı eser ile birlikte Erdemli üzerine yaptığı alan araştırmasını (Political Change in Rural Turkey) 1966’da yayımlayan Joseph S. Szyliowicz’in *Education and Modernization in the Middle East* Türkiye’de eğitim ve gençlik hareketleri üzerine kaleme aldığı diğer eserleri hak ettiği ilgiyi görmemiştir.

Türkiye’de tarih, sosyoloji, siyaset bilimi gibi sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde hâkim bir tema haline gelen post-Kemalizm’in yarattığı teyakkuz haline rağmen Cumhuriyetçi paradigmaya bağlılığını kamusal ve akademik mecralarda sürdüren sosyal bilimciler araştırmalarını yayımlamaya devam etmişlerdir. Ahmet Mumcu-Suna Kili, Tarık Zafer Tunaya, Zafer Toprak, Sina Akşin, Emre Kongar, Taner Timur, Özer Ozankaya, Ahmet Taner Kışlalı, Toktamış Ateş, Orhan Koloğlu, Bilal N. Şimşiri Server Tanilli, Yücel Özkaya, Çetin Yetkin, İlhan Tekeli ve Aykut Kansu gibi ilk çırpıda akla gelen isimler İttihat ve Terakki, Atatürk Türkiyesi ve tek parti dönemini konu alan eserleriyle post-Kemalist anlatıya karşı bir duruş sergilemişlerdir. 2023 yılında yaşamını yitiren Zafer Toprak’ın bu anlamda Cumhuriyet modernleşmesinin hakkıyla anlaşılmasında Meşrutiyet döneminin önemini vurgulamasıyla Tarık Zafer Tunaya’nın yaklaşımını sürdürmüştür. Süreklilik ve kopuş tartışmalarına dengeli ve özgün yaklaşımlar getiren Toprak, ilerlemeci ve modernleşme perspektifine bağlı kalmış, Londra’daki eğitimi sırasında fikirleriyle tanıştığı Eric Hobsbawm’ın etkisinde eserlerini yayımlamıştır (Karaömerlioğlu, 2023: 166). Post-Kemalist paradigma ve alternatif tarih tezleriyle arasına mesafe koyarak önemli eserlere imza atan Toprak’ın 1982 yılında Yurt Yayınları’ndan çıkan *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)* adlı kitabı Feroz Ahmad’a göre “bu alanda son sözü söylemiştir.” Yaşamının son yıllarında bir kitap yazımı seferberliğine giren Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma (1908-1928)*, *Darwin’den Dersim’e: Cumhuriyet ve Antropoloji*, *Türkiye’de Popülizm (1908-1923)*, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908- 1935)* ve *Türkiye’de İşçi Sınıfı (1908-1946)* başlıklı eserlerine ek olarak Atatürk-Kurucu Felsefenin Evrimi adlı biyografi eseri ile Türkiye’de tarihçilik adına önemli bir birikime imza atmıştır (Sert, 2018).

Zaman içerisinde Türkiye’de post-Kemalist kavramsallaştırmanın tartışmaya açıldığı görülmektedir. Geriye dönüp bakıldığında yakın dönem araştırmalarında 1908-1945 arasındaki devreye yoğun bir mesai ayrılmasına rağmen 1960 sonrası dönemde Türkiye’de yaşanan gelişmelerle ilgili oldukça sınırlı sayıda eser verildiği anlaşılmaktadır. İlker Aytürk’e göre, Türkiye’de dış

politikadaki aksaklıklardan demokrasi sorunlarına, azınlık hakları ile ilgili eleştiriler ve iktisadi kalkınma problemlerine kadar Türkiye'nin yaşadığı bütün sorunları tek parti döneminin patrimonyalizmine fatura eden post-Kemalist anlatının bu yönüyle tarihsel yanılgı/*historical fallacy* ile malul olduğu anlaşılmıştır (Aytürk, 2022: 41). Dolayısıyla geçmişin temize çekilmesi anlamında olmasa da Cumhuriyet Türkiye'si'nin daha serinkanlı analizlerle anlamlandırılması gerekliliği akademik ve popüler mecralarda tartışılmaya başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, post-Kemalist yazının müfrit temsilcilerinden Tanıl Bora'nın 2021'de yayımladığı *Hasan Ali Yücel* biyografisi ile birlikte Cumhuriyet'in 100. yılında İletişim Yayınları tarafından peş peşe basılan kitapların geçmişte anti-Kemalist vurgusu koyu olan yayınlar ile kıyaslandığında nispeten daha hayırhah ve ölçülü olduğu söylenebilir. Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm-Türkiye'nin Dönüşümüne Sovyet Yaklaşımları*, Ertuğrul Meşe, *Mukaddesatçı Anti-Kemalizm-İslâmcıların Atatürk ve Cumhuriyet Algularının Sosyolojisi*, Ekin Kadir Selçuk (der.) *Kuruculuktan Daimi Muhalefete-CHP'nin 100 Yılı*, Müzeyyen Ezel Ünal, *Cumhuriyet'in Diplomatı Olmak-Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme*, Mehmet Ö. Alkan (der.) *Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe*, Alp Yenen-Erik Jan Zürcher (der.), *100 Kesitle Cumhuriyet Türkiye'si'nin 100 Yılı* ve İlker Aytürk-Berk Esen (der.) *Post-Post Kemalizm-Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* gibi eserler, 2000'lerin başında zirveye erişen anti-Kemalist yayıncılığın gelinen noktada büyük ölçüde terkedildiğini ya da en basit ifadeyle yumuşadığını göstermektedir. Şükrü Hanioglu'nun 2023 yılında Türkçeye tercüme ettiği *Atatürk: Entelektüel Biyografi* adlı eserinin bu bakımdan ayrıksı bir yönü olduğu söylenebilir. Taner Akçam'a göre bu eser, post-Kemalizm ve post-post Kemalizm tartışmalarının temelsizliğini göstermekle birlikte aynı zamanda post-Kemalist duruşun da bir rövanşı görünümündedir (Akçam, 2024).

Sonuç

Türkiye'de tarihyazımının geniş bir birikimin üzerinde yükseldiğini ileri sürmek abartılı bir yorum olmayacaktır. Osmanlı Devleti'nde vakanüvislik geleneği her ne kadar sınırları belirlenmiş bir tarihçiliğe tekabül etmese de geçmişin kaydının tutulması gerekliliğine önem atfedildiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Modern tarih disiplininin ulus-devletlerin tarih sahnesine çıkmalarıyla birlikte adından söz ettirmeye başlaması siyasal ve küresel gelişmeler ile tarihyazımı arasındaki bağın inkâr edilemez bir boyutta olduğunu göstermektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde resmî devlet ideolojisinin inşa edildiği II. Abdülhamid dönemi ve köklü siyasal gelişmelerin görüldüğü II. Meşrutiyet devrinde tarih bilimine değer atfedildiği açık bir şekilde görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde kamusal eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte malumat-ı medeniye derslerine ek olarak tarih derslerinin okutulmaya başlaması ve yükseköğretim kurumlarının kurulmasıyla birlikte akademik tarihçiliğin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Galatasaray Mekteb-i Sultanisi, Dârülfünun ve Mekteb-i Mülkiye gibi eğitim kurumlarının müfredatlarında yer bulan tarih dersleri bu alanda yetişen ve Osmanlı vakanüvist geleneğinden farklılaşan bir tarihçiliği doğurmuştur.

Dârülfünun'da ilk tarih bölümünün kurulmasından sonra bilimsel anlamda tarihçiliğin kök salmaya başladığı görülmektedir. Bu alanda yayın yapan ilk isimler, Cumhuriyet Türkiye'sinde tarihyazımının belli bir noktaya erişmesine katkı yapacaklardır.

Atatürk döneminde ortaya atılan Türk Tarih Tezi, tarihyazımının sınırlarını ve içeriğini büyük ölçüde belirlediği için bu dönemin bilimsel tarihçilik açısından kayda değer gelişmeler doğurduğu söylenemez. Türk tarihinin anlaşılmasına dönük çalışmalarda gözlenen tek seslilik bu durumu açıklamaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, erken Cumhuriyet döneminde tarih ve antropoloji gibi disiplinlere resmî düzeyde bir rağbet gösterilmesi dönem açısından bakıldığında küresel bir gerçekliğe de tekabül etmektedir.

Tarih biliminin dünyadaki gelişim aşamaları ve genel eğilimlere bakıldığında Türkiye'de tarihçiliğin dönemsel olarak farklı yöntemler ve konular etrafında şekillendiği daha iyi anlaşılacaktır. 1940'lı yıllara gelindiğinde Türkiye'de gelişip serpilen düşünce akımlarının en önemli dayanaklarını oluşturan tarih bilimi bu dönemde çoksesliliğe de imkân veren bir canlanmaya sahne olmuştur. Sıkça tekrar edilen kalıp yargıların aksine 1930'lu yıllardan itibaren Osmanlı tarihçiliği görece olarak gelişme imkânı bulmuştur. Bu yıllarda yazılan eserler seçmeci bir yaklaşımla Cumhuriyet'in kurucu felsefesi ve iddialarıyla çelişmeyecek konulara odaklanmıştır. Dârülfünun çevresi, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi ve Mülkiye geleneğinden gelen tarihçi akademisyenler Osmanlı/Türk tarihini aydınlatacak eserler vermişlerdir. Ancak Türkiye'de Batı orijinli tarih tezleri ve yöntemlerinin etkisine girmeye başlaması 1950'li yıllarla tarihlendirilebilmektedir. Tarihin Weberyen yorumuna bağlı tarih tartışmalarının Türkiye'de 1960'lı yıllara tekabül etmesi tesadüf değildir. Az gelişmişlik ve kalkınma sorunsalı etrafında Osmanlı tarihinin tartışılması ideolojilerin tarih disiplini ile arasındaki bağı göstermektedir. 1970'li yıllardan itibaren Wallerstein'in dünya sistemi teorisi ile Türkiye'de şekillenen tarihyazımında batı dışı toplumların modernleşme serüveni Doğu-Batı ikilemi çerçevesinde ele alınmıştır. NATO ittifakının Ortadoğu'ya doğru genişlediği Soğuk Savaş döneminde Batı'nın yeni müttefiki olan Türkiye'nin tarih ve sosyolojisinin daha iyi anlaşılması kaygısıyla kaleme alınan eserler, Türkiye çalışmaları alanında hatırı sayılır bir birikim oluşturmuştur. Donald Quateart, Halil İnalçık, Reşad Kasaba, Stanford Shaw, Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, Huricihan İslamoğlu, Linda Darling ve Çağlar Keyder gibi bilim insanları Osmanlı tarihinin sosyal ve iktisadi konuları üzerine kült eserler telif etmişlerdir.

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren ortaya atılan yeni-Osmanlıcılık düşüncesi kendi düşünce evreni paralelinde bir tarihçiliği yaratmıştır. Osmanlı barışı, Osmanlı hoşgörüsü gibi anahtar kavramlarla içeriği belirlenen tarih metinleri Osmanlı coğrafyasında daha etkin bir dış politikaya entelektüel argümanlar kazandırma işlevine dayanıyordu. Bu yıllarda tarihyazımında görülen çokseslilik beraberinde içerik açısından zengin bir tarihçiliği getirmiştir. Hiç şüphesiz Cumhuriyet'in kuruluş paradigmasına bağlı resmi tarih anlatısı da bu dönemden itibaren yapı sökümüne uğratılmıştır. Ancak gelinen süreçte alternatif

tarih tezleri şeklinde zuhur eden post-Kemalist anlatının da kendi içinde teleolojik bir yapıya bürünmesi yeni bir paradigmayı gerekli kılan koşulları yaratmıştır. Bu noktada, inkılâp ideolojisine bağlı tarihçilerin de akademik üretimlerini ve kamusal görünürlüklerini devam ettirdikleri koşullarda post-Kemalizm'in tarih tasavvuruna meydan okuyan eserlerin yaygın bir şekilde üretilmesi, Türkiye'de siyasal, ideolojik ve toplumsal gidişatın bir çıktısı olarak kabul edilebilir.

Etik Beyanı: Bu çalışma etik ve telif kurallarına uygun olarak yürütülmüştür. Arşiv belgeleri ve literatür kaynakları üzerinden yürütülen bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Kaynakça

- Acar, S. (2021). *Zeki Velidi Togan: İlmi hayatı-eserleri-siyasi faaliyetleri, hatıraları*. İstanbul: Kronik.
- Akçam, T. (2024, Temmuz 4). Hanioglu'nun Atatürk - Entelektüel Biyografi'si üzerine (II): Şefli bir İttihat ve Terakki Partisi'nin ebedi şefi. *K24*. <https://www.k24kitap.org/hanioglunun-ataturk-entelektuel-biyografisi-uzerine-ii-sefli-bir-ittihat-ve-terakki-partisinin-ebedi-sefi-4696>
- Akkurt, H. (2020). *Türkiye solunda Osmanlı toplum yapısı tartışmaları*. Ankara: İmge.
- Akman, Ş. T. (2011). Türk tarih tezi bağlamında erken cumhuriyet dönemi resmî tarih yazımının ideolojik ve politik karakteri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 80-109.
- Aytürk, İ. (2022). Post-post Kemalizm: Yeni bir paradigmayı beklerken. İ. Aytürk, ve B. Esen (Ed.), *Post-post Kemalizm- Türkiye çalışmalarında yeni arayışlar* (ss. 23-51). İstanbul: İletişim.
- Babaoğlu, R. (2023). Muhafazakar İslamcı düşüncede Lozan algısı. E. Malkoç (Ed.), *100. yılında Lozan Barış Antlaşması* (ss. 514-534). İstanbul: İstanbul Kültür ve Sanat.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve kolektif bellek*. İstanbul: Bağlam.
- Çınar, M. ve Sezgin, İ. (2013). Islamist political engagement in the early years of multi-party politics in Turkey: 1945-60. *Turkish Studies*, 2(14), ss. 329-345.
- Danforth, N. (2014). Multi-purpose empire: Ottoman history in republican Turkey. *Middle Eastern Studies*, 50(4), ss. 655-678.
- Eissantat, H. (2014). Children of Özal: The new face of Turkish studies. *Journal of the Ottoman and Turkish Association*, 1(2), ss. 23-35.

- Emrence, C. (2007). Three waves of late Ottoman historiography, 1850-2007. *Middle East Studies Association Bulletin*, 41(2), ss. 137-151.
- Ersanlı, B. (1985). Birinci Türk Tarih Kongresi 1932: Türkçülükten yurttaşlığa. *Toplum ve Bilim*, 31(39), ss. 81-104.
- Ersanlı, B. (2002). The Ottoman Empire in the historiography of the Kemalist era: a theory of fatal decline. F. Adanır ve S. Faroqhi (Ed.), *The Ottoman Empire and its heritage: Politics, society and economy* (ss. 115-155). Leiden: Brill.
- Ersanlı, B. (2011). *İktidar ve tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" tezinin oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim.
- Frey, F. W. (2024). *Türk siyasal eliti*. (F. Santur, Çev.) İstanbul: Selenge.
- Gürpınar, D. (2012). The politics of memoirs and memoir-publishing in twentieth century Turkey. *Turkish Studies*, 3(13), ss. 537-557.
- Gürpınar, D. (2013). *Düne veda Türkiye'de liberalizm ve demokrasi (1980-2010)*. İstanbul: Etkileşim.
- I. Türk Tarih Kongresi. (1932). İkinci oturuş (s. 376-389). Erişim (11.8.2024) <https://ttk.gov.tr/i-turk-tarih-kongresi-02-11-Temmuz-1932-ankara/>
- In Memory of Donald Quataert (1941-2011). (2011). *New perspectives on Turkey*(44), ss. 5-11.
- İrem, N. (2002). Cumhuriyetçi muhafazakarlık, seferber edici modernlik ve 'diğer Batı' düşüncesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(2), ss. 41-60.
- Kafadar, C. ve Karateke, H. (2011). Late Ottoman and early republican Turkish historical writing. Stuart Macintyre, J. Manguashca ve A. Pók (Ed.), *The Oxford History of Historical Writing Volume 4: 1800-1945* (ss. 559-578). Oxford: Oxford University.
- Kara, S. (2004). Milli tarih anlayışının romantik devri: Cumhuriyetin ilk yılları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (23), ss. 319-334.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2023). Zafer Toprak: Seçkin bir tarihçi, akademisyen ve entelektüelin ardından. *Toplumsal Tarih Akademi*, ss. 165-170.
- Kaya, R., Özdemir, Y. ve Şimşek, U. (2004). Genç Cumhuriyet ve oluşturulmaya çalışılan tarih bilinci. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (9), ss. 271-281.
- Klein, J. (2022). Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj (1933-2022). *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, (LX), ss. 253-257.
- Koçak, C. (2023). Cumhuriyet'in tarihyazımı ya da 'herkesin tarihi kendine'. *Türkiye Günlüğü*, (156), ss. 87-91.
- Köksal, Y. (2010). Tanzimat ve tarih yazımı. *Doğu Batı* (Osmanlılar I, 51), ss. 193-214.
- Malkoç, E. (2014). *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara İstanbul ikilemi (1923-1927)*. İstanbul: Der.

- Mert, N. (2008-2009). Cumhuriyet tarihini yeniden okumak. *Doğu Batı*, (47), 123-139.
- Obuz, Ö. (2018). *Türk Rönesansı'nın peşinde bir aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu*. İstanbul: Libra.
- Ölmez, A. (2023). II. Abdülhamid döneminden günümüze Osmanlı eğitim tarihi yazıcılığı ve genel eğilimler. A. Ölmez (Ed.), *Osmanlı'da Maarif: Kişiler, Anlatılar, Kurumlar* (ss. 11-39). İstanbul: Ketebe.
- Önder, S. ve Baydemir, A. (2005). Türk sinemasının gelişimi (1895-1939). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), ss. 113-135.
- Örnek, C. (2012). From analysis to policy: Turkish studies in the 1950s and the diplomacy of ideas. *Middle Eastern Studies*, 48(6), ss. 941-959.
- Özcan, A. (2023). Cumhuriyetin yüzüncü yıl dönümünde yüz yıllık tarihçiliğimiz. *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), ss. 153-170.
- Philliou, C. (2011). When the clocks strikes twelve: The inception of the Ottoman past in early republican Turkey. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 31(1), ss. 172-182.
- Quateart, D. ve Sayarı, S. (2003). *Turkish studies in the United States*. Bloomington: Indiana University.
- Reed, H. A. (1997). Perspectives on the evolution of Turkish studies in North America since 1946. *Middle East Journal*, 51(1), ss. 15-31.
- Schull, K. F. (2014). The impact of Donald Quataert's "history from below" on Ottoman and Turkish studies. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 34(1), ss. 126-128.
- Sert, H. (2018). Post-Kemalist anlatıya yönelik kararlı bir itiraz: Zafer Toprak'ın 1908-1946 dönemi Türkiye tarihi tasviri. *Tezkire*, (64), ss. 83-103.
- Sönmez, E. (2021). A past to be forgotten? Writing Ottoman history in early republican Turkey. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 48(4), ss. 753-769.
- Şakiroğlu, M. (1984). Atatürk ve tarih çalışmaları. *Toplumsal Tarih*(11), ss. 10-15.
- Şirin, İ. (2023). Cumhuriyet dönemi Osmanlı tarihi çalışmalarına eleştirel bir katkı. *Türkiye Günlüğü*, (156), ss.118-134.
- Şimşek, A. (2017). Giriş. *Türkiye'de akademik tarihçilik* (ss. 7-25). İstanbul: Kronik.
- Şimşek, A. ve Akbaş, E. (2023). *Tevarih'ten tarihe popülerden kültür endüstrisine*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.
- Taştan, Y. K. (2013). Mehmed Fuad Köprülü. Y. K. Taştan (Ed.), *Vakıfların Hukuki Mahiyeti* (ss. 15-175). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlıcılık hınç, nostalji, narsizm*. İstanbul: İletişim.

- Toprak, Z. (1986). Osmanlı tarihyazıcılığının evrimi üstüne düşünceler. (Ed.) S. Ataüz, *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (ss. 419-429). Ankara: Türkiye Sosyal Bilimler Derneği.
- Toprak, Z. (2011). Âdem-Hâvva'dan Homo-Alpinus'a Eugene Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi. *Toplumsal Tarih*, (206), ss. 16-29.
- Toprak, Z. (2012). Erken cumhuriyet döneminde Türkiye'de tarihçilik. *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si - La Turquie Kamâlîste* (ss. 176-181). İstanbul.
- Toprak, Z. (2012). Türkiye'de çağdaş tarihçilik ve Eric Hobsbawm faktörü. *Toplumsal Tarih*, ss. 36-49.
- Toprak, Z. (2013, Temmuz). Şerif Mardin ve bilimi: Çoğulcu bir modernleşme. *Toplumsal Tarih*, (235), ss. 58-63.
- Toprak, Z. (2016). Tek-Parti yönetiminin kurulmasının yayımlanış öyküsü. *Toplumsal Tarih*, (271), ss. 40-43.
- Toprak, Z. (2017, Ağustos 10). Seküler bilim çevresi Şerif Mardin'e haksızlık etti. (K. Par, Röportaj Yapan) Habertürk.
- Toumarkine, A. (2021). Coming to terms with the imperial legacy and the violence of war: Turkish historiography of World War I between autarchy and a plurality of voices, 1914-2019. (Ed.) C. Cornelissen ve A. Weinrich (Eds.), *The historiography of World War I from 1918 to the Present* (ss. 368-408). Berghahn.
- Uzer, U. (2020). Conservative narrative: Contemporary Neo-Ottomanist approaches in Turkish politics. *Middle East Critique*, 29(3), ss. 275-290.
- Ünal, M. A. (2006). Tarihçiler ve Türk milliyetçiliğine katkıları: Yılmaz Öztuna. *Muhafazakar Düşünce*, 2(8), ss. 113-122.
- Yavuz, H. (2016). Social and intellectual origins of Neo-Ottomanism: Searching for a Post-National vision. *Die Welt Des Islams*, (56), ss. 438-465.
- Yaycıoğlu, A. (2023). İmparatorluk ve cumhuriyet: Devamlılık ve kopuşun ötesine yönelik bir deneme. T. Bora (Ed.), *Siyasi düşüncelerin bir muhasebesi* (ss. 1-39). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Yetkin, Ç. (2019). *Karşı devrim, 1946-1950*. İstanbul: Kilit.
- Yıldırım, E. E. (2014). İnönü döneminin 'resmi olmayan' tarihi muhafazakarların dün algısı. *Turkish Studies*, 4(9), ss. 1199-1216.
- Yıldız, A. (2001). *Ne mutlu Türküm diyene" Türk ulusal kimliğinin etno-seküler sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim.
- Zürcher, E. J. (2009). *Savaş, devrim ve uluslaşma:: Türkiye tarihinde geçiş dönemi (1908-1928)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Zürcher, E. J. (2024). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e tarih, toplum ve siyaset*. İstanbul: İletişim.

In the shadow of Tīmūr: Revisiting the battle of Ankara with Muşliḥ Al-Dīn Al-Lārī

Nilab SAEEDI

Dr.

Austrian Academy of Sciences

nilab.saeedi@gmail.com

 0000-0001-7729-9563

Abstract: The Battle of Ankara in 1402 between Tīmūr and Sulṭān Yıldırım Bāyezīd I occupy an important place in the history of the Ottoman Empire and marks the beginning of the Ottoman Interregnum or Fetret Devri. The decentralization and subsequent collapse of the centralized Ottoman state is largely attributed to this battle. This paper examines the narrative of the Battle of Ankara by the sixteenth-century scholar Muşliḥ al-Dīn al-Lārī, a Safavid immigrant who settled in the Ottoman Empire. A unique perspective on the battle is provided by Lārī's universal history, *Mir'āt al-Advār wa-Mirqāt al-Akḥbār*, written in Persian which he presented to the Ottoman Sulṭān Selīm II on his enthronement. This paper argues that despite the work being dedicated to an Ottoman sultan, Lārī's account legitimizes Tīmūr and his campaign against the Ottomans by presenting Tīmūr's actions in a favorable light.

Keywords: Tīmūr, Yıldırım Bāyezīd, *Mir'āt al-Advār wa-Mirqāt al-Akḥbār*, Ottoman Interregnum, Universal History

Tīmūr'un gölgesinde: Muşliḥ Al-Dīn Al-Lārī ile Ankara Savaşı'nın yeniden değerlendirilmesi

Öz: Ankara Savaşı (1402), Tīmūr ile Sultan Yıldırım Bāyezīd I arasında gerçekleşmiş ve Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki önemli olaylardan biri olarak Fetret Devri'nin başlangıcını işaret eder. Merkezi Osmanlı devletinin sarsılması ve ardından gelen çöküş büyük ölçüde bu savaşa atfedilmektedir. Bu makale, Safavid kökenli bir göçmen olan ve Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşen 16. yüzyıl 'âlimi Muşliḥuddīn el-Lārī'nin Ankara Savaşı anlatısını incelemektedir. Lārī'nin, Osmanlı Sultanı II. Selīm'in tahta çıkışı münasebetiyle sunmuş olduğu, Farsça kaleme aldığı evrensel tarih eseri *Mir'âtü'l-Edvâr ve Mirqätü'l-Aḥbâr*, savaşa ilgili farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu makalede, eserin bir Osmanlı sultanına ithaf edilmesine rağmen, Lārī'nin anlatısının Tīmūr'u ve onun Osmanlılara karşı düzenlediği seferi meşrulaştırdığı ve böylelikle Tīmūr'un eylemlerini olumlu bir şekilde sunduğu öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tīmūr, Yıldırım Bāyezīd, *Mir'âtü'l-Edvâr ve Mirqätü'l-Aḥbâr*, Fetret Devri, Evrensel Tarih

[Makale Türü:](#)

Araştırma Makalesi

[Gönderim Tarihi:](#)

31.10.2024

[Kabul Tarihi:](#)

05.12.2024

Introduction

The 1402 battle of Ankara between Tīmūr (d. 807/1405) and Sulṭān Yıldırım Bāyezīd I (d. 805/1403) hold a significant place in Ottoman history, marking the beginning of the Ottoman Interregnum, more commonly referred to as the *Fetret Devri* in Ottoman historiography. The Battle of Ankara is widely regarded as a turning point that caused the decentralization of the Ottoman Empire, ultimately leading to the collapse of its centralized state. Tīmūr's military campaign caused widespread devastation in Anatolia, particularly in the eastern regions, and brought about significant changes in the political landscape. There were immediate repercussions throughout the region from the Ottoman defeat at Ankara. Bāyezīd's imperial ambitions, which had caused concern among various factions, were abruptly ended by Tīmūr's capture (Kastritsis, 2007, p. 5). After the Battle of Ankara, Tīmūr restored the former emirs of Germiyan, Saruhan, Aydın and Mentеше to their former territories. He also restored the Karamanid dynasty, limiting Ottoman control in Anatolia to a narrow strip of land stretching from Amasya in the east to Bursa and the Sea of Marmara in the west (Imber, 2002, p. 17). Halil İnalçık has noted that the struggle for the throne among the descendants of Bāyezīd I, which began after the Battle of Ankara, continued until the culmination of the conquest of Constantinople (Inalcik, 1954, p. 106).

With all this importance in the course of Ottoman history, it has received relatively less attention in Ottoman chronicles compared to other key battles. Contemporary monographs dedicated to this battle are rare and predominantly focus on military aspects. Among the earliest comprehensive works is "*Ankara Meydan Muharebesi*" (The Battle of Ankara) by Nafiz Orhan and Rahmi Egemen, published in 1995 (Rahmi & Nafiz, 1995). This seminal work is structured into four chapters, each meticulously examining the political, geographic, and military dimensions of the battle, as well as the planning of the campaign and its aftermath. A more recent and comprehensive study is Halil Çetin's "*Ankara Savaşı ve Tīmūr'un Anadolu Seferi*" (The Battle of Ankara and Tīmūr's Anatolian Campaign), which not only revisits previous approaches but also incorporates additional historical narratives, providing a more nuanced understanding of the battle (Çetin, 2012). In addition to monographs, the Battle of Ankara has been the subject of numerous research articles.

Feridun Emecen, in "*İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bāyezīd*" (A Sultan in the Shadow of Passion: Bāyezīd The Thunderbolt), depicts Bāyezīd as being driven by his ambitions, which ultimately precipitated the battle (Emecen, 2014). Mustafa Daş, in "*Bizans Kaynaklarında Tīmūr İmajı*" (The Image of Tīmūr in Byzantine Sources)¹, analyzes the battle through the lens of Byzantine sources, offering a distinct perspective (M. Daş, 2005). Abdurrahman Daş, in "*Ankara Savaşı*

¹ The Battle of Ankara as depicted in Byzantine sources is a subject of broader interest, exploring Tīmūr's interactions with Europe following the battle, along with the manner in which these sources portray the conflict. Such studies delve into the impact of the Battle of Ankara on Ottoman-Byzantine relations. One notable article for further investigation is "Ankara Savaşı'nın Osmanlı-Bizans İlişkilerine Etkisi" by Nilgün Elam, spanning pages 159 to 189.

Öncesi Tīmūr İle Yıldırım Bāyezīd'in Mektuplaşmaları" (The Correspondence Between Tīmūr And Yıldırım Bāyezīd Before The Battle Of Ankara), explores the exchange of letters between Tīmūr and Bāyezīd before the battle, providing valuable contextual insights (A. Daş, 2004). Furthermore, Amir Timur Rafie's article *علل سیاسی بروز نبرد انقره* (The Political Causes of the Battle of Ankara) on the political motivations for the Battle of Ankara suggests that neighboring principalities sought Tīmūr's protection due to Bāyezīd's aggressive policies, drawing from Tīmūrid sources (Rafie, 2006). Scholars like D. Kastritsis, in "*The Battle of Ankara and Its Consequences*," highlight the regional implications of the battle, emphasizing how Bāyezīd's capture by Tīmūr abruptly ended his imperial ambitions and reshaped the geopolitical landscape (Kastritsis, 2007). Additionally, Rulia Tang, in "*Multi-Agent Simulation of the Battle of Ankara, 1402*," discusses the persistent tensions between Bāyezīd and Tīmūr, driven by their expansionist policies and conflicts with vassal states (Tang, 2017).

Abdurrahman Daş's scholarly article *Ankara Savaşı Öncesi Tīmūr İle Yıldırım Bāyezīd'in Mektuplaşmaları*" (The Correspondence Between Tīmūr And Yıldırım Bāyezīd Before the Battle of Ankara) deals with the *Mükātābāt-ı Sulṭāniye* attributed to Hoca Sādeddīn, where he examines a new compilation of letters contained in this collection. Daş claims that these letters show variations from those found in *Münşeāt's-Selātīn*, suggesting a divergence in content. Despite these discrepancies, however, Daş questions the authenticity of the letters in *Münşeāt's-Selātīn* that refer to interactions between Bāyezīd and Tīmūr, as they lack corroboration in contemporary chronicles. Şamil Yüksel, another scholar, approaches the Battle of Ankara from a different angle, focusing on Arabic sources. He analyses the accounts of Ibn 'Arabshāh, al-Maqrīzī (d. 845/1442), and al-'Ainī (d. 855/1451), claiming that these sources², predominantly historians at the Timurid court, offer a perspective that is biased in favour of Tīmūr. (Yüksel, 2010, p. 210).

The absence of a single comprehensive monograph that integrates all Ottoman and Tīmūrid chronicles concerning the Battle of Ankara underscores a significant gap in existing scholarship. Such a work would offer a comprehensive perspective by incorporating diverse viewpoints, acknowledging the inherent disparities between Ottoman and Tīmūrid sources.³ While this paper does not claim to encompass all Ottoman-Tīmūrid viewpoints, it does strive to amalgamate

² The records of Hāfız-i Abrū, a direct witness of the Battle of Ankara who was present alongside Tīmūr, are significant. These records are included in the doctoral dissertation titled *Army and Military Organization in the Timurids (1370–1447)*, prepared by Muhammed Emin Koçak. For further details, see *Army and Military Organization in the Timurids (1370–1447)*, Muhammed Emin Koçak, Ankara Yıldırım Beyazıt University, 2024.

³ In addition to major research works, a significant publication was produced in 2012 in the form of the "1402 Ankara Battle International Congress", which served as a platform for the dissemination of articles related to the Battle of Ankara. This congress facilitated the presentation of different perspectives and analyses on the subject, which were subsequently compiled in a book of proceedings. This source provides valuable insights into various aspects of the battle and serves as a resource for further study. Additional information can be found in Alkan, M. N. (ed.). (2014). *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi: (Yıldırım-Tīmūr): Ankara, 9-12 Ekim 2012: bildiri kitabı. Türk Tarih Kurumu.* Another study on the Battle of Ankara can be found in the edited volume titled *Türk'ün Türk'le Savaşı; Asya'dan Anadolu'ya Türkler Arasındaki İktidar Mücadelesi*, published in 2023 and edited by Mesut Karakulak and Murat Özkan. The second volume of *Savaşın Sultanları*, published in 2018 and authored by Feridun M. Emecen and Erhan Afyuncu, is also an important modern source on the Battle of Ankara.

both perspectives through the lens of Muşliḫ al-Dīn al-Lārī's Tīmūrid-influenced account within an Ottoman context. I will focus on examining how Lārī perpetuates the heroic image of Tīmūr, despite having written about an event concerning the Ottomans in the region where he lived. In order to gain a deeper understanding, this study centers on Lārī's narrative of the battle, examining it in detail while drawing selective comparisons with the accounts of Ottoman historians, particularly Hoca Sādeddin Efendi's *Tacū't-Tevārīkh*. By doing so, this paper serves as a precursor to further research that aims to undertake a comparative analysis of Tīmūrid and Ottoman perspectives on the Battle of Ankara, thereby contributing to a more nuanced understanding of this pivotal historical event.

Lārī's Verdict: Tīmūr's Defiant Stand Against Conflict

Lārī's account of the Battle of Ankara goes beyond simply reviewing what happened in 1402; it is comprehensive and detailed. There are two main reasons for the extensive detailing of the Battle of Ankara. First, Lārī's deep interest in the history of Timurid, especially the personality of Tīmūr, is evident in his meticulous account, which covers various aspects. On the other hand, the richness of the sources available to Lārī plays a decisive role. He had greater access to Timurid sources compared to other references, which allows him to provide a more detailed narrative, especially regarding the Timurids. Lārī's intellectual background, rooted in Persianate traditions, shaped his focus on Persian culture and the political dynamics of the Safavid, Timurid, and Ottoman empires. Despite Ottoman patronage, he maintained a pro-Timurid stance, influenced by his admiration for Tīmūr's contributions to Persian culture. This led him to rely on Timurid sources and critique Ottoman policies.

To better understand the context, it is essential to have a thorough understanding of the scholar in question. Muşliḫ Al-Dīn Al-Lārī (d. 979/1572) can be characterized as a peripatetic historian, a scholar who travelled extensively and resided in the territories of what are now recognized as the "Three Gunpowder Empires": the Mughal, Safavid and Ottoman Empires (Quinn, 2021, p. 198). Lārī mentions that a significant number of Sunnī scholars, including himself, chose to emigrate from the Safavid territories because of Shāh Ṭahmāsp I's harsh and unwavering rule in religious matters (Lārī, 2018, p. 901). From there Lārī moved to the Mughal court. Throughout his tenure at Humāyūn's palace, Lārī assumed the role of tutor to the Mughal emperor (Atāyi, 2017, p. 609). According to Baki Tezcan's account, after Humāyūn died in 1556, Lārī appeared in Aleppo and then went to Mecca in 1557 (Tezcan, 2016, p. 616). According to Ali b. Bālī (d.992/1584) in his account, Lārī went on a journey from one city to another and from one town to another. Finally, he arrived in Istanbul (Manq, 2018, p. 318). Lārī wrote universal history, *Mir'atū'l-advār ve Mirkātū'l-Ahbār* (The Mirror of Epochs and the Stairways of Historical Reports) (Lārī, 2012, p. 54). This work is a comprehensive history which is divided into ten chapters. It begins with the time of the Prophet Adam and continues through various historical periods. It ends with the author's own era, which corresponds to the reign of the Ottoman Sulṭān Selīm II, who ascended the throne in 974/1566 (Me'ani, 1984, p. 677). However in the preface to *Tacū't-Tevarih*, Hoca Sādeddin criticized Lārī, claiming that there was a

perceived inadequacy in Lārī's understanding of Ottoman historical events (Hoca Sadeddin Efendi, 1979, p. 245). However, Hoca Sādeddin does not provide a direct evaluation of Lārī's account of the Battle of Ankara.

If we have a look at Lārī's account of the battle the opening lines of narrative indicate that Tīmūr continued his conquests without any apparent violation. However, it was the Ottoman Sulṭān, Bāyezīd I, who had a desire for Tīmūr's humiliation. Ultimately, it leads to chaos for the Ottomans. Nevertheless, according to Lārī's account, when Tīmūr became aware of Bāyezīd I's intentions, he decided to address the situation by sending a letter to the Ottoman Sulṭān.

The letter from Tīmūr to Bāyezīd reads:

Praise and Glory be to the Highest on this propitious day; the sovereigns of the realm and the populace rest within the purview of our dominion, and the insignia of authority adorn the courtiers of our palace and the denizens of our threshold. The vastness of the terrestrial globe and the boundless plains of our realm have been brought under the rule of our esteemed vassals and our steadfast followers by the incomparable benevolence and guidance of the Highest. The monarchs and potentates of Turan and Iran wear the emblem of our loyalty in their ears and the symbol of our obedience on their shoulders. The rulers of the neighboring lands and those who dare to oppose us are compelled by the inexorable decree to dutifully and willingly obey the imperative edict. It has been reported that you are mainly involved in the conflict with the Franks (non-Muslims) and that you are directing all your efforts towards the extermination of the Christians, the infamous and the nameless. Finally, the focus of attention in this region has not shifted from potential capability to actual action. Our innermost sentiments fervently wished that the passage of these esteemed troops should not be followed by grief and remorse for the Muslim population, and derision and scorn for the infidels. The advice now given is to remain steadfast in the path of your forefathers and ancestors, and to take the ḥadīth "Leave the Turks until the time when they leave you"⁴ as an instructive maxim, so as not to bring discord and disaster upon yourselves.

As-Salamu Alaykum (And peace be upon you) (Lāri, 2018, pp. 794–795)⁵.

Before the Battle of Ankara, a series of four letters were exchanged between Tīmūr and Bāyezīd. Feridun Aḥmed Bey (d. 991/1583) meticulously compiled these letters in his work entitled *Münşeātü's-Selātīn* (The Correspondence of the

⁴ Tīmūr concludes his letter with a ḥadīth: "Leave the Turks until they leave you", advising Bāyezīd to refrain from conflict with the Turks, implicitly referring to himself and the Timurid Empire, until they had distanced themselves. This advice serves as a clear directive to Bāyezīd to avoid any confrontation with Tīmūr and his forces. Tīmūr's reference to the Timurids as Turks, as opposed to Ottomans, further underlines the distinction between the two entities addressed in the letter. The letter concludes with a stark reminder to Bāyezīd of the potentially disastrous consequences for the Ottomans should they engage in battle with the Tīmūr.

⁵ Tīmūr's letter to Bāyezīd is a remarkable example of medieval diplomacy. It begins with gratitude to God and asserts Tīmūr's divinely ordained rule over important territories, including holy sites such as Mecca and Medina. Tīmūr warns Bāyezīd against actions that might harm Muslims and advises him to avoid conflict with the Timurids, referring to a ḥadīth for caution. Lārī's account highlights Tīmūr's reluctance to engage in unnecessary conflicts, while emphasizing his military prowess and strategic expertise.

Sultāns). In particular, these four letters do not seem to include the letter referred to by Lārī.⁶ Ibn ‘Arabshāh provides contextual information about these letters within his source, but like other chroniclers he does not present the full text of the letters, a feat later accomplished by Feridun Ahmed Bey. In addition to *Münşeāt's-Selātīn*, Abdurahman Daş postulates the existence of letters exchanged between Tīmūr and Bāyezīd, compiled in the *Münşeāt ve Mükātābāt-ı Sultānīye*, attributed to Hoca Sādeddin.

All these letters have been translated into Turkish. Daş claims that the letters documented in *Mükātābāt-ı Sultānīye* are different from those taken from Feridun Ahmed Bey's *Münşeātü's-Selātīn* (A. Daş, 2004, p. 104). All the letters in these two compilations are taken from passages in Ibn ‘Arabshāh's *Acâ'ibü'l-Mağdûr*, I claim that the speeches and texts recorded by Ibn ‘Arabshāh were later transformed into letters by later historians. Among these historians, Lārī assimilated the accounts of Ibn ‘Arabshāh as well as other Timurid chroniclers such as Sharaf al-Dīn Yazdī and Hāfiz-i Abrū, who recorded the dialogues exchanged between Tīmūr and Bāyezīd. Lārī then reorganized the conversations and writings mentioned in these texts into a unified letter format in his work.

Lārī writes that on receiving the letter, Bāyezīd expressed his eagerness for this moment and revealed his long-held desire to meet Tīmūr in battle and defeat him (Lārī, 2018, p. 795). He urged Sultān Aḥmad Jalāyer (d. 813/1410), who led the Jalāyerīd kingdom, and Ḳarā-Yūsuf (d. 823/1420) of Ḳarā-Ḳoyunlu to join him in confronting Tīmūr. In the meantime, according to Lārī, Tīmūr was preoccupied with the conquest of Shām (Syria). So, he states, whereas Tīmūr did not intend to start a conflict, Bāyezīd was actively planning against him and gathering forces for a possible battle. However, Colin Imber argues that Tīmūr's strategy encompassed both political and military dimensions, with a particular focus on exploiting the precarious loyalties of Bāyezīd's Anatolian subjects. Imber suggests that this tactic provided Tīmūr with a pretext for starting the war (Imber, 2002, p. 16).

Lārī writes that while en route to Karabakh, Tīmūr received a delegation from Bāyezīd who presented a letter expressing gratitude. Tīmūr remarked that he had no intention of advancing into Bāyezīd's territory, given his continuous engagements against non-believers. However, he demanded that Bāyezīd should either hand over Karā-Yūsuf to him or have him put to death. Lārī explains that Tīmūr sought out Ḳarā-Yūsuf because he believed that Ḳarā-Yūsuf was harming the Islamic community and deserved to be beheaded. Sharaf al-Dīn‘Alī Yazdī's (d. 858/1454) account is in line with Lārī's. Yazdī claims that Tīmūr's primary motivation was related to Ḳarā-Yūsuf (Yazdi, n.d., p. 760). Nevertheless, Hoca Sādeddin writes that when Tīmūr demanded that Karā-Yūsuf be handed over to him or face beheading, Bāyezīd replied, "*For the guest who descends to this place, the sword is not unsheathed, and those who seek refuge in this corner of wishes remain untouched*". Tīmūr informed Bāyezīd's envoy that he intended to spend the winter in Karabakh and to move to Rūm in the spring. He warned that war would

⁶ It is crucial to acknowledge that the authenticity of the letters exchanged by both sides before the war remains disputed. Furthermore, there are varying opinions on the scholarly significance of Feridun Ahmed Bey's work.

be inevitable if Bāyezīd didn't respond favorably (Hoca Sadeddin Efendi, 1979, p. 251).⁷

However, Lārī reports that, Tīmūr hesitated to begin a war against Bāyezīd. Tīmūr's troops were also exhausted from recent campaigns and conquests, and thus were not at their best for a fresh attack. However, Najm al-Dīn, a court astronomer working for Tīmūr, predicted that Tīmūr would emerge victorious if he continued the war, as his fortunes were rising while his enemy (Bāyezīd) was in a weakened state (Lārī, 2018, p. 805). Hoca Sādeddin claims in his narrative that the statesmen at Tīmūr's court believed that engaging in battle against Bāyezīd would lead to disaster. Moreover, they believed that it was inadvisable for Tīmūr to confront a ruler who was actively engaged in fighting infidels and who was consistently committed to *jihād* for the advancement of Islam (Hoca Sadeddin Efendi, 1979, p. 256).

However, Lārī maintains that Tīmūr consistently avoided engaging in warfare and was ready to avoid it under any circumstances. For example, Lārī notes in his narrative that Tīmūr never had the intention to go to war and upon learning of Karā-Yūsuf's departure from Bāyezīd's court, Tīmūr expressed a desire to resolve the conflict, end the campaign without recourse to war. Tīmūr then sent a letter to Bāyezīd, urging him to surrender Karā-Yūsuf and also requested the surrender of the fortress of Komach (*Kemah Kalesi*) (Lārī, 2018, p. 805). According to Lārī, Tīmūr aimed to join forces with Bāyezīd in a joint effort against the infidels. However, he notes that Bāyezīd did not respond to Tīmūr's demands. The absence of obedience from Bāyezīd prompted Tīmūr to pursue the battle. In another instance highlighted by Lārī, as Tīmūr advanced towards Sivas with his forces, he once again sent a letter to Bāyezīd. The letter proposed that if Bāyezīd agreed to send one of his sons to join Tīmūr's forces, they would treat him with the same respect as their own offspring. Tīmūr assured them that in this way, the Rūm region would always be safe from their side (Lārī, 2018, p. 806).

By taking Tīmūr's demands and his call for Bāyezīd's submission as customary, Lārī obviously regards Tīmūr as superior to Bāyezīd. Tīmūr's demands clearly imply that he wants Bāyezīd and the Ottomans to become his vassals. Although Lārī refrains from explicitly stating whether Tīmūr's demands were justified or not, he also refrains from questioning them, suggesting implicit acceptance. Clearly Lārī believed Tīmūr to be superior to Bāyezīd, implying the necessity for Bāyezīd to comply with Tīmūr's demands. Lārī wants to show that Tīmūr was actively trying to find ways to avoid confronting. By this time, however, Tīmūr was in receipt of news that Bāyezīd was already in Tokat with his troops. So, he had to go for the battle.

After the battle, Lārī's defense of Tīmūr takes on a complex dimension. According to his account, Sulṭān Maḥmūd Chaghatay tried to reconcile Bāyezīd and

⁷ It is clear that Tīmūr's demands over the course of the battle went beyond the single instance mentioned. As noted above and reiterated in the letter, Tīmūr persistently escalated his demands on Bāyezīd, eventually presenting terms that Bāyezīd could not under any circumstances accept. Furthermore, Tīmūr was convinced that he deserved to be recognised by Bāyezīd as a world conqueror and as the *Amir al-Umarā'* of the Muslims, in order to underline his supremacy over other Muslim rulers, especially Bāyezīd.

Tīmūr and bring about peace. Lārī claims that Tīmūr expressed his willingness to reconcile with the Ottomans when Sultān Maḥmūd urged Tīmūr to make peace with Bāyezīd. Lārī argues that Tīmūr stated that he did not want to fight Bāyezīd, however Bāyezīd provoked Tīmūr to fight, and if Bāyezīd had acceded to Tīmūr's demands, the conflict in Ankara could have been avoided. Lārī emphasizes that Tīmūr was reluctant to start the conflict and that Bāyezīd was the provoker. In line with Lārī's defense, Tīmūr stated that he wanted to show Bāyezīd the respect and honor due to an emperor.

Tīmūr is said to have promised to treat Bāyezīd and his family with great respect, also stating that Bāyezīd might not have shown the same kindness if the battle had gone the other way (Lārī, 2018, p. 808). It is in this context that Lārī relates the confession of Bāyezīd, suggesting that Bāyezīd admitted the mistake of facing Tīmūr in battle. Bāyezīd is said to have expressed regret, accepting that he should have accepted Tīmūr's demands and avoided engaging him in battle, according to Lārī's narrative. However, according to Ottoman sources when Tīmūr demanded that Bāyezīd recognize him as his sovereign, Bāyezīd refused to do so (Neşri, 1949, p. 344). Hoca Sādeddin claims that Tīmūr's demands were sufficiently burdensome for Bāyezīd to consider accepting them. Furthermore, he claims that Tīmūr's persistent insistence on these demands gives the impression that he intended to cause trouble and distress for the Ottoman side (Hoca Sadeddin Efendi, 1979, p. 253).

At the end of his description of the Battle of Ankara, Lārī once again expresses his support for Tīmūr. He reports that when Tīmūr heard that Bāyezīd had died on the 13th of Sha'ban 805 (8 March 1403), he became deeply upset. According to Lārī, Tīmūr offered his condolences to Bāyezīd's family and expressed his desire to return all of Bāyezīd's territories⁸, stating that he had no intention of dividing Bāyezīd's territories into separate principalities (Lārī, 2018, p. 811).

Lārī's argument seems to lack any substantial basis and displays a degree of naivety that makes it unreliable. It is obvious that Tīmūr harbored ambitions of supreme conquest, seeking to subjugate all existing rulers. An integral part of his goal was the acquisition of Anatolia and the subjugation of the Ottoman Empire. This assertion is supported by other Timurid sources, such as Ibn 'Arabshāh, who explicitly attests to Tīmūr's intentions to enter into conflict with the Ottomans. Tīmūr corresponded with Bāyezīd, the Sultān of Anatolia, known for his brave defense of Islam. Tīmūr communicated his ambitions for Anatolia in a direct manner, using Aḥmad Jalāyer and Karā-Yūsuf as pretexts to conceal his true intentions (İbn Arabşah, 1977, p. 308).

Thus, according to Ibn 'Arabshāh, Tīmūr's alleged demand for Karā-Yūsuf and Aḥmad Jalāyer was merely a facade to conceal his true motive of Ottoman conquest.

⁸ Ottoman historians accuse Tīmūr of deliberately decentralizing the Ottoman Empire by dividing the lands into principalities, thus dismantling the established system of central government. Lārī, in his *Mir'atü'l-advār*, responds to this accusation by claiming that Tīmūr did not intend to accomplish such a thing. Although Lārī does not refer directly to Ottoman sources in his narrative, it is clear that he was aware of the ongoing debates among Ottoman intellectuals on this issue.

Tīmūrid sources portray Tīmūr as the epitome of bravery, the ultimate ruler and champion of Islam, without attempting to exonerate him from any accusations. Similarly, Tīmūr is presented as a heroic figure in *Mir'atü'l-advār*. He is portrayed as a powerful, skillful and pious ruler. Understandably, Lārī may have felt compelled to defend Tīmūr, anticipating that his writings would be reviewed by an Ottoman Sulṭān. As a result, he sought to protect Tīmūr's reputation by suggesting that Tīmūr had never intended to invade Ottoman territory and that his demands were merely superficial, designed to make it easier to refuse to fight. However, the credibility of such an argument is questionable at best.

Conclusion

Lārī's admiration for Tīmūr is evident throughout his narrative. His perspective is particularly pronounced when he delves into the details of the Battle of Ankara. In particular, Lārī staunchly defends Tīmūr and portrays him as his hero. There are numerous passages in Lārī's narrative that stand out as clear indications of his support for Tīmūr and his activities. First and foremost, Lārī's narrative repeatedly claims that Tīmūr had no intention of entering into a clash with Bāyezīd. He consistently sought to avoid such a conflict. In light of Tīmūr's ability as a highly skilled military leader, he was undoubtedly aware of the challenges and financial burdens associated with the large-scale mobilization of an army from a distant area. There is no doubt that such a strategic decision would not have been an unthinking one. On the other hand, Lārī gives the impression that Tīmūr's demands were relatively insignificant, characterizing them as easily achievable by Bāyezīd.

Lārī's adoption of a distinctly Timurid perspective in recounting the Battle of Ankara within a universal history intended for presentation to an Ottoman Sulṭān raises intriguing questions about his motivations and possible concerns. One might wonder whether he was concerned about provoking the anger of the Ottoman ruler and his courtiers. Alternatively, one could speculate whether Lārī genuinely perceived the Timurid perspective as the most reliable and accurate narrative of the event, outweighing the Ottoman view. The primary explanation for these unanswered questions lies in the sources available to Lārī. His reliance on Timurid chronicles and related materials inherently predisposed him to present a Timurid-centric perspective of the Battle of Ankara.⁹

It can be argued that he simply conveyed what was available to him without significant hesitation. However, one might ask whether he had any reservations about the potential impact of his narrative choices. It is conceivable that Lārī remained convinced that Ottoman scholars and courtiers, including those at the court of the new Ottoman Sulṭān Selīm II, would be interested in examining his

⁹ In his universal history, Lārī provides a comprehensive list of 36 sources that he consulted in the preparation of his work. These include Mīrkhvānd's (d. 903/1498) *Rawzat aṣ-ṣafā'* and Sharaf al-Dīn 'Alī Yazdī's (d. 858/1454) *It is notable that the Ṣafarnāma and Ḥāfiẓ-i Abrū's (d. 833/1430) Majma' al-Ta'rīkh* stand out as histories written with a focus on the Timurids. These sources not only encompass earlier dynasties but also place particular emphasis on the Timurids and their historical legacy. It is therefore plausible to suggest that Lārī used these sources to write his narration of the Battle of Ankara.

account of Ottoman history. He probably assumed that they would refrain from challenging his credibility as a historian or questioning his accuracy of Islamic and early histories.

Ethics Statement: This article has been prepared in compliance with all ethical and copyright rules. Ethics committee approval is not required for this study.

Conflict of Interest Statement: The author declares that there is no conflict of interest.

Funding and Acknowledgment Statement: No external funding was used to support this research.

Bibliography

- Atâyi, N. (2017). *Hada'iku'l-hakaik fi tekmeleti's-şakayik* (Vol. 1). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Çetin, H. (2012). *Timur'un Anadolu seferi ve Ankara savaşı* (1. baskı). İstanbul: Yeditepe.
- Daş, A. (2004). Ankara savaşı öncesi Timur ile Yıldırım Bâyezîd'in mektuplaşmaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, ss.141-167.
- Daş, M. (2005). Bizans kaynaklarında Timur imajı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20(2), 43-58.
- Emecen, F. (2014). İhtirasın gölgesinde bir sultan: Yıldırım Bâyezîd. *Osmanlı Araştırmaları*, 43, ss. 43-67.
- Hoca Sadeddin Efendi. (1979). *Tacü't- tevarih* (Vol. 1). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İbn Arabşah, M. (1977). *Acâ'ibü'l-mağdûr fî nevâ'ibi aḥbâri Tîmûr* (A. Nejati, Trans.). Bengah-i Terjuma.
- Imber, C. (2002). *The Ottoman Empire, 1300-1650: The structure of power*. London: Palgrave Macmillan.
- Inalcik, H. (1954). Ottoman methods of conquest. *Studia Islamica*, 2, 103. <https://doi.org/10.2307/1595144>.
- Kastritsis, D. J. (2007). *The sons of Bâyezîd: Empire building and representation in the Ottoman civil war of 1402-1413*. Leiden: Brill.
- Lâri, M. al D. (2012). *Mirat al-Adwar wa Mirqat al-Akhbar* (S. J. Sagharvanyan, Ed.; Vol. 1). Miras Maktoob.

- Lâri, M. al D. (2018). *Mirat al-Adwar wa Mirqat al-Akhbar* (S. J. Sagharvanyan, Ed.; 2nd ed., Vol. 2). Miras Maktoob.
- Manq, 'Alî ibn Bâlî. (2018). *El-ikdu'l-manzûm fî zikri efâzılı'r-Rûm: Ali B. Bâlî'nin Şakâ'ik zeyli* (M. Hekimoğlu, Ed.; 1. baskı). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Me'ani, A. G. (1984). *Tarih-I Tezkireha-yi Farsi.*. Sanayi.
- Neşri, M. (1949). *Kitab-ı cihan-nüma Neşri tarihi* (F. R. Unat & M. A. Köymen, Eds.; Vol. 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Quinn, S. A. (2021). *Persian historiography across empires: The Ottomans, Safavids, and Mughals*. Cambridge: Cambridge University.
- Rafie, A. T. (2006). علل سیاسی بروز جنگ آنقره. (Political causes of the Ankara war). *Fasel-Name-i Tarikh*, 5–15.
- Rahmi, E., & Nafiz, O. (Eds.). (1995). *Ankara Meydan Muharebesi, 1402*. Ankara: Genelkurmay.
- Tang, R. (2017). *Multi-Agent Simulation of the Battle of Ankara, 1402*. Uniron of Digital Works.
- Tezcan, B. (2016). Muslihiddin Lari (d. 1572): The fate of an immigrant Polymath in the sixteenth century Ottoman Empire. In *history from below: A tribute in memory of Donald Quataert (ss. 615–628)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Yazdi, S. al-D. A. (n.d.). *Zafar-nama* (A. H. Navayi, Ed.; Vols. 1–2). Rayane-i Qayim-yi Isfahan.
- Yüksel, M. Ş. (2010). *Dönemin Arap kaynaklarına göre "Ankara Savaşı."* Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt.25, s. 1, ss. 351–369.

X. Yüzyılda bir Alman Krallığı'ndan söz edilebilir mi? Tarih yazımsal bir değerlendirme*

Mehmet FIRAT

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

mfirat89@gmail.com

0009-0000-9784-1305

Öz: Bu makale, modern araştırmalarda sıklıkla "Alman Krallığı" olarak isimlendirilen X. yüzyıl Doğu Frank Krallığı için uygun terminoloji hususunda bir tartışma ortaya koymaktadır. Hem dönemin birincil kaynaklarını hem de modern araştırmaları inceleyerek X. yüzyıl krallığı için "Alman Krallığı" ifadesinin anakronistik bir yaklaşım getirdiğini savunmaktadır. Kraliyet beratları, tarihsel anlatılar ve Otto hükümdarlarının kullandıkları unvanlar, bu dönemde krallığın birleşik bir Alman kimliğine işaret etmediğini, *Teuton* (Alman) teriminin ise istisnâ olarak tercih edildiğini göstermektedir. Çağdaş kaynaklar krallığın tebaasını tanımlarken Bavyeralılar, Svabyalılar, Saksonlar veya Frankonyalılar gibi bölgesel kimliklere başvurmuşlardır. Bu çalışma, X. yüzyıl Avrupa tarihinde büyük ölçüde çeviri eserlere dayanan Türk literatüründe bu krallığı adlandırmak için tutarlı bir terminolojiye duyulan ihtiyacı vurgulamakta ve "Doğu Frank Krallığı" veya "Sakson Krallığı" terimlerini tarihsel olarak daha doğru alternatifler olarak önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Alman Krallığı, Doğu Frank Krallığı, Otto Hanedanlığı, X. Yüzyıl, Tarih yazımı

Can we speak of a German Kingdom in the 10th century? A historiographical assessment

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi:

14.11.2024

Kabul Tarihi:

05.12.2024

Abstract: This article presents a discussion of the appropriate terminology for the 10th-century East Frankish Kingdom, which is often referred to as the "German Kingdom" in modern scholarship. By examining primary sources and the modern scholarship, the study argues that the term "German Kingdom" is anachronistic when applied to the 10th century. Evidence from royal charters, historiographical accounts, and titles used by the Ottonian rulers suggests that they identified their realm as the kingdom of the Franks and Saxons, rather than a unified German entity. Moreover, contemporary sources used the term "Teuton" exceptionally in describing the subjects of the kingdom, instead referring to them by regional identities such as Bavarians, Swabians, Saxons and Franconians. This study highlights the need for a standardized terminology in Turkish scholarship, which largely relies on translated sources, and proposes "East Frankish Kingdom" or "Saxon Kingdom" as historically accurate alternatives for the 10th century.

Keywords: German Kingdom, East Frankish Kingdom, Ottonian Dynasty, 10th Century, Historiography

* Bu makale, 25-26 Nisan 2024'te Hacettepe Üniversitesi'nde düzenlenen "Orta Çağ ve Erken Modern Avrupa Sempozyumu"nda sunulan "Orta Çağ Avrupası'nda İsimlendirme Sorunu: X. Yüzyılda Bir "Alman Krallığı"ndan Söz Edilebilir Mi?" başlıklı bildirini gözden geçirilmiş halidir.

Extended Summary

Purpose

One of the most contentious issues in the field of medieval German history is the question of when we can speak of a German kingdom. It is well known that after the Treaty of Verdun in 843, Charlemagne's empire was divided into three kingdoms. One of these kingdoms, the East Frankish Kingdom, would later become the German Kingdom. It can be argued that for modern scholars, the question of when this transformation was completed is open to debate. To define the "turning points" in question, several events were put forth for consideration. These included the election of Conrad I, the first non-Carolingian king; the election of Henry I, the first non-Frankish king; the Lechfeld triumph against the Hungarians; or the imperial coronation of Otto I. The fact that all these occurrences took place in the 10th century makes this period important. However, in naming a kingdom, it is also essential to examine contemporary sources and to consider how the rulers identified themselves. In this regard, the use of the term "German" (Teuton) in 10th-century sources is exceptional. Considering abovementioned information, this study argues that applying the term "German Kingdom" to the 10th century is historically inaccurate. Since the Turkish literature on 10th-century European history largely relies on translated works, there is no consistent terminology for naming this kingdom. Therefore, this article also seeks to offer a terminological suggestion on this subject. It should be noted that this study will not deviate from the framework of "nomenclature" and will not address issues such as the question of the beginning of German history, which is beyond the scope of this article.

Method

This study employs an interpretative and critical research method that draws on factual observation from primary sources and subjective assessments from modern scholars. The primary sources are mainly composed of royal charters from the Ottonian court and the works of contemporary historiographers, including Widukind, Liudprand, Thietmar, and others. This article will examine these sources in the context of a naming problem, beginning with a summary of the historical background. Subsequently, the nomenclature of this 10th-century kingdom, as proposed by modern historians beginning in the 19th century, will be presented. Given that the most significant works on 10th-century German history were authored in German and English, this study is confined to works written in these languages.

Results and Discussion

A review of 10th-century sources reveals an absence of reliable evidence regarding the usage of "*regnum Teutonicorum*" or "*rex Teutonicorum*". With the exception of Henry II, who ruled at the beginning of the 11th century, the Ottonian

kings did not refer to themselves as the King of the Germans/Teutons. For these rulers, the title of King of the Franks and Saxons was sufficient. For example, the Treaty of Bonn in 921 designated Henry I as king of the eastern Franks, while Charles III was designated as king of the western Franks. In his inaugural charter following his ascension to the throne, Otto I delineated his dominions as the Kingdom of the Franks and Saxons. Following the imperial coronation of Otto I, the Ottonian emperors, particularly Otto III, predominantly adopted the title of "*imperator Romanorum*" in their charters. The aforementioned evidence demonstrates that the rulers of the 10th century did not perceive their realm as the German Kingdom.

The contemporary historians held similar views. For instance, Widukind regarded this realm as the Kingdom of the Franks and Saxons. The majority of annals and chronicles referred to the subjects of the kingdom by their own names, rather than by a unified designation such as "Teuton." The inhabitants of the kingdom were referred to as Bavarians, Swabians, Saxons, Franconians, and so forth. The use of "Teuton" in the 10th century can only be traced on the borders or outside of the kingdom.

Modern historians, who hold disparate views on this subject, have designated this 10th-century kingdom according to their own respective perspectives. For 19th-century German nationalists, a number of the aforementioned events were sufficient to recognize this kingdom as the German Kingdom. This designation is particularly based on the period when the subjects of the kingdom began to act collectively for a common cause, such as the Battle of Lechfeld. Nevertheless, many researchers maintain that characterizing these subjects as "Teutons" is insufficient, given that no contemporary sources have made such a designation.

Conclusion

In conclusion, it is inaccurate to refer to a 'German Kingdom' in a historical context where the population did not self-identify as German, and the monarch did not claim the title 'King of the Germans.' While the German Kingdom undoubtedly emerged from the East Frankish Kingdom, a full understanding of the formation of the German Kingdom requires evidence from the 11th century onward. For the 10th century, the term 'East Frankish Kingdom' (or 'Saxon Kingdom' from 919 onward) provides a more accurate designation.

Giriş

Uluslar, çok uzun süreden beri var olduklarını iddia eden, oysa tarihsel bakımdan yeni olan varlıklardır. Dolayısıyla, bir ulusun kendi tarihinin

milliyetçi versiyonu da kaçınılmaz bir şekilde, anakronizmden, bazı şeylerin atlanmasından, olayların bağlamlarından koparılmasından ve aşırı örneklerde de yalanlardan oluşacaktır (Hobsbawm, 2009: 335-6).

Çalışmalarını XIX. yüzyıl tarihine yoğunlaştıran ünlü İngiliz tarihçi Eric Hobsbawm'ın (ö. 2012) ulus kavramı hakkında yukarıda alıntılanan yorumu, bir asır içinde değişen tarih anlayışını gözler önüne sermektedir. 1800'lü yıllar Avrupa'da Ortaçağ'a yönelik olumsuz bakışın değiştiği, romantik milliyetçiliğin getirdiği köken arayışları nedeniyle Ortaçağ'a olan ilginin arttığı bir dönem olmuştur (Durgun, 2021: 38). Alman tarihçiler de Alman ulusunun ve Alman İmparatorluğu'nun kökenlerini Ortaçağ'da aradılar; bunun için IX. yüzyılın ortalarına kadar giden araştırmacılar oldu. Fakat XX. yüzyıl tarihçileri arasında artık işin hem ulus hem de devlet tarafında o kadar geriye götürülemeyeceğine dair neredeyse bir görüş birliği bulunmaktadır. Hobsbawm da Ortaçağ'da ulus arayışlarının oluşturabileceği anakronizm tehlikesinden bu şekilde bahsetmiştir.

Ortaçağ Alman Tarihi ile ilgili literatürde en çok tartışılan konulardan biri, hangi dönemden itibaren bir Alman Krallığı'ndan söz edilebileceği hususudur (Arnold, 1997: 1-12; Beumann, 1973: 215-23; Brühl, 2001; Eggert, 1992: 239-73; Ehlers, 1989: 11-58; Ehlers, 2012; Fleckenstein, 1987; Fulbrook, 2024: 24-8; Müller-Mertens, 1970: 20-5; Reuter, 2006: 284-99; Schneidmüller, 1995: 73-101). Bilindiği üzere 843'teki Verdun Antlaşması'ndan sonra Şarلمان'ın (768-814) Kıta Avrupası'nın önemli bir bölümünü içine alan İmparatorluğu üçe bölünmüş ve Batı, Orta ve Doğu Frank krallıkları oluşmuştu. Orta Krallığın toprakları aynı yüzyıl içerisinde Batı ve Doğu krallıklarına katılmış ve böylece X. yüzyıla geldiğimizde Batı Frank Krallığı ve Doğu Frank Krallığı Avrupa'da iki önemli güç olarak mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdi. Fakat belirtmek gerekir ki Verdun Antlaşması sonrası imparatorluğun bölünmesi ırksal ya da bölgesel farklılıklardan değil Karolenj hanedanı içindeki çatışmalardan kaynaklanmıştı. Örneğin İmparator Dindar Louis (814-40) ve oğulları arasında geçen iç savaşta doğu topraklarındaki Bavyera, Louis'nin oğullarından "Alman" Ludwig'i desteklerken Saksonya, Thüringen, Frankonya ve Svabya genel olarak İmparator'a sadık kalmışlardı (Barracough, 1946: 13). Buralarda yaşayan halkların IX. yüzyılda "Alman" adı altında ortak bir bilinçle birlikte hareket etme gibi bir durumları yoktu; keza X. yüzyılda da böyle bir birliktelikten bahsedememekteyiz. Alman adı altında adlandırılmalarının izlerini ise XI. yüzyıldan itibaren görmekteyiz. Bu da söz konusu Krallığın X. yüzyılda hangi isimle anılması gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir.

Otto Hanedanlığı döneminde Krallık uluslararası literatürde Alman Krallığı, Doğu Frank Krallığı ya da Sakson Krallığı gibi isimlerle anılmaktadır. Genellikle çeviri eserlere dayanan Türkçe literatürde de doğal olarak bir görüş birliği bulunmamaktadır.¹

¹ Örneğin Ertas (2024: 349-68) çalışmasında bu krallıktan hem Sakson Krallığı hem Doğu Francia hem de Otto Hanedanlığı şeklinde bahsetmektedir. Çetin Ünal (2021: 9-45) ise Almanya, Saksonya Krallığı, Doğu Frank Krallığı ve Germen Krallığı isimlendirmelerini tercih etmiştir.

Çalışmamızın amacı birincil kaynakların ışığında, Ortaçağ Alman tarihi açısından dönüm noktası sayılabilecek gelişmelerin yaşandığı X. yüzyılda bir Alman Krallığı'ndan söz edilip edilemeyeceği hususunu araştırmak olacaktır. Bunu yaparken modern tarihyazımındaki isimlendirme tercihlerine de bakılacaktır. Ülkemiz literatüründe pek işlenmemiş bu konu hakkında yeni bir bakış açısı ve bir öneri sunulması da işbu çalışmanın hedefleri arasındadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu çalışma "isimlendirme" çerçevesinden ayrılmayacak, Alman tarihinin başlangıcı sorunu gibi bir makale konusunu oldukça aşan meseleler bu çalışmada tartışılmayacaktır.

Tarihsel Arka Plan

Doğu Frank Krallığı'nda Alman Ludwig (843-76) ile başlayan Karolenj hükümdarlar dönemi 911 yılında Frankonya Dükü I. Konrad'ın (911-18) tahta çıkmasıyla son buldu. Onun halefi I. Heinrich'in (919-36) 919 yılında Saksonya ve Frankonya'nın ileri gelenleri huzurunda kral seçilmesiyle de Krallığın yönetimi Sakson kökenli Otto Hanedanlığı'na (919-1024) geçti. Konrad Karolenj olmayan ilk kraldı ama Frank kökenliydi, Heinrich ise bir Frank olmayan ilk kraldı. Onunla birlikte krallıkta Karolenj yönetim geleneğinden kopuş başladı; örneğin Heinrich kral ilan edildiği törende kendisine yapılan taç ve kutsanma tekliflerini, dinî ve dünyevî ileri gelenlerin önünde kral tayin edilmenin yeterli olduğunu belirterek reddetmişti (Widukind, 2014: 39-40).² Heinrich bu davranışıyla krallıkta *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) anlayışını takip ettiğini göstermekteydi (Althoff, 2020: 33). Sakson Kralın bir diğer önemli icraatı Macar akınlarını yavaşlatacak hamlelerde bulunmasıydı. IX. yüzyılın ortalarından itibaren doğudan kıta içlerine yaptıkları akınlarla ve yağmalarla Avrupa krallıklarını oldukça uğraştıran Macarlar ile en çok mücadele edenler, buldukları coğrafi konum nedeniyle Doğu Frank krallarıydı. Heinrich sınırlardaki tahkimat düzenini ve ordu yapısını değiştirerek Macarlara karşı koyabilecek bir hale getirdi ve bunun mükafatını 933 yılındaki Riade Savaşı'nda elde ettiği zaferle aldı.

Uyguladığı politikalarla krallıkta birliği sağlamış görünen Heinrich halefi olarak oğlu Otto'yu gösterdi ve Otto babasının hayatını kaybetmesini müteakip ve babasının aksine krallıktaki bütün ileri gelenlerin onayıyla, yeni kral seçildi. Fakat I. Otto (Büyük Otto) (936-73) babası gibi *primus inter pares* anlayışını benimsemedi. Şarlman'ın göz bebeği başkenti Aachen'da geleneksel Frank kıyafetleriyle tahta oturması, kutsal yağ ile mesh edilmesi ve taç giymesi (Widukind, 2014: 61-4) krallığını doğrudan Şarlman'ın imparatorluğuna bağlama çabasında olduğunu gösteriyordu. Bu politikası kendisine karşı gerek kardeşleri gerekse diğer düklüklerin liderleri tarafından isyanların çıkmasına neden oldu. Otto bu isyanları bastırmayı başardı ve yönünü Roma İmparatorluğu tacı için İtalya'ya çevirdi. 951'deki ilk seferinde İtalya Krallığı unvanıyla yetindi. 955 yılında Macarlara karşı meşhur Lechfeld zaferini kazandı ve Macar istilalarını durdurmayı

² David Bachrach aksini iddia etmektedir; ona göre I. Heinrich ve I. Otto Karolenj seleflerinden miras aldıkları askerî, idarî ve entelektüel altyapıyı geliştirdiler (Bachrach, 2012: 5). Krallığını Şarlman'a dayandırmaya çalışan I. Otto için bu doğru olabilir ama I. Heinrich'in yönetim tarzı Franklardan ziyade Germen geleneklerine daha yakındı.

başardı. Krallığındaki her düklüğün askerlerinin yer aldığı bu savaş kendisine Batı Hıristiyanlığı dünyasında büyük bir şöhret kazandı; bu şöhretin bir getirisi olarak 962 yılındaki İkinci İtalya Seferi'nde Papa XII. İoannes'in (ö. 964) elinden imparatorluk tacını giydi (Bowlus, 2006: 4). 1806 yılındaki dağılışına kadar Germen asıllı hükümdarların elinde kalacak olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Franklardan Germenlere geçişini, yani *translatio imperii*yi Büyük Otto gerçekleştirmiş oldu.

Büyük Otto henüz sağlığında oğlu II. Otto'yu (973-83) eş kral ve eş imparator ilan etmişti, bu sebeple bu iki unvanın da II. Otto'ya geçişi sorunsuz bir biçimde gerçekleşti. İç meselelerle ve Batı Frank Krallığı ile uğraşan II. Otto, düzeni sağladıktan sonra babası gibi İtalya'daki imparatorluk ve papalık siyasetlerine müdahil olmaya ağırlık verdi. Ayrıca hükümdarlığının son yıllarında İtalya yarımadasında tam bir Otto hâkimiyeti kurmak istedi; bu nedenle Güney İtalya'daki Doğu Roma ve Müslüman varlığına karşı harekete geçti. Fakat 982 yılında Sicilyalı Müslümanlara karşı kaybettiği savaş ve ertesi yıl hayatını kaybetmesi bir başarı elde edememesine sebep oldu. II. Otto Güney İtalya seferinden önce üç yaşındaki oğlu III. Otto'yu (983-1002) kral ilan ettirmeyi başarmıştı. III. Otto on dört yaşında yönetimi bağımsız olarak ele geçirene kadar krallığı naipler yönetti. Onun da esas gündemi babası ve dedesi gibi İtalya'ydı. II. Otto'nun son dönemlerinde patlak veren Büyük Slav isyanını bir nebze bastırdıktan sonra 996 yılında İtalya seferine çıktı ve Kutsal Roma İmparatoru olarak kutsandı. Saltanatının önemli bir bölümünü İtalya'da geçiren III. Otto, *renovatio imperii Romani* ([Antik] Roma İmparatorluğu'nun yenilenmesi) politikası izledi; Roma'nın yedi tepesinden en merkezî konumda bulunan Palatine tepesine bir imparatorluk sarayı inşa ettirdi, Antik Roma'da kullanılan saray unvanları ile Doğu Roma izleri taşıyan saray töreni getirildi. İmparatorluk beratlarını *renovatio imperii Romani* şeklinde mühürledi (Müller-Mertens, 2006: 257-8). Roma'ya gösterdiği bu ilgi ve krallık siyasetini ihmal etmesi Saksonya'da ve krallığın diğer bölgelerinde pek hoş karşılanmadığı gibi Otto Roma'da da pek sevilmiyordu. Roma'da soyluların şehirlerinde yabancı bir hükümdar istememeleri sebebiyle çıkan isyanda Otto Roma'dan ayrılmak durumunda kaldı. Ordu toplayıp tekrardan Roma'ya yürüyen genç imparator 1002 yılında geçirdiği ağır bir hastalık neticesinde şehre ulaşmadan henüz yirmi bir yaşında hayatını kaybetti. Evlenmemişti, çocuğu yoktu ve kendisinden sonra kral ve imparator olmasını istediği bir halef belirlememişti. Fakat krallık yine Otto Hanedanlığı'nda kaldı; hanedanın hayatta olan tek üyesi, III. Otto'nun ikinci dereceden kuzeni II. Heinrich (1002-1024) kısa bir taht mücadelesinden sonra kral seçilmeyi başardı. Ömrünün önemli bir kısmını krallık topraklarında geçiren Heinrich'in ilk icraatlarından biri Roma referanslarını terk etmek oldu; 1003 yılında yayınladığı bir beratta *renovatio regni Francorum* (Frank Krallığı'nın yenilenmesi) mührünü kullandı (Bernhardt, 2006: 158). Yine de İtalya'daki olaylara kayıtsız kalmadı; III. Otto'nun ardından el değiştiren İtalya Krallığı'nı 1004 yılında ele geçirdi ve 1014 yılında Kutsal Roma İmparatoru tacını giydi. Fakat onun İtalya seferleri oldukça kısa sürüyor ve hemen krallık topraklarına geri dönüyordu, imparatorluğu Roma'dan yönetme gibi bir düşüncesi yoktu. II. Heinrich 1024 yılında 51 yaşında ardında çocuk bırakmadan öldüğünde ve “veraset işlerini kasıtlı olarak Tanrı'nın ellerine bıraktığında”

(Schutz, 2010: 109) Otto Hanedanlığı sona ermiş ve II. Konrad (1024-1039) ile birlikte Frankonya kökenli Salian Hanedanlığı dönemi başlamış oldu.

X. Yüzyıl Kaynaklarında Krallık

Kaynaklarda Doğu Frank Krallığı'nın "Alman Krallığı" şeklinde geçtiği en erken kayıt *Annales Iuvavenses*'te (Salzburg Yıllıkları) yer almaktadır; buna göre 920 yılı için düşülen kayıta "Bawarii sponte se reddiderunt Arnolfo duci et regnare eum fecerunt in regno Teutonicorum" (Bavyeralılar kendilerini isteyerek Dük Arnulf'a teslim ettiler ve onu Almanların Krallığı'nda kral yaptılar) yazmaktadır (Annales ex annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti, 1834: 742). Söz konusu yıllıkların orijinalinin değil de XII. yüzyılda yazılmış kopyasının günümüze ulaşmış olduğu göz önüne alındığında *Teutonicorum* ibaresinin sonradan eklenmiş olma ihtimali vardır (Müller-Mertens, 2006: 240). Bu sebeple, başka kaynaklarla desteklenmeyen bu kaynağı baz alarak X. yüzyılın ilk yarısında bir Alman bilincinin oluştuğunu iddia etmek doğru olmayacaktır.

Literatürde Alman (German, Deutsch) olarak çevrilen *Teutones* kelimesinin kökeni milattan öncesine dayanmaktadır. *Teutones* (Tötonlar) M.Ö. II. yüzyılın sonlarına doğru Roma Cumhuriyeti ile yaptıkları savaşlarla kaynaklarda geçmeye başlayan bir Germen kabilesiydi; fakat nesillerinin tükenmesinden sonra da Latin kaynaklarında Germenleri ifade etmek için kullanıldı (*The Oxford Classical Dictionary*, 2012: 1446). Iulius Caesar M.Ö. 58-50 yılları arasında cereyan eden ve Germen kabilelere karşı Roma ordularının komutanlığını yaptığı Galya Savaşını anlattığı *Commentarii de bello Gallico* adlı eserinde Germen kabileleri arasında saydığı Töton kabilesi hakkında bilgi vermektedir; buna göre vahşi ve barbar Tötonlar önceleri *Cimbri* (Kimber) kabilesiyle birlikte sıklıkla Ren Nehri'nin batısındaki *Gallia* bölgesine akınlar yapmakta ve İtalya'yı tehdit etmekteydi (Gaius Iulius Caesar, 2019: 64-5). *Teutones* tabiri Ortaçağ kaynaklarında ise *Germania* bölgesinde yaşayan ve aynı dili konuşan halkları belirtmek için kullanıldı. XI. yüzyıldan itibaren de doğudaki krallığı belirtmek için *regnum Teutonicum* ya da bir kral unvanı olarak *rex Teutonicorum* şeklinde kullanımlar görülmeye başlandı. Özellikle XIX. yüzyılda, o dönemki halkları ve krallığı modern Alman İmparatorluğu ile ilişkilendiren araştırmacılarca *Teutones* kelimesi "Alman"ın karşılığı olarak görüldü (Örn. Waitz, 1874: 124). Böylece *regnum Teutonicum* "Alman Krallığı" olurken *rex Teutonicorum* "Almanların Kralı" haline geldi. Bu tercüme günümüz literatüründe de halen yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bir halk adı olarak *Teutones* kullanımı X. yüzyılda yalnızca İtalya'da, Batı Frank topraklarında ve Slav sınırında yaygındı (Ehlers, 2012: 44). Örneğin Kuzey İtalya'daki Cremona'nın Piskoposu Liudprand (ö. 972), I. Otto'nun elçisi olarak gittiği Konstantinopolis'te Doğu Roma İmparatoru II. Nikephoros Fokas'ın (963-969) hem Latinlerle hem de Almanlarla (*tam Latinos quam Teutones*) dalga geçtiğini aktarmaktadır (Liudprand, 1915: 192; Liudprand, 2007: 258).³ 961 yılına ait ve krallığın doğu sınırındaki kentleri ilgilendiren beratlarda, o bölgede yaşayan halk Almanlar ve Slavlar (Theutunici vel Sclavi / Teutonicis et Sclavanicis) olarak

³ İmparator Latinler ve Almanlar ile I. Otto'nun tebaasını işaret etmekteydi (Arnold, 1997: 4).

özellikle ayrılmıştır (*DD O I. 222b, 232*).⁴ 969 yılında, yani Otto Kutsal Roma İmparatoru olduktan sonra, hazırlanan bir belgede ise “omnibus Italicis Francisque atque Teutonicis” (bütün İtalyanlara, Franklara ve Almanlara) ibaresi geçmektedir (*DD O I. 371*). Burada imparatorluk tebaaları sıralanırken *Germania* yerine *Teutones* kullanımı dikkat çekicidir. Bahsi geçen son üç belge halk adı olarak *Teutones* kullanımının X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yer almaya başladığını göstermekle birlikte yaygın bir kullanımdan henüz söz edememekteyiz.

Batı Frank Krallığı tarafından doğudaki krallığın nasıl görüldüğü ile ilgili X. yüzyıl Batı Frank kronikçisi Flodoard’a (ö. 966) başvurulabilir. Flodoard doğudaki krallıktan *Transrhenens* (Ren’in ötesi) şeklinde bahsetmektedir (Flodoard, 1905: 6). Flodoard eserinde ayrıca 928 yılı için şu kaydı düşmüştür: “Heinricus, Germaniae princeps, cum multitudine Germanorum, Rhenum transiit” (*Germania*’nın prensi/lideri Heinrich, Germenlerden oluşan kalabalık bir orduyla Ren Nehri’ni geçti) (Flodoard, 1905: 42). Buradaki *Germaniae* ve *Germanorum* tabirlerini Alman olarak değil de Germen olarak çevirmek daha doğru olacaktır, çünkü burada *Germania* olarak adlandırılan bölgede yaşayan halklardan bahsedilmektedir.

I. Heinrich ve I. Otto dönemlerinin en önemli kaynaklarından biri olan Widukind’e (ö. 973 sonrası) göre *patria* (vatan) Saksonya demekti; krallığın tamamı için kullandığı siyasî bir terim yoktu. Fakat *bellum civile* (iç savaş) tabirini sadece Saksonya için değil, krallığın genelindeki düklüklerin Saksonya ile mücadelelerini anlatmak için kullanmaktaydı; bu da onun Doğu Frank Krallığı’nı ortak bir siyasî yapı olarak gördüğü anlamına gelmektedir (Bagge, 2002: 44).⁵ Fakat Widukind’in vatanseverliği sadece Saksonya’yı kapsıyordu; krallığın geneli için böyle bir düşüncesi yoktu (Bloch, 2019: 630). Bernhardt’a göre Widukind krallığı “Frankların ve Saksonların Krallığı” olarak görmekteydi (Bernhardt, 1993: 9).⁶ Bunun sebebi I. Heinrich’i kral olma sürecinde sadece Frankonya ve Saksonya düklüklerinin desteklemesi ve Widukind’in bu nedenle krallıktaki diğer düklükleri geri plana atma düşüncesi olabilir. I. Otto’nun da benzer bir düşünceye sahip olduğunu görmekteyiz. Krallık tahtına oturduktan sonraki ilk beratında Otto “Et si aliquis generations nostrae in Francia ac Saxonia regalem potestativa manu possideat sedem...” (Ve eğer neslimizden birisi *Francia* ve Saksonya’da krallık tahtını elde ederse...) ibaresini tercih etmiştir (*DD O I. 1*).

Krallığın ismini tayin ederken hükümdarın kendisini nasıl betimlediği de önemli bir veri sunmaktadır. I. Heinrich yayınladığı resmî belgelerde ne Doğu Frank ne Sakson ne de Alman Kralı gibi bir unvanı tercih etmiş, *rex* (kral) ile yetinmiştir (*DD H I.*). Joachim Ehlers’e göre IX. ve X. yüzyıl hükümdarları

⁴ Bu makalede I. Heinrich döneminde çıkan beratlar için *DD H I.*, I. Otto için *DD O I.*, II. Otto için *DD O II.*, III. Otto için *DD O III.*, II. Heinrich için *DD H II.* ve III. Heinrich için *DD H III.* kısaltmaları kullanılmış olup parantez içerisindeki numaralar belgenin sayısını göstermektedir. Söz konusu belgeler için *Diplomatium regum et imperatorum Germaniae* (1879-1931) serisine başvurulmuştur.

⁵ Birinci kitabın 32. bölümünde “sonunda iç savaşlar bittiğinde” ibaresini kullanan Widukind, burada I. Heinrich’in Bavyera ve diğer düklüklerle olan mücadelesine gönderme yapmaktadır (Widukind, 2014: 45).

⁶ Widukind, Heinrich’in ölümünden sonra “bütün Frank ve Sakson halkının” (*omnis populus Francorum atque Saxonum*) Otto’yu kral olarak seçtiklerini söylemektedir (Widukind, 2014: 61). Latince edisyonu için bkz. (Widukind, 1882: 36).

kullandıkları unvanlarda genel olarak herhangi bir etnik bölge belirtmekten kaçınmışlardır; çünkü bu, Hıristiyan-Karolenj krallık anlayışının geleneksel olarak kapsayıcı olan otoritesinin kısıtlanması anlamına gelmektedir (Ehlers, 2012: 45). I. Heinrich'in kendisini hangi krallığın kralı olarak gördüğü sorusuna 921 yılındaki Bonn Antlaşması'na bakılarak bir yanıt verilebilir. Doğu Frank Kralı Heinrich ile Batı Frank Kralı III. Charles (898-922) arasında imzalanan bu antlaşmada Heinrich *rex Francorum orientalium* (Doğu Franklarının Kralı), Charles ise *rex Francorum occidentalium* (Batı Franklarının Kralı) olarak adlandırılmışlardı ("*Constitutiones et Acta*", 1893: 1). Ayrıca *Annales Prumienses*'in (Prüm Yıllıkları) 923 yılı kaydında I. Heinrich Saksonların ve Doğu Franklarının Kralı olarak yer almıştı: *Heinricus Saxonum et Orientalium Francorum rex* ("*Annales Prumienses Brevissimi*", 1888: 1292). Doğu - Batı ayrımını net bir şekilde gösteren bu antlaşma ve Prüm Yıllıkları, literatürdeki Doğu Frank Krallığı - Batı Frank Krallığı terminolojisi için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

I. Otto'nun tercih ettiği unvanlar babasına kıyasla daha fazla çeşitlilik göstermektedir. 946 yılında, günümüzde Belçika sınırlarında bulunan Gembloux Manastırı'nın mülklerini ve haklarını onaylayan bir belgede Otto "*Otto divina favente clementia rex Lothariensium et Francigenum*" (Otto, ilahî merhametin lütfuyla Lotharingialıların ve Frankların kralı) unvanını kullandı (*DD O I. 82*). 951 yılında ilk İtalya seferini yapan Otto, 10 Ekim 951 tarihinde Pavia'da "Lombradların Kralı" olarak tanındı; aynı gün yayınladığı ve Milano kentindeki San Ambrogio Manastırı'nın dokunulmazlığını onayladığı bir belgede "*Otto dei gratia rex Francorum et Langobardorum*" (Otto, Tanrı'nın lütfuyla Frankların ve Lombardların kralı) unvanı geçmektedir (*DD O I. 138*). 5 gün sonra "*Langobardorum*"un (Lombardların) yerini "*Italicorum*"un (İtalyanların) aldığı bir belge daha hazırlanmıştır (*DD O I. 139*). 960 yılında ise ilk ve tek olarak "*rex Germanensium*" (Germenlerin kralı) Otto'nun unvanları arasında kullanılmıştır; "*Otto divina providente clementia rex Lothariensium, Francorum atque Germanensium*" (Otto, ilahî merhametin lütfuyla Lotharingialıların, Frankların ve Germenlerin kralı) (*DD O I. 210*). Buradaki *Germanensium* kullanımını da bölgenin adı olan *Germania* ile ilişkilendirmek daha doğru olacaktır. 962 yılında Roma İmparatoru ilan edildikten sonra *rex* yerini *imperator augustus*'a bıraktı; 966 yılındaki bir belgede "*Otto divina favente clementia imperator augustus Romanorum ac Francorum*" (Otto, ilahî merhametin lütfuyla Romalıların ve Frankların imparator augustusu) unvanları sıralanmıştır (*DD O I. 318*). Genel olarak bakıldığında Otto için Frankların ve Romalıların hükümdarı olmak Germenlerin hükümdarı olmaktan daha önemliydi ve bu durum kullandığı unvanlara da yansımıştı.

II. Otto, tahta çıktığı 973 yılından İtalya Seferi'ne çıktığı tarihe kadar etnik bölge ismi belirtmeyen *imperator augustus* unvanını tercih etmiştir. Fakat İtalya Yarımadası'nın tümünü yönetme iddiasıyla çıktığı İtalya Seferi esnasında Otto'nun unvanına "Roma" detayı eklendi; 982 yılından itibaren çıkardığı belgelerin önemli bir kısmı "*Signum domni secundi Ottonis Romanorum imperatoris et invictissimi augusti*" (Hükümdar, Romalıların imparatoru ve yenilmez augustus ikinci Otto'nun mührü) şeklinde mühürlendi (*DD O II. 272 vd.*). Bu değişiklikte Otto Konstantinopolis'teki imparatora karşı Roma İmparatorluğu'nun gerçek hükümdarı olduğunu iddia ediyordu (Müller-Mertens, 2006: 255). 996 yılında

kutsanıp Kutsal Roma İmparatoru olan III. Otto ise genel olarak “*Otto divina favente clementia Romanorum imperator augustus*” (Otto, ilahî merhametin lütfuyla Romalıların imparator augustusu) unvanını kullandı (DD O III. 198 vd.) ve bu tercihiyle babası II. Otto’nun Doğu Roma’ya karşı ortaya koyduğu Roma İmparatoru iddiasını devam ettirdi. Bir istisna olarak Otto, 23 Ocak 1001 tarihinde hazırlanan ve Dahlum Kalesi’nin ve Ostfalen bölgesinin vergilerinin Hildesheim’daki piskoposluk kilisesine bağışlanmasını hükme bağlayan bir belgede “*Otto tercius Romanus Saxonicus et Italicus, apostolorum servus, dono dei Romani orbis imperator augustus*” (III. Otto Romalı, Sakson ve İtalyan, havarilerin hizmetkârı, Tanrı’nın lütfuyla Roma dünyasının yüce imparatoru) gibi ilginç bir unvan kullanmıştır (DD O III. 390). Bunun sebebi İmparator Roma’dayken ve imparatorluk işleri ile ilgilenirken Saksonları, yani ailesinin geldiği yeri unutmadığını göstermek için olabilir ki Otto Hanedanlığı’nın hükümdarlarının imparatorluk işlerini öncelermeleri Saksonya’nın ileri gelenleri arasında sıkça huzursuzluğa neden oluyordu. Büyük Otto’dan itibaren Otto Hanedanlığı’nın enerjilerini İtalya’daki papalık ve imparatorluk politikalarına yöneltmeleri XIX. yüzyılın milliyetçi tarihçileri tarafından Ortaçağ Almanyası’nda güçlü bir monarşi kurulamamasının ve Almanya’nın modern çağlara güçlü ulus-devlet kurumları oluşturamadan gelmesinin sebeplerinden biri olarak görülmüştü (Bowlus, 1990: 350).

II. Heinrich dönemiyle birlikte Doğu Frank / Sakson Krallığı’ndan Alman Krallığı’na geçişin izleri daha belirgin olarak görülmeye başlandı. XI. yüzyılın başlarında Venedik ve Güney İtalya kaynaklarında II. Heinrich ve Krallığı için *rex Teutonicorum* (Almanların Kralı) ve *regnum Teutonicum* (Alman Krallığı) ibarelerine rastlanmaktadır (Müller-Mertens, 1970: 44). Ayrıca 1020 yılında yayınlanan bir belgede Heinrich “*Heinricus celesti aspirante clementia rex Teutonicorum imperator augustus Romanorum*” (Heinrich, ilahî merhametin esintisiyle Almanların kralı ve Romalıların imparator augustusu) unvanını kullanmıştı (DD H II. 424). Her ne kadar bu belge tek örnek olsa da daha önce hiçbir Doğu Frank Kralı kendisini “Almanların Kralı” olarak göstermemiştir. Bu geleneğe aykırı unvan kullanımı belgenin sahte olup olmadığı sorusunu akıllara getirirse de uzmanlar bu belgenin gerçekliğini onaylamaktadırlar (Müller-Mertens, 1970: 64-5). Fakat yüksek ihtimalle bu belge sarayda değil Alplerin kuzeyinde, tamamen Almanca konuşulan bir bölgede hazırlanmıştı ve Heinrich’in fikrinden ziyade onu hazırlayan kâtibin düşüncesini yansıtmaktaydı (Müller-Mertens, 1970: 67).

XI. yüzyıla geldiğimizde Alman isimlendirmesinin yaygınlaşmaya başladığını görmekteyiz. Bir Sakson olan Merseburglu Thietmar (ö. 1018) Otto Hanedanlığı dönemini anlattığı kroniğinde kendi halkından “*nos Teutonice*” (biz Almanlar) olarak bahsetmektedir (Thietmar, 1935: 6). Burgonyalı rahip Wipo (ö. 1050?) Kutsal Roma İmparatoru II. Konrad’ın (1027-1039) hayatını anlattığı *Gesta Chuonradi II. Imperatoris* (İmparator II. Konrad’ın İşleri) adlı eserinde, Konrad’ın İtalya seferine çıkan ordusunu *Teutonici* (Almanlar) olarak adlandırmıştır (Wipo, 1915: 34). Wipo ayrıca Ren Nehri’nin *Gallia* ile *Germania*’yı birbirinden ayırdığını belirtmekte ve *Germania* tarafında Saksonların, Slavların, Doğu Franklarının, Bavyeralıların ve Alemannilerin yaşadığını söylemektedir (Wipo, 1915: 14). İmparator III. Heinrich (1028-1056; 1046’dan itibaren Kutsal Roma İmparatoru) 1049 yılında hazırlanan bir belgeyi “*Signum domni Henrici regis invictissimi*

Teutonicorum tertii, secundi Romanorum imperatoris augusti, Burgundionum primi” (Yenilmez hükümdar, Almanların üçüncü kralı, Roma’nın ikinci imparator augustusu, Burgonyalıların birincisi [birinci kralı] Heinrich’in mührü) şeklinde mühürlemiştir (DD H III. 239). Kronik yazarı Lambert (ö. 1082/85) ise yıllığının 1071 yılına ait kaydında IV. Heinrich’ten (1054-1105; 1084’ten itibaren Kutsal Roma İmparatoru) *rex Theutonicorum* (Almanların Kralı) olarak bahsetmektedir (Lambert, 1894: 124). Yalnızca birkaçı verilen bu örnekler, Alman Krallığı isimlendirmesinin XI. yüzyılda kaynaklarda yer edinmeye başladığını göstermektedir.

Modern Tarihyazımında X. Yüzyıl Krallığı

Alman tarihi XIX. yüzyıl Romantiklerine göre Germen kabileler ile başlamaktaydı. Ulus kavramının ortaya çıktığı ve köken arayışının başladığı bu yüzyılda Germenler ve Almanlar, Alman halkı kavramı altında birleştirildi (Fleckenstein, 1987: 5-6). Alman halkıyla Germen halklarını birleştiren Georg Waitz (ö. 1886) ayrıca imparatorluk merkezli Alman tarihinin savunucusuydu (Fleckenstein, 1987: 7). Waitz, Verdun Antlaşması ile üçe bölünen Frank İmparatorluğu’ndan ortaya çıkan ve Alman Ludwig’in ilk kralı olduğu Doğu Frank Krallığı’nı Alman İmparatorluğu’nun başlangıcı olarak görmekteydi (Waitz, 1874: 4). Ludwig’e "Alman" lakabının verilmesi de bu başlangıç iddiasının bir ürünüydü. Daha sonra 843 yılının başlangıç için erken bir tarih olduğuna dair görüşler yoğunluk kazansa da Alman Ludwig isimlendirmesinin kullanımına devam edildi (Fleckenstein, 1987: 8). Ernst Dümmler (ö. 1902) "Alman" Ludwig’in kendi zamanındaki anlayışı yansıtmadığını, sadece sonrasında aynı topraklarda bir Alman Krallığı’nın oluşacağı gözetilerek onu diğer birçok "Frank" Ludwig’den (Louis’den) ayırmak için böyle bir isimlendirmenin uygun görüldüğünü belirtmiştir (Dümmler, 1887: 82). Rudolf Köpke (ö. 1870) ve Ernst Dümmler’e göre I. Heinrich, Alman Ludwig’in başlattığı şeyi tamamlayarak Alman İmparatorluğu’nun kurucusu olmuştu (Köpke ve Dümmler, 1876: 19). Leopold von Ranke’nin (ö. 1886) öğrencisi Wilhelm von Giesebrecht (ö. 1889), Büyük Otto’nun çeşitli Alman halklarını tek bir ulusta birleştirdiğine inanıyordu; bu görüş Otto’nun Alman nüfuzunu genişletmedeki başarısını ön plana çıkartan Robert Holtzmann’ın (ö. 1946) çalışmalarında da görülebilmekteydi (McCarthy, 2020: 101). Hans Delbrück (ö. 1929) için ise I. Otto’nun Lechfeld zaferi “yabancı bir düşmana karşı yapılmış ilk Alman ulusal savaşı” idi (Delbrück, 1982: 115).⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Alman tarihyazımında, ulus-devlet tarafından belirlenen tarih anlayışından bütüncül bir “Batı Avrupa” ideolojisine doğru kavramsal bir değişim gerçekleşti; bu da Doğu Frank ya da Alman Krallığı / İmparatorluğu konularına daha az önem verilmesine neden oldu (Müller-Mertens, 1970: 12). Günümüze yaklaştıkça Alman tarihçilerin önemli bir bölümü, en azından Otto Hanedanlığı öncesini Alman Krallığı olarak kabul etmemektedirler. Josef Fleckenstein’a (ö. 2004) göre Alman tarihinin ne zaman başladığı sorusu hem

⁷ Delbrück’ün iddiası Lechfeld Savaşı’nda Otto’nun yanında Krallık’taki her düklükten birliklerin bulunmasına dayanmaktadır. Widukind bu düklükleri sıralar: Bavyera, Frankonya, Saksonya, Svabya, Bohemya (Widukind, 2014: 124-5).

Alman halkının hem de Alman Krallığı'nın ortaya çıkışıyla ilgilidir; bir Alman tarihinden ancak bu iki faktörün bir araya gelmesinden sonra söz edilebilir (Fleckenstein, 1987: 13). Burada krallığın Alman halkının oluşumunda öncü rol üstlendiği söylenebilir; düklikler kendi içsel dürtüleriyle değil onları kapsayan bir siyasî yönetim, yani krallık ile bir araya geldiler (Fleckenstein, 1987: 16).

Alman Krallığı'nın kuruluş tarihi olarak 911 yılını işaret eden araştırmacılar, bunu Karolenj olmayan ilk kral olan I. Konrad'ın "Alman" halkları arasında yapılan bir seçimle hükümdar seçilmesine bağlamaktadırlar.⁸ Fakat Fleckenstein'a göre o dönemde herhangi bir Alman halkından söz etmek mümkün değildi çünkü dönemin kaynaklarında Almanlardan değil Bavyeralılardan, Saksonlardan, Frankonyalılardan ve Alemanlardan bahsedilmekteydi ve bu halklar ortak bir topluluk duygusuna değil, sadece ortak bir yönetime sahiplerdi. Bu sebeple henüz Alman halkları olarak değil Germen asıllı halklar olarak adlandırmak daha doğru olacaktı. Ayrıca Konrad döneminde Karolenj yönetim modeli devam etmişti. Bu nedenle 911 yılı da Alman Krallığı'ndan bahsetmek için erken bir tarihi (Fleckenstein, 1987: 9).

Fleckenstein'a göre, her ne kadar kendilerini o şekilde adlandırmaları da Otto Hanedanlığı'ndan itibaren bir Alman Krallığı'ndan söz etmek mümkündür. Bunun sebebi, krallıktaki halkların Otto Hanedanlığı ile beraber Alman halkını ortaya çıkartan birliği sağlamasıdır (Fleckenstein, 1987: 23). Carlrichard Brühl (ö. 1997) ise XI. yüzyıldan önce Alman Krallığı'ndan (*regnum Teutonicum / Teutonicorum*) bahsedilemeyeceğini savunan tarihçilerdendir. Ona göre X. yüzyılda Doğu Frank Krallığı'nda yer alan halkları kapsayan genel bir terim yoktu ve *Germania* teriminin yalnızca coğrafi bir anlamı vardı; bu sebeple X. yüzyılda bir "Alman" tarihi olabileceği düşüncesi reddedilmeliydi (Brühl, 2001: 95-6). *Germania*'yı özellikle IX. yüzyıl Karolenj kronikçileri Ren Nehri'nin doğusundaki toprakları belirtmek için kullanmışlardı (*The Annals of St. Bertin*, 1991: 48). Timothy Reuter (ö. 2002) I. Heinrich dönemi için Doğu Frank Krallığı isimlendirmesini tercih ederken (örn. Reuter, 1991: 146) I. ve II. Otto dönemlerini "Frankların ve Saksonların Krallığı" başlığı altında incelemiştir (Reuter, 1991: 148). Eckhard Müller-Mertens (ö. 2015) Otto Hanedanlığı öncesi Doğu Frank olarak adlandırdığı krallıktan I. Otto dönemi ile beraber "Otto İmparatorluğu" (Ottonian Reich) şeklinde bahsetmektedir; bunun sebebi hanedan değişimi ile birlikte yönetimde göze çarpan Sakson etkisiydi. Öyle ki *regnum Saxonum* (Sakson Krallığı) tabiri de bu dönem için yanlış bir isimlendirme olmazdı (Müller-Mertens, 2006: 249). Gerd Althoff ise isimlendirme konusunda daha temkinlidir; birçok eserinde "Doğu Frank ve sonrasında Alman" gibi tabirler kullanmayı tercih etmiştir (Althoff, 2020: 25; Althoff, 2006: 272; Althoff, 2014, 378).

Ortaçağ Avrupa tarihi çalışan diğer ülkelerin tarihçileri açısından ise durum çeşitlilik arz etmektedir. *Annales* ekolünün kurucularından Fransız tarihçi Marc Bloch (ö. 1944) Otto dönemi hakkında "Alman Krallığı" ibaresini kullanırken (Bloch, 2019: 567) aynı ekolden Jacques Le Goff (ö. 2014) I. Otto'ya "Alman Kralı" demektedir (Le Goff, 2005: 40). İngiliz tarihçi Geoffrey Barraclough (ö. 1984) X. yüzyıl başlarına kadar ulus olarak Almanlardan henüz söz edilemeyeceğini

⁸ Örneğin Johannes Haller Konrad'dan "ilk Alman kralı" olarak bahsetmektedir (Haller, 1958: 27).

belirtmekle birlikte söz konusu bölgeden “Almanya” (Germany) şeklinde bahsetmektedir. Oradaki siyasî teşekkül söz konusu olduğunda ise “Doğu Frank tahtı” tabirini kullanmaktadır (Barraclough, 1946: 18-21). Fakat I. Heinrich ile birlikte Saksonya kökenli bir hanedanın krallığın başına geçmesi Barraclough’a göre Alman monarşisinin kurulması anlamına geliyordu.⁹ İngiliz tarihçi bu doğrultuda Salzburg yıllıklarının 920 yılındaki kaydında geçen *regnum Teutonicorum* ibaresinden hareketle “Alman Krallığı”nın o yıllarda tarihsel bir gerçek olduğunu öne sürmektedir (Barraclough, 1946: 27). Janet Nelson (ö. 2024) bu dönemi “Doğu Frank” adıyla değerlendirirken (Nelson, 2006: 102) Benjamin Arnold da bir Alman Krallığı tanımlaması için, en azından I. Otto dönemine kadar, henüz erken olduğunu öne sürmektedir (Arnold, 1997: 3). Chris Wickham’a göre ise X. yüzyılda “Almanya” ya da “Fransa” gibi ayrı kavramlar olmadığı gibi birkaç durum hariç “Batı Frank” ve “Doğu Frank” terminolojisi de kullanılmıyordu. Batıdakiler *Francia*, doğudakiler de hanedanın etkisiyle *Francia et Saxonia* idi; Saksonya, Bavyera, Alemannia gibi eski etnik bölgeleri kapsayıcı bir isim olarak *regnum Teutonicum* (Alman Krallığı) tabiri XI. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamıştı (Wickham, 2010: 429). Ortaçağ Alman tarihyazını konusunda araştırmaları olan Norveçli tarihçi Sverre Bagge de önemli bir çalışmasında yer alan ve Widukind’in *Res Gestae Saxonicae*’sını (Saksonların İşleri) analiz ettiği bölümde sıklıkla “Alman krallar” tabirini tercih etmiştir (Bagge, 2002).¹⁰

Sonuç

XIX. yüzyılda filizlenen milliyetçi düşüncelerin bir sonucu olarak ulusların kökenini Ortaçağ’da arama çabaları, ne zamandan itibaren bir Alman Krallığı’ndan bahsedebileceğimiz sorusunu gündeme getirmiştir. 843’teki Verdun Antlaşması sonrası üçe bölünen Frank İmparatorluğu’ndan ortaya çıkan Doğu Frank Krallığı ilk aşamada Alman Krallığı’nın başlangıcı kabul edilmişti. Daha sonra bu tarih giderek X. yüzyıla doğru kaydı; 911 yılında Karolenj olmayan ilk kral olan I. Konrad’ın seçilmesi, 919’da Frank kökenli olmayan ilk kral olan I. Heinrich’in seçilmesi, 936 yılında I. Otto’nun krallıktaki bütün düklüklerin onayıyla kral seçilmesi, 955 yılında krallıktaki bütün unsurların birlik olarak Macarlara karşı koyması, 962 yılında I. Otto’nun Kutsal Roma İmparatoru ilan edilerek krallık ile imparatorluğu birleştirmesi gibi birçok önemli dönüm noktasında Alman Krallığı’nın başlangıcı arandı. Bu tarihlere yapılan itirazlar ise genel olarak iki noktada toplandı: Krallıktaki halklar kendilerini Alman olarak görüyorlar mıydı? Kaynaklarda bu krallık nasıl adlandırılıyordu?

Verdun Antlaşması ile Doğu Frank Krallığı’nın payına düşen topraklarda yer alan halklar yalnızca aynı krallığı paylaşıyorlardı; birlikte hareket etme motivasyonu oluşacaksa da bu ancak krallığın eliyle olabilirdi. Nitekim I. Heinrich’e kadar bunun gerçekleştiğini söylemek zordur. Krallıkta yer alan önemli halklar

⁹ Barraclough kitabının Otto Hanedanlığı’nı anlattığı ikinci bölümüne “Alman Monarşisinin İlk Yüzyılı (919-1024)” başlığını atmıştır (Barraclough, 1946: 24).

¹⁰ Öyle ki Bagge, Heinrich’in selefi I. Konrad’ı da Alman Kralı olarak tanımlamaktadır (Bagge, 2002: 92).

(Saksonya, Bavyera, Svabya, Thüringen ve Frankonya; daha sonra Lotharingia da eklenecekti) kendi adlarıyla kaynaklarda yer almaktalardı ve X. yüzyılda birlikte hareket ettikleri birkaç örneğe karşın “Alman” (*Teutones*) gibi bir isim altında anılmamaktalardı. Bunun için XI. yüzyılın beklenmesi gerekecekti. Hükümdarlar için de, tercih ettikleri unvanlar göz önüne alındığında, sade kral/imparator veya Romalıların imparatoru olmak onlar için genellikle yeterliydi.

Tüm bunlar göz önüne alındığında, çalışmamızın esas sorusuna vereceğimiz cevap biraz da baktığımız perspektife göre değişmektedir. I. Heinrich ile birlikte krallıkta Karolenj izlerinin silinmeye ve Germen etkisinin yayılmaya başladığı açıktır. I. Otto'nun da babası gibi düklükleri birlikte hareket etmeye ikna edebildiğini Lechfeld zaferi ile görmekteyiz. Ama Heinrich'in mührü bulunan antlaşmada o Doğu Frank Kralıydı, Otto ise Franklar ile Saksonların kralı ve daha sonra Roma İmparatoruydu. II. Heinrich'e kadar (ki o da XI. yüzyılda hüküm sürmüştü) hiçbir Otto Hanedanlığı hükümdarı Alman kralı olmakla ilgilenmemişti. Doğu Frank tarafına ait yıllıklar ya da kronikçiler de X. yüzyılda kendi halkları için Alman tabirini kullanmamışlardı. Birkaç istisna elbette ki mevcuttu; I. Otto'nun iki beratında Slav sınırındaki halklar Almanlar ve Slavlar olarak ayrılmıştı, bir diğer beratında da imparatorluk dahilindeki halkları belirtirken İtalyanlar, Franklar ve Almanlar sınıflandırması yapılmıştı. Fakat bu yaygın bir kullanım haline henüz gelmemişti. Bu nedenle kendilerine Alman denmeyen bir halkın ve Almanların Kralı demeyen kralların olduğu bir gerçeklikte bir Alman Krallığı'ndan bahsetmek pek doğru olmayacaktır. Hiç şüphesiz Alman Krallığı Doğu Frank Krallığı'ndan doğmuştur ama Alman halkının oluşumunun ve dolayısıyla Alman Krallığı'nın izlerinin XI. yüzyıldan itibaren aranması gerekmektedir. X. yüzyıl için Doğu Frank Krallığı veya 919'dan itibaren Sakson Krallığı isimlendirmeleri daha makul görünmektedir.

Etik Beyanı: Bu çalışma etik ve telif kurallarına uygun olarak yürütülmüştür. Arşiv belgeleri ve literatür kaynakları üzerinden yürütülen bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Kaynakça

- Althoff, G. (2020). *Rules and rituals in medieval power games: A German perspective*. Leiden: Brill.
- Althoff, G. (2006). Saxony and the Elbe Slavs in the tenth century. T. Reuter (Ed.), *The New Cambridge Medieval History Vol. III* (ss. 267-92). Cambridge: Cambridge University.

- Althoff, G. (2014). *Spielregeln der politik im mittelalter: Kommunikation in frieden und fehde*. Darmstadt: WBG.
- Annales Ex Annalibus Iuvavensibus Antiquis Excerpti. (1834). Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde (Ed.), *Scriptorum* 30/2 (ss. 727-88). Leipzig: Karl W. Hiersemann.
- Annales Prumienses Brevissimi. (1888). O. Holder-Egger (Ed.), *Scriptorum* 15/2 (ss. 1289-92). Hannover: Hahnsche Buchhandlung.
- Arnold, B. (1997). *Medieval Germany, 500-1300: A political interpretation*. Hampshire: Macmillan.
- Bachrach, D. S. (2012). *Warfare in tenth-century Germany*. Woodbridge Rochester, New York: Boydell.
- Bagge, S. (2002). *Kings, politics, and the right order of the World in German historiography c. 950-1150*. Leiden: Brill.
- Barraclough, G. (1946). *The origins of modern Germany*. Oxford: Basil Blackwell.
- Bernhardt, J. W. (2006). Concepts and practice of Empire in Ottonian Germany (950–1024). B. K. U. Weiler ve S. MacLean (Ed.), *Representations of Power in Medieval Germany 800-1500* (ss. 141-63). Turnhout: Brepols.
- Bernhardt, J. W. (1993). *Itinerant kingship and royal monasteries in early medieval Germany: C. 936-1075*. Cambridge: Cambridge University.
- Beumann, H. (1973). Regnum teutonicum und rex teutonicorum in ottonischer und salischer zeit. Bemerkungen zu einem Buch von Eckhard Müller-Mertens. *Archiv für Kulturgeschichte*, 55(1), ss. 215-23.
- Bloch, M. (2019). *Feodal toplum* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: Doğu Batı.
- Bowlus, C. R. (2006). *The battle of Lechfeld and its aftermath, august 955: The end of the age of migrations in the Latin West*. Aldershot: Ashgate.
- Bowlus, C. R. (1990) The early kaiserreich in recent German historiography. *Central European History*, 23(4), ss. 349-67.
- Brühl, C. (2001). *Die geburt zweier völker: Deutsche und franzosen (9-11. Jahrhundert)*. Köln: Böhlau.
- Constitutiones et Acta Publica Imperatorum Et Regum Vol. 1*. (1893). L. Weiland (Ed.), Hannover: Hahnsche Buchhandlung.
- Çetin Ünal, B. (2021). Otto hanedanı döneminde prestij ve ittifak Evlilikleri. P. Ülgen (Ed.), *Orta Çağ'dan Kesitler* (ss. 9-45). İstanbul: Yeditepe.
- Delbrück, H. (1982). *History of the art of war: Within the framework of political history. Vol. 3: The Middle Ages* (W. J. Renfroe, Jr., Çev.). Westport, Conn.: Greenwood.
- Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae. Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata*. (1879). Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde (Ed.). Hannover: Hahnsche Buchhandlung.

- Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae. Ottonis II. et III. diplomata.* (1888). Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde (Ed.). Hannover: Hahnsche Buchhandlung.
- Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae. Heinrici II. et ardvini diplomata.* (1900). Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde (Ed.). Hannover: Hahnsche Buchhandlung.
- Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae. Heinrici III. diplomata.* (1931). H. Breßlau ve P. Kehr (Ed.). Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Durgun, F. (2021). Avrupa'da profesyonel bir disiplin olarak ortaçağ tarihçiliğinin doğuşu. *Ortaçağ Avrupa tarihi üzerine kavramlar ve olgular* (ss. 37-50). İstanbul: Ketebe.
- Dümmler, E. (1887). *Geschichte des ostfränkischen reiches: Ludwig der Deutsche bis zum Frieden von Koblenz 860.* Leipzig: Duncker & Humblot.
- Eggert, W. (1992). Ostfränkisch – fränkisch – sächsisch – römisch – deutsch. Zur Benennung des rechtsrheinisch-nordalpinen Reiches bis zum Investiturstreit. *Frühmittelalterliche Studien* 26(1), ss. 239-73.
- Ehlers, J. (1989). Die deutsche Nation des mittelalters als gegenstand der forschung. J. Ehlers (Ed.), *Ansätze und Diskontinuität deutscher Nationsbildung im Mittelalter* (ss. 11-58). Sigmaringen: Jan Thorbecke.
- Ehlers, J. (2012). *Die entstehung des deutschen reiches.* München: Oldenbourg.
- Ertaş, İ. (2024). Orta çağ Avrupası'nda bir kimlik inşası: Germen asıllı Otto Hanedanlığı'nın Bizans üzerinden Romalılaştırma çabaları. *SEFAD* (51), ss. 349-368.
- Fleckenstein, J. (1987). *Über die anfänge der deutschen geschichte.* Opladen: Westdt.
- Flodoard. (1905). *Les annales de Flodoard.* P. Lauer (Ed.). Paris: A. Picard.
- Fulbrook, M. (2024). *Kısa Almanya tarihi* (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Kronik.
- Gaius Iulius Caesar. (2019). *Notlar: Galya Savaşı üzerine* (S. Özgüler, Çev.). Ankara: Doğu Batı.
- Haller, J. (1958) *Von den Karolingern zu den staufern: Die altdeutsche kaiserzeit (900-1250).* Berlin: Walter de Gruyter.
- Hobsbawm, E. J. (2009). Kimlik tarihi yeterli değildir. *Tarih üzerine* (O. Akınhay, Çev.), (ss. 330-44). İstanbul: Agora.
- Köpke, R., Dümmler E. (1876). *Kaiser Otto der große.* Leipzig: Duncker & Humblot.
- Lambert. (1894). *Lamperti hersfeldensis annales.* O. Holder-Egger (Ed.), *Lamperti monachi hersfeldensis opera* (ss. 1-304). Hannover: Hahnsche Buchhandlung.
- Le Goff, J. (2005). *The birth of Europe* (J. Lloyd, Çev.). Malden: Blackwell.
- Liudprand. (1915). *Liudprandi opera.* J. Becker (Ed.). Hannover & Leipzig: Hahnsche Buchhandlung.

- Liudprand. (2007). *The complete works of liudprand of cremona* (P. Squatriti, Çev.). Washington: Catholic University of America.
- McCarthy, T. J. H. (2020). *Translatio imperii: Ottonian Germany*. S. Mossman (Ed.), *Debating Medieval Europe: The Early Middle Ages, c. 450 - c. 1050* (ss. 97-124). Manchester: Manchester University.
- Müller-Mertens, E. (1970). *Regnum teutonicum: Aufkommen und verbreitung der deutschen reichs- und königsauffassung im früheren mittelalter*. Wien: Böhlau.
- Müller-Mertens, E. (2006). The Ottonians as kings and emperors. T. Reuter (Ed.), *The New Cambridge Medieval History Vol. III* (ss. 233-66). Cambridge: Cambridge University.
- Nelson, J. L. (2006). Rulers and government. T. Reuter (Ed.), *The New Cambridge Medieval History Vol. III* (ss. 95-129). Cambridge: Cambridge University.
- Reuter, T. (1991). *Germany in the early middle ages, c. 800-1056*. London: Longman.
- Reuter, T. (2006). The making of England and Germany, 850-1050: Points of comparison and difference. J. L. Nelson (Ed.), *Medieval Politics and Modern Mentalities* (ss. 284-299). Cambridge: Cambridge University.
- Schneidmüller, B. (1995). Reich volk nation: Die entstehung des Deutschen reiches und der Deutschen nation im mittelalter. A. Bues ve R. Rexheuser (Ed.), *Mittelalterliche nationes neuzeitliche Nationen. Probleme der Nationenbildung in Europa* (ss. 73-101). Wiesbaden: Harrasowitz.
- Schutz, H. (2010). *The Medieval empire in central Europe: Dynastic continuity in the post-carolingian Frankish realm, 900-1300*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- The Annals of St. Bertin*. (1991). (J. L. Nelson, Çev.). Manchester: Manchester University.
- The Oxford Classical Dictionary*. (2012). Fourth edition. S. Hornblower, A. Spawforth ve E. Eidinow (Ed.) Oxford: Oxford University.
- Thietmar. (1935). *Thietmari merseburgensis episcopi chronicon*. R. Holtzmann (Ed.). Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Waitz, G. (1874). *Die Deutsche reichsverfassung: von der Mitte des neunten bis zur mitte des zwölften jahrhunderts*. C. 1. Kiel: Ernst Homann.
- Wickham, C. (2010). *The inheritance of Rome: A history of Europe from 400 to 1000*. London: Penguin.
- Widukind. (1882). *Rerum gestarum Saxoniarum libri tres*. G. Waitz (Ed.). Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani.
- Widukind. (2014). *Three books of deeds of the Saxons* (B. S. Bachrach ve D. S. Bachrach, Çev.). Washington: Catholic University of America.
- Wipo. (1915). *Gesta chuonradi II. imperatoris*. H. Breßlau (Ed.), *Wiponis opera* (ss. 1-62). Hannover: Hahnsche Buchhandlung.

Emin Âli Çavlı'nın millî eğitim (maarif) şûralarında "tarih" üzerine görüşleri*

Emrah KAYA

Yüksek Lisans Öğrencisi.

Erciyes Üniversitesi

ektarih@gmail.com

 0009-0004-0916-3508

Neslihan ALTUNCUOĞLU

Doç. Dr.

Erciyes Üniversitesi

altuncuoglu@erciyes.edu.tr

 0000-0002-3244-5077

Öz: 1939 yılından itibaren şimdiye kadar 20 kez toplanan Millî Eğitim (Maarif) Şûralarının tarihçesi, 1921 yılında toplanan Maarif Kongresine dayandırılmaktadır. Kılıç kahramanlığının devam ettiği günlerde toplanan bu kongre, Türkiye Öğretmenler Kongresi olarak da anılmaktadır. Yeni devletin millî eğitim esaslarını görüşmek üzere toplanan bu kongrenin adından da anlaşılacağı üzere en önemli paydaşı öğretmenlerdir. Atatürk'e göre öğretmenler, Türk istikbalinin gelecekteki saygıdeğer öncüleri olarak tanımlanabilir. Zira kılıç kahramanlığının bittiği bir dönemde yüksek meziyetli öğretmenlere sahip olmak milletin esas zaferi olacaktır. 1888-1968 yılları arasında yaşayan Emin Âli Çavlı da bu öğretmenlerden biridir. Başarılı bir eğitim hayatının ardından Millî Mücadele'ye verdiği katkılarıyla öne çıkan Çavlı, farklı şehirlerde ve kurumlarda tarih öğretmenliği yapmış, çeşitli gazetelerde ve dergilerde yazılar kaleme almıştır. Bu yönüyle Çavlı, Türk eğitim tarihinin öncü isimlerinden biri olmayı başarmıştır. Ayrıca eğitimdeki çıkmazları aşmak amacıyla tek parti iktidarı döneminde düzenlenen I ve II. Maarif Şûrası ile IV. Millî Eğitim Şûrasına katılarak "danışma ve birlikte karar alma" kültürünün bir temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Bu çalışma, Çavlı'nın ilgili şûralarda tarih ve tarih öğretimine ilişkin görüşlerinin içeriğini ve bunların hangi tezi yansıttığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Emin Âli Çavlı, Millî Eğitim Şûrası, Tarih Öğretimi, Türk Tarih Tezi, Hümanizm

Emin Âli Çavlı's views on history in the national education councils

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi:

01.01.2024

Kabul Tarihi:

01.05.2024

Abstract: The history of the National Education Councils, which have convened 20 times since 1939, is rooted in the Education Congress held in 1921. This congress, also known as the Turkish Teachers' Congress, took place during a time of ongoing armed struggle and aimed to discuss the fundamental principles of education for the new state. As the name suggests, teachers were the primary stakeholders in this congress. According to Atatürk, teachers could be defined as the respected pioneers of Turkey's future. Because in an era after the armed struggle had ended, having highly qualified teachers would be the nation's true victory. Emin Âli Çavlı (1888-1968) was one of these teachers. Following a successful education career, Çavlı contributed to the National Struggle and served as a history teacher in various cities and institutions, as well as writing for various newspapers and magazines. In this regard, Çavlı has become one of the pioneers of Turkish education history. Moreover, he has been a representative of the culture of 'consultation and collective decision-making' by participating in the 1st and 2nd Education Councils and the 4th National Education Council, which were organized during the one-party rule period to overcome the deadlocks in education. This study aims to reveal the content of Çavlı's views on history and history teaching at these councils and the thesis they reflect.

Keywords: Emin Âli Çavlı, National Education Council, History Teaching, Turkish History Thesis, Humanism

* Bu çalışma, Doç. Dr. Neslihan Altuncuoğlu danışmanlığında hazırlanan "II. ve IV. Millî Eğitim Şûrasında Tarih Dersleri ve Millî Tarih Algısı" isimli yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

Extended Summary

Purpose

History is a discipline that expresses the construction of the future through the teaching of the past. In this sense, history teachers have a great role in a country's reaching a bright future. Emin Âli Çavlı, who lived between 1888 and 1968, is just one of these teachers. In this context, Çavlı is an important character as a component of the victories to be won both on the war and education fronts. The belief that the real victory would be won in the field of education after the National Struggle created an environment for a series of meetings. The National Education Council was one of them. Çavlı also attended some of these councils and expressed his views and suggestions. In this sense, Çavlı participated in the councils held in 1939, 1943, and 1949. This study aims to reveal the content of Çavlı's views on history and history teaching at these councils and which thesis they reflect. In addition, this study aims to fill the gaps in the existing literature, which is limited to Çavlı's life, works, historiography, and understanding of history.

Method

This study was initially shaped by the document analysis method, one of the qualitative research approaches. The fact that this method involves accessing period-specific sources led to the adoption of a historical survey model within the scope of the study. Therefore, documents and reports belonging to the 1st and 2nd Councils of Education and the 4th National Education Council were determined as data sources. In the analysis of the data, descriptive analysis technique was used, and Çavlı's statements were directly quoted and interpreted, and these interpretations were supported by other studies on the subject.

Results and Discussion

The Turkish Revolution was carried out on a civilizationist-nationalist line. While those on the civilizationist line sought to imitate Europe, those on the nationalist line tended to preserve Central Asian traditions. The founders of the new Turkey, especially to awaken the national spirit, placed a great mission on history lessons. The powers that be tended to use history as a kind of propaganda tool and created their own official discourses. In this sense, the Turkish History Thesis dominated the 1930s, while the humanist thesis dominated the 1940s. The Turkish History Thesis attributed the source of all civilizations to Central Asia, while the humanist thesis attributed it to Greece and Rome. In other words, the Turkish History Thesis represents the nationalist line, while the humanist thesis represents the civilizationist line.

Even before the emergence of the Turkish History Thesis, it is understood that Emin Âli Çavlı had a nationalist stance. Çavlı opposed the idea of designing history based on race at the 1st National Education Council, when the issue of

taking the Greek race as a model due to humanism, that is, the superiority of the Greek race, came to the agenda. He even stated at the 4th National Education Council that the word 'race' should be removed from history textbooks. According to him, the Turkish History Thesis was a desire to live and keep alive. However, the Turkish History Thesis was also designed based on a particular race. Therefore, it can be said that Çavlı, feeling sentimental about the issue because he was uncomfortable with the idea of the superiority of the Greek race, which dominated the 1940s, brought up the issue of removing the word 'race' from textbooks.

Çavlı also claimed that there were some omissions and mistakes in history teaching at the councils he attended. In particular, he complained about the large number of incorrect information in the history textbook taught in the third grade of middle schools at the 2nd National Education Council. Moreover, history is an area of constructing the future based on documents. At the same council, Çavlı reminded that it was not possible to teach such a vast area in three years in high schools. In addition, at the 4th National Education Council, Çavlı pointed out that history teaching in primary schools was not suitable for pedagogy, and he was right in this assessment. Because, according to him, teaching such a difficult subject should be done in a concrete way by providing an active learning environment.

Conclusion

It takes a qualified history teacher to convey the complex and profound political, military, sociocultural, and other events that have left deep marks on the lives of nations. History is notoriously challenging to teach and learn. This issue has been directly or indirectly discussed in the National Education Councils. Naturally, at the councils have inevitably debated the prevailing historical narratives of their respective eras. In the first of these councils, Emin Âli Çavlı argued that teaching courses like Romanology in universities was pointless and that priority should be given to Turkish history. In the 2nd Education Council, he adopted a stance in favor of the Turkish Historical Thesis, that is, a nationalistic understanding of history. Despite the increase in the number of humanists in the 4th National Education Council, he still sided with the Turkish Historical Thesis, considering it a national ideal.

Giriş

“Ulusal Şahlanış”, “Türkiye Öğretmenler Kongresi” ve “Bilgi ve Görgü Kongresi” gibi isimlerle de anılan Maarif Kongresi, Türk tarihinin ilk eğitim kongresi olma vasfına haizdir (Binbaşoğlu, 2009: 415-417). Kongre, bir ölüm kalım savaşı (Kütahya-Eskişehir Savaşları) sırasında toplanması nedeniyle kimilerince “en belalı işlerden biri” kimilerince de dünyada eşi benzeri bulunmayan “asil ve yüce örnek” olarak nitelendirilmiştir. Asaletin timsali olan bu

gelişme karşısındaki endişe durumunu “Türklerin hiç yoktan ordular çıkarmasından değil, orduları kanlı bir harple uğraşırken onların böyle bir kongre açmalarından korkuyorum” sözleriyle açıklayan İngiliz Lloyd George, aslında Türk’ün millî bağımsızlık mücadelesinin iki cephede (harp ve eğitim) birden devam ettiğini anlatmaya çalışmıştır (Akyüz, 1983: 94-101).

Savaş alanlarında süngüyle elde edilen zaferler elbette önemlidir, ancak bu zaferler milletlerin kurtuluşu için tek başına yeterli değildir. Tabiri caizse süngü zaferleri kurtuluş için sadece bir atlama taşıdır. Mustafa Kemal (Atatürk)’e göre esas zafer, süngüyle değil eğitim ve kültür alanındaki başarılarla elde edilebilirdi (Özalp ve Ataunal, 1983: 111). Bu noktada yeni Türkiye’nin öncüleri tarafından millî eğitimde başarılar kazanmanın yolu “danışma ve birlikte karar alma” olarak belirlenmiştir. Danışma ve birlikte karar alma sürecinde ise Maarif Kongresi milat olmuştur (Taşlı, 2021: 2).

Kongre, yeni Türkiye’nin millî eğitim esaslarını belirlemek amacıyla 15 Temmuz 1921 tarihinde Ankara’da Darülmualimin Konferans Salonunda toplanmış (Sarıhan, 2009: 69), savaş nedeniyle ki bir sonuca varmadan çalışmalarını erken bitirmek zorunda kalmıştır (Akyüz, 2021: 321). Buna karşın, en hararetli günlerde bile böylesi bir kongrenin toplanması ileride ilan edilecek Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim politikalarına ortam hazırlamıştır (Yalçın vd., 2014: 302). Başka bir ifadeyle kongre, Cumhuriyet öncesi hastalıklı eğitim anlayışına âdeta reçete olmuştur. Zira Cumhuriyet’in ilanına kadar eğitimle ilgili yapılan çalışmalar, bireyler nezdinde günü kurtarmadan öteye gidememiştir, hastalığın nedeni de bu idi. Hastalığın tedavisi için memleketin önde gelen isimleri bir araya gelerek bilimsel, doğru ve kalıcı kararlar almalıydı (Akyüz, 2021: 399).

Yine hem Cumhuriyet’in ilanı öncesinde hem de sonrasında özlem duyulan eğitim esaslarına ulaşabilmek amacıyla Maarif Vekâleti tarafından ülkenin önde gelen yüzlerinin de katılımıyla bir dizi Heyet-i İlmiyeler düzenlenmiştir (Başar, 2004: 116). 1923, 1924 ve 1926 yıllarında toplamda üç kez düzenlenen Heyet-i İlmiyeler, görev ve sorumluluğunu 1926’dan itibaren Talim ve Terbiye Kuruluna bırakmıştır. Kurul, 1933’te yürürlüğe giren 2287 sayılı kanun gereğince Maarif Şûraları¹ ile eğitim işlerini organize etme görevini paylaşmıştır (Özalp ve Ataunal, 1983: 109-116). Kanuna göre şûraların üç yılda bir toplanması kararlaştırılmasına rağmen ilk şûranın toplanması altı yıl sonra 1939 yılında mümkün olmuştur (Duru, 1943: 2).

1939-2024 yılları arasında toplamda 20 defa toplanan Maarif (Millî Eğitim) Şûraları (“Geçmişten Günümüze Millî”, 2023) çoğulcu ve katılımcı bir yaklaşımla eğitim sorunlarının tartışıldığı demokratik bir platform olmuştur (Kılıç ve Güven, 2017: 589-590). 2287 sayılı kanuna göre eğitimin paydaşı olan öğretmenler de bu platformun içinde bulunmuştur (Ergin, 1943: 1685). Bunlardan biri de çevresinde “özgün ve aydın bir tip” hatta “büyük tarih bilgini” olarak tanınan Tarih Öğretmeni Emin Âli Çavlı’dır (Nesin, 1988: 124-125). Şûra dokümanları incelendiğinde Çavlı’nın I. ve II. Maarif Şûrası ile IV. Millî Eğitim Şûrasına katıldığı görülmektedir (“Geçmişten Günümüze Millî”, 2023).

¹ Kurul, 1946 tarihli 4926 sayılı kanunla “Millî Eğitim Şûrası” adını almıştır (T.C. Resmî Gazete, 1946: s. 10757).

Söz konusu şûralarda Çavlı'nın yaptığı konuşmalar dikkat çekicidir. Konuşmalarında tek parti iktidarının 1930'lu yıllardaki kültürel yönelimiyle uyumlu bir görüntü çizmeye çalıştığı (Copeaux, 2016: 121), bir başka ifadeyle medeniyetçiliğin karşısında milliyetçi bir duruş sergilediği anlaşılmaktadır. Yani Avrupa'nın metot ve tekniklerini almak isteyenlerin aksine kaynağını Orta Asya geleneklerinden alan bir tarih hareketinin savunucusu olmayı yeğlemiştir (Safa, 2010: 64, 71).

Yüzde yüz Türk olan Türk milliyetçiliği, Osmanlı olmayı reddeden (Safa, 2010: 147) bir anlayışla "millî bir hareket" olarak ilk defa Atatürk liderliğinde aksiyon almaya başlamıştır (Başgil, 2010: 992). Bu hareket, Türk'ün tarihinin altı yedi asırlık Osmanlı Türklüğünden ibaret olmadığını, çok eskilere dayandığını, dolayısıyla bir düzen içinde araştırılmaya muhtaç olduğunu ima ediyordu. Esasen Atatürk 1924 yılında Samsun'da yaptığı bir konuşmasında "Büyük Türk Devri" ifadesiyle bu imada bulunmuştu. Ona göre âdeta "tarih hazinesi" olan bu devir, tarihçiler tarafından belgelere dayandırılarak ortaya konulmalıydı (İnan, 2020: 193-195).

Henüz 1926 yılında bir önceki program; karma eğitim, öğrenci merkezli yaklaşımlar ile millîlik prensipleri doğrultusunda revize edilmiş (Dilek, 2002: 56), bu yönde ders kitaplarının yeniden yazılması kararlaştırılmıştı. Çavlı'nın program kapsamında yeni müfredata uygun olarak kaleme aldığı *Türk Çocuklarına Tarih Dersleri* adlı eseri de bunlardan biri olmuştur. İlk etapta 1927-1928 ders yılının sonuna kadar ilkokulların 4 ve 5. sınıflarında okutulması kararlaştırılan bu kitap (Kırpık ve Tokdemir: 2020: 87), yeni Türkiye'nin kurucu ideolojisine uygun olarak tasarlanmış (Gürkan, 2017: 119); tarih, insanlığın en eski çağından itibaren başlatılmıştı (Çavlı, 1927: 12). Yine bu kitabında Çavlı Türkleri, dünyanın eski milletlerinden biri olarak göstermiş, Keldaniye ve Sümerler gibi sair milletlerin kurucularının Türkler olduğunu yazmıştır (Çavlı, 1927: 13).

Yazılanların sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan büyük Türk devrini ifade eden Türk Tarih Tezi'yle uyumlu olduğu görülse de (Copeaux, 2016: 121) Afet İnan'ın İstanbul'da öğrenim gördüğü 1928 yılında başından geçen bir hadise bu tip çalışmaların esasını teşkil etmiştir. İnan'ın "Öğretmenlerimizin çoğu ve idarecilerimiz rahibelerdi... çok fayda sağlıyordum. Fakat bazı ders kitaplarında millî hislerimi kırıcı cümleler vardı... Bir kitapta Türklerin sarı ırktan ikinci derece (secondaire) ve barbar bir kavim olduğu yazılı idi" bahsini Atatürk'e anlatması üzerine "Hayır böyle olamaz. Bunların üzerinde meşgul olalım" direktifiyle karşılaşmıştır. Yine Atatürk'ün direktifleriyle Türk Ocağının 23 Nisan 1930 tarihli 6. Kurultayında Afet İnan tarafından Türk'ün tarihini ve medeniyetini incelemek amaçlarıyla müstakil bir Türk Tarih Heyetinin oluşturulması yönünde önerge verilmiş ve kabul görmüştür. Oluşumundan sonraki ilk toplantısını Tefvik Bıyıklıoğlu başkanlığında yapan bu heyetin (İnan, 1989: 9-13) tarihsel araştırmalar konusundaki ilk eseri, 1930'lu yılların sonlarında yayımlanan *Türk Tarihinin Ana Hatları* isimli çalışması olmuştur (Copeaux, 2016: 60).

Atatürk'ün yüksek yol göstericiliğinin ilk ürünü olan bu büyük eser (Sevük: 2008: 87), o dönemler için yeni bir söylem olan Türk Tarih Tezi'nin özünü teşkil etmektedir. Buna göre Türk'ün tarihi prehistorik (tarih öncesi) dönemden başlatılmalıydı (Keskin, 1999: 108-109). Zira bütün medeniyetlerin kaynağı Türk

milleti olup (Kaplan, 2019: 166) Selçuklu medeniyeti ile Orta Asya, Sümer ve Hitit medeniyetleri arasındaki arkeolojik bağılılığı ortaya çıkarmak ana hedef olarak belirlenmiştir (Katırcıoğlu, 1936: 6).

15 Nisan 1931'de bu türden tarih çalışmalarının daha geniş ölçüde yapılabilmesi için de kurumsal olarak değişikliğe gidilmiş; Türk Tarih Heyeti yerini Türk Tarih Tetkik Cemiyetine bırakmıştır. Ardından cemiyet, 1935'te Türk Tarih Kurumu (TTK) adını almış, Türk'ün medeniyet tarihini araştırmak ve yayımlamak misyonunu üstlenmiştir (İnan, 1989: 18-19). Bu doğrultuda söz konusu teze uygun ders kitapları yazmayı şiar edinen cemiyet, *Türk Tarihinin Ana Hatları* isimli kitabı model almak suretiyle liselerde okutulmak üzere dört ciltlik bir seri kaleme almıştır. Tüm bu çalışmalar neticesinde Türk Tarih Tezi tekâmül evresine ulaşmıştır (Ersanlı, 2021: 115).

Görüldüğü üzere “medeniyet ve kilise tarihine karşı bir savunma tarihçiliği” şeklinde tezahür eden Türk Tarih Tezi (Avcı, 2005: 15) ve onun ders kitapları, cemiyetin 2 Temmuz 1932'de Ankara Halkevinde toplanan I. Türk Tarih Kongresinde tartışmalar ışığında kutsanmıştır (Copeaux, 2016: 68-73). Ancak 20 Eylül 1937'de toplanan II. Türk Tarih Kongresinde ise tartışmalara mahal vermeden ilgili tezin kesin surette zaferi sağlanmıştır (Ersanlı, 2021: 204, 227).

Atatürk'ün Afet İnan'a “Tarih tezi olgunlaştı, onun üzerinde yürümek, durmadan çalışmak lazımdır. Bazı imansızlar olabilir, bunlar yol kesenlere benzer, aldirmayınız...” şeklindeki uyarısına rağmen (İnan, 1939: 246) Türk Tarih Tezi ve onun etkisiyle yazılan ilk tarih ders kitapları esasen sanıldığı kadar güçlü değildi. Bu kitapların ilkinde bile Türk'ün tarih öncesi dönemi, istenilen derinlikte aktarılamamış ve Antik Çağ söylemi ağır basmıştır (Copeaux, 2016: 114). Bunun yanında Atatürk'ün ölümü sonrasında Türk Tarih Tezi'ne gösterilen ilgi günden güne azalmış (Avcı, 2005: 28), bu tezin yerini hümanist (klasik) denilen yeni bir tez almış (Sakaoğlu, 2018: 353); bundan sonra da Yunan ve Roma ırkının tüm medeniyetlere ilham kaynağı olduğu vurgusu ön plana çıkmaya başlamıştır (Safa, 2010: s. 83).

Özetle 1930'lardan itibaren ırk-etnik temelli tarih tezleri ortaya atılmış, “Medeniyetlerin atası kimdir?” problemine cevaplar aranmıştır. Bu yaklaşım 1950 yılından sonra da artarak devam etmiştir (Sakaoğlu, 2018: 356). Hâliyle tek parti iktidarı döneminde toplanan şûralarda da milliyetçiler ve medeniyetçiler arasında diğer bir ifadeyle Türk Tarih Tezi ile hümanist tezi savunanlar arasında ırk üstünlüğü tartışmalarının yaşandığı gerçeğiyle karşılaşmıştır (Copeaux, 2016: 115).

Çavlı da bu tartışmalar sırasında söz almak suretiyle aidiyet hissettiği tarafı göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda *Emin Âli Çavlı'nın Millî Eğitim (Maarif) Şûralarında “Tarih” Üzerine Görüşleri* isimli çalışmayla da şu problemlere cevaplar aranmıştır: Emin Âli Çavlı kimdir? I. Maarif Şûrasında; hümanist tartışmaların yaşandığı bir ortamda nasıl bir duruş sergilemiştir, devletin ders kitapları politikası hakkında ne düşünmüştür? II. Maarif Şûrasında; tarih dersine ilişkin nasıl bir görüş ortaya atmıştır, tarih ders kitapları hakkındaki düşüncesi nedir, tarihin kapsamı ve lise öğrenim süresi arasındaki ilişkiyi nasıl ve ne gerekçeyle açıklamıştır? IV. Maarif Şûrasında ise Türk Tarih Tezi ile hümanist tezi savunanlar

arasında hangi safta yer almıştır, milliyetçi midir, medeniyetçi midir, buna gerekçe olarak neyi sunmuştur?

Araştırma kapsamında ortaya atılan bu problemlere 1939, 1943 ve 1949 yılında toplanan şûralara ait dokümanlar başta olmak üzere diğer belgeler ışığında cevaplar aranmıştır. Verilen cevaplar aracılığıyla da alan yazında Çavlı'nın hayatı, eserleri, tarihçiliği ve tarih anlayışı ile sınırlı kalan mevcut çalışmalarındaki boşlukların doldurulması amaçlanmıştır.

Emin Âli Çavlı (1888-1968) Kimdir?

Kökene Bulgaristan'da bulunan Eski Zağra'nın Çav köyüne dayanan Emin Âli Çavlı, 1888 İstanbul-Kadırga doğumludur. Annesi Hidayet Hanım, babası Ali Bey'dir. Tahsil hayatına Çanakkale-Eceabat'ta başlayan Çavlı, rüştiye ve idadi tahsiline İstanbul'da devam etmiş, rüştiye yılları Gedikpaşa Tefeyyüz Mektebinde idadi yılları da Numune Terakki İdadisinde geçmiş, 1907-1910 yılları arasında da Mülkiye Mektebinde başarılı bir tahsil hayatını geride bırakmıştır. Buradan mezun olduktan sonra da idarecilik yerine öğretmenliği tercih etmiştir (Koçu, 1965: 3786).

Öğretmenlik kariyerine tarih öğretmeni olarak atandığı Bursa Lisesinde başlayan Çavlı, yazdığı *Tarih-i İslam* isimli eseri nedeniyle Meclis-i Maarif tarafından incelemeye alınmış, bu eserinde İslamlık hissine zarar vermesi gerekçe gösterilerek 9 Temmuz 1913 tarihinde (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, 1331, 4 Şaban) görevinden uzaklaştırılmıştır. Bunun üzerine Çavlı, Bursa'dan hareketle İstanbul'a gelmiş ve Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in² huzuruna çıkmış, "Azil değil, takdir bekliyordum... çizdiğiniz yerleri değiştiremem, hakikati kararınıza feda edemem" diyerek tepki göstermiş, karşılığında görevinin başına dönmesi gerektiği şeklinde bir dönüt almıştır. Bir süre sonra da Çavlı, Nezaret oluruyla Avrupa öğrenci müfettişliğine terfi etmiş, tarih metodu alanında ihtisas görmek üzere Lille Üniversitesine gönderilmiştir³ (Koçu, 1965: 3786-3787).

Fransa'dan dönüşünde bağlı olduğu Nezaret'e bilgi vermeden gönüllü bir şekilde orduya katılmışsa da 5 ay sonra askerliğini yarıda bırakarak esas mesleği olan öğretmenliğe devam etmiştir. Bundan sonra Nezaret, Çavlı'yı 1914 yılında İstanbul Lisesinde istihdam etmiştir. 1918 yılına kadar bu okulda çalışmaya devam eden Çavlı, ardından sırasıyla Nişantaşı, Mercan ve Vefa Lisesinde tarih öğretmeni olarak çalışmıştır (Çankaya, 1968-1969: 1267-1268).

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal etmesinin ardından işgalin kınanması ve Türk'ün haklı sesinin dünyaya duyurulması amaçlarıyla yurdun pek

² Hilmi Ziya Ülken, dönemin Maarif Nazırı'nın Emrullah Efendi olduğunu ileri sürse de bu doğru değildir (Ülken, 1992: 414). Zira bahsi geçen olay Ekim 1913'te yaşanmıştır (Çankaya, 1968-1969: 1267). Emrullah Efendi, 1910-1911 ve 1912'de olmak üzere toplamda iki kez nazırlık görevini üstlenirken Ahmet Şükrü Bey, 1913-1917 yılları arasında nazırlık görevini üstlenmiştir (Akyüz, 2021: 287).

³ Ahmet Şükrü Bey'in Maarif Nazırlığı döneminde 1913 yazında İstanbul Darülmualimin öğretmenlerinden iki, taşra darülmualiminleri müdür ve öğretmenlerinden üç, sultani ve idadilerin ulum-ı tabiiye, riyaziye, kimya, edebiyat, tarih ve coğrafya öğretmenlerinden ikişer olmak üzere toplamda 15 öğretmeni aylık 300 frank ödenekle ve yollukları da karşılanmak üzere öğrenim için Avrupa'ya gönderme kararı alınmıştır (Müezzinoğlu, 2012: 260).

çok bölümünde Türk Ocakları bünyesinde zincirleme mitingler yapılmıştır. Bu anlamda Fatih, Üsküdar, Kadıköy, Sultanahmet mitingleri düzenlenmiştir (Şahingöz, 2002: 728). Haricen Anadolu'da başka yerlerde de bazı yerel mitingler düzenlenmiştir. Bu mitinglerin düzenlenmesinde özellikle de Akil Muhtar Özden ve Emin Âli Çavlı gibi öğretmenlerin yadsınamaz bir payı olmuştur. Bu öğretmenler 21 Mayıs 1919 tarihinde Darülfünunda düzenlenen mitingde haklı bir davanın temsilcileri olarak haksızlık karşısında çarpışacaklarını ifade etmişlerdir (Akyüz, 2021: 318). Bunun üzerine Çavlı, bu toplantılardan/mitinglerden yüksek bir fayda beklenmesinin doğru olmadığını ifade etmek suretiyle işgal güçleri karşısında mutlak anlamda tarihi bir direnç gösterilmesinin zorunluluğundan bahsetmiştir (Sarıhan, 2013: 225).

“Kurtuluş Savaşı'nı belki de Atatürk'le aynı günde, aynı dakikada hayal etmiş” bir vatansever olarak Çavlı, kurtuluş yıllarında karamsar bir tablo çizenlerin aksine Anadolu İhtilali'ne olan inancını tüm kararlılığıyla ilan eden bir duruş sergilemiştir (Ortaç, 1966: 92). Öyle ki, mütareke döneminde İstanbul Lisesinde çalışan Çavlı, Mim Mim Grubu üyelerinin yardımıyla İnebolu üzerinden Anadolu'ya cephane sevk edenlerden biri olmuştur. Çavlı gibi diğer tüm öğretmenlerin (Ata, 2012: 92; Şapolyo, 1967: 13-18) Atatürk'ün deyimiyile irfan ordusunun bu mücadele ruhu ya da kararlılığı, Maarif Kongresinin açış nutkuna sirayet etmiş; burada öğretmenlerin “Türk'ün gelecekteki kurtuluşunun saygıdeğer öncüleri” olduğu imasında bulunulmuştur (Akyüz, 2021: 321).

Millî Mücadele'nin ardından kılıç kahramanlığının bittiği bir dönemde de yüksek bilgi sahibi öğretmenlere sahip olmak, milletin asıl zaferi olarak kabul edilmiştir (Topçu, 1970: 110). Nitekim bir toplum gerçek anlamda muzaffer olmak istiyorsa yetenekli ve nitelikli öğretmenlere sahip olmak zorundadır (Turan, 2010: 64). Bu vasıfların tümüne haiz olan Çavlı, 1920 yılında ikinci kez Bursa Lisesine tayin edilse de⁴ (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], 1927, 27 Mayıs) görevine başlamamış, 1920-1923 yılları arasında Kantarcılar Şirketi ile Kadınları Çalıştırma Cemiyetinde çalışmalarını sürdürmüştür. Bir başka ifadeyle çok sevdiği tarih öğretmenliğine bir süre ara vermiştir (Albayrak, 2020: 284). Bu olayın gelişiminde Bursa'daki ilk öğretmenlik deneyiminde yaşadığı talihsizliğin travmatik etkisinin olduğu öne sürülebilir (Ata, 2012: 83).

1923 yılında yeniden öğretmenliğe dönen Çavlı (Albayrak, 2020: 284), sonrasında Halıcıoğlu Lisesinde eğitim neferleri yetiştirmiş, aynı yıl tarih dersi müfredat programı hazırlama görevini üstlenmiştir (BCA, 1924, 11 Aralık). Bir süre sonra da Vefa Lisesinde tarih ve coğrafya dersleri okutmuştur (BCA, 1926, 20 Nisan). Ankara Lisesinde bulunduğu yıllarda ise Rıdvan Nafiz (Edgüer) ile birlikte Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 1928 yılında ortaokul ve lise programları nezdinde yazılacak olan yeni tarih ders kitaplarını tetkik etmek üzere görevlendirilmiştir (Kırpık ve Tokdemir, 2020: 20). Ardından 10 Aralık 1928'de

⁴ Çavlı'nın Bursa'ya ikinci kez tayin edilmesinde ortaöğretim müdürüyle yaşadığı münakaşa belirleyici olmuştur. Aradaki fikir ayrılığının böylesine bir cezayla sonuçlanmasını kabullenemeyen Çavlı, tayin meselesini protesto ederek Bursa'ya gitmemiş ve üç sene boyunca açığta kalmıştır (Koçu, 1965: 3786).

ortaokullar için bir tarih programı hazırlamak üzere teşkil edilen komisyonda⁵ Kadıköy Ortaokulu Tarih Öğretmeni unvanıyla bulunmuştur (Kırpık ve Tokdemir: 2020: 26).

İstanbul Pertevniyal Lisesinde Tarih Öğretmeni olarak istihdam edildiği 1932 yılında da hükümet tarafından eğitim uzmanı olarak Afganistan'a gönderilmiştir. Kendisine bu görev verilmeye kadar *Kurun-u Ulâ*, *Kurun-u Vustâ*, *Kurun-u Cedide*, *Asr-ı Hazır*, *Kurun-u Vustâda Şark*, *Türk Çocuklarına Tarih Dersleri* isimli altı eser kaleme almıştır (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 1932, 12 Nisan). Yanı sıra ortaokulların birinci sınıfları içinde *Tarih* isimli bir ders kitabı kaleme almıştır (Kırpık ve Tokdemir: 2020: 95).

Afganistan'daki yıllarında Orta Asya'daki Türklerin yaşam tarzı hakkında belgeler toplamayı amaç edinmiştir. Çalışmaları sırasında uyku hastalığına yakalanan Çavlı, tek gözünü kaybetmiş bir şekilde Türkiye'ye dönmüştür (Albayrak, 2020: 284). Sağlığı elverdiğince de 1937'de Haydarpaşa, 1938'de de Pertevniyal Lisesinde tarih derslerini (Koçu, 1965: 3786), ardından 1945'te Güzel Sanatlar Akademisinde medeniyet tarihi derslerini okutmaya başlamıştır (Çankaya, 1968-1969: 1268).

Akademide çalıştığı yıllarda *Yunan Sanatı* isimli bir eser yayımlamış, bu da Bakanlık tarafından takdirle karşılanmıştır (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi [TCMEBTD], 1948, 26 Temmuz: 38). 1947 yılında da Beyoğlu Kız Lisesine tayini çıkmış, burada üç yıl kadar tarih derslerini okutmuş, 1950 yılında da emekliye ayrılmıştır (Çankaya, 1968-1969: 1268). 1957 yılında *Kırım Harbi*, *Bayezit Hamamı Meselesi: 1730 Patrona İhtilali* isimli eserlerini yayımlamış, *Cumhuriyet*, *Yeni Mecmua*, *İş ve Düşünce*, *Meslek*, *Çınaraltı* gibi gazete ve dergilerde de çeşitli yazılar kaleme almıştır (Albayrak, 2020: 285). *Yazının Tarihi* isimli başka bir eseri daha olmakla beraber ömrünün son günlerinde *Tarihte Usul ve Usulde Tarih*⁶ isimli yeni bir kitap yazmaya başlamış, yine *Son Asır Türkiye Tarihi* isimli kitabını tamamlamak için de büyük bir gayret göstermiştir (Ülken, 1969: 2).

Son günlerinde Gureba Hastanesinde tedavi gören Çavlı'nın yaşam öyküsünü "Emekliye ayrılınca kadar bir garip ömür sürdü. Şimdi de Gureba Hastanesinde, erimiş bir vücut üstünde ihtişamı eskimemiş bir kafa ile güya yaşıyor" sözleriyle betimleyen yakın arkadaşlarından Yusuf Ziya Ortaç, hastanede kendisini ziyaret ettiği bir günde Prof. Dr. Ferhan (Berker) ile karşılaşmıştır. Berker, Çavlı'nın hastanede tedavi süreciyle ilgilenen doktorudur. Prof. Berker Ortaç'a hitaben öğretmeni Çavlı için "benim düşünce hayatıma yön veren adam" tanımlamasını yapmıştır. Berker'in dışında Ekrem Şerif Egeli, Ahmet Selgil, Reşat Şemsettin Sirer, Yusuf Ziya Balkan (Ortaç, 1966: 91-92), Enver Behnan Şapolyo, Fehmi Yavuz, Hilmi Ziya Ülken gibi pek çok düşünce adamı da Çavlı'nın talim ve terbiyesinden geçmiş önemli isimlerdir (Albayrak, 2020: 284).

⁵ Bu komisyonda Darülfünun müderrislerinden Ahmet Refik (Altınay) ve Ali Reşat Beyler, Millî Talim ve Terbiye Heyeti azalarından İhsan (Sungu) ve Rıdvan Nafiz (Edgüer) Beyler, Mülkiye Müdürü Ahmet Hamit (Ongunsu) Bey, Kadıköy Orta Mektep Tarih Öğretmeni Emin Âli (Çavlı) Bey, önceki öğretmenlerden Mustafa Muhsin (Teker) Bey bulunmaktadır.

⁶ Cumhuriyet'teki yazısında Ülken, Çavlı'nın bu kitabını tamamlayamadığını ve bu kitabı tamamlama görevini kendisine verdiğini yazmıştır.

Hayatı boyunca Emile Durkheim, Jean-Jacquee Rousseau gibi düşünce adamlarının da etkisi altında kalan Çavlı, ayrıca büyük filozof Ziya Gökalp'i de etkileyen isimlerden biri olmuştur (Ülken, 1969: 2). 1943 yılında evlenen Çavlı, bu evlilikten bir erkek çocuk sahibi olmuş ve 10 Kasım 1968'de vefat etmiştir (Çankaya, 1968-1969: 1268). Mücadele dolu hayatına birçok hikâye sığdıran Çavlı'nın ölüm haberinin hiçbir gazetede duyurulmaması karşısında büyük bir üzüntüye kapıldığını izah eden Ülken (1969), Cumhuriyet'teki köşesinde özellikle de onun bazı şûralara katılarak tarih öğretimine ilişkin yapmış olduğu tenkitlerle ön plana çıktığını yazmıştır.

Emin Âli Çavlı ve I. Maarif Şûrası

2287 sayılı kanuna göre 1936'da toplanması gereken Maarif Şûrası, ilk toplantısını Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde 17 Temmuz 1939 tarihinde yapabildiği. Sekiz komisyon halinde çalışmalarına başlayan şûrada Cumhuriyet dönemi eğitiminin plan ve esasları, farklı öğretim kademelerindeki kurumlara ait talimatnameler ile bütün öğretim programlarının incelenmesi konuları gündem edilmiştir (Başar, 2004: 373). Söz konusu şûraya kanunun emrettiği 52 asil üyeden başka 86 danışman üye daha katılım sağlamıştır. Böylece şûradaki toplam üye sayısı 138'e ulaşmıştır (Ergin, 1943: 1686). Danışman üyelerden biri de Emin Âli Çavlı'dır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 1939: 37). Bu yıllarda Haydarpaşa Lisesinde Tarih Öğretmeni olarak çalışan Çavlı, her ne kadar Ortaöğretim Komisyonunda görevlendirilse de (MEB, 1939: 22) diğer komisyonların şûra heyetine sundukları raporlar hakkında da görüşlerini belirtmekten çekinmemiştir (MEB, 1939: 38-470).

I. Maarif Şûrasında üzerinde ciddiyetle durulan konulardan ilki tek tip ders kitabının okutulması meselesidir (Binbaşıoğlu, 1999: 181). Kaldı ki, yeni Türkiye'nin kurucuları, ideolojilerine hitap eden bazı kitapları, özellikle de *Tarih ve Medeni Bilgiler'i* henüz 1933 yılında devlet kitabı hâline getirmişti. Bakanlık da bunları kendi tekeline almış, basılması ve dağıtılması misyonunu üstlenmişti. Diğer kitapların basımı ve dağıtımı ise serbest bırakılmıştı (Başgöz, 1995: 111).

Söz konusu şûrada Çavlı, öğretmenlik mesleğinin gelişimi için her öğretmenin kitap yazma hakkının olduğunu, dilerse de bu kitabını serbestçe matbaada bastırıp satabileceğini gerekçe göstererek devlet kitabı uygulamasını yanlış gördüğünü belirtmiştir (MEB, 1939: 139-141). Buna karşın I. Maarif Şûrasında devlet kitabı uygulamasının öğretmenlerin kitap yazmasına engel bir durum oluşturmadığı ifade edilmiş; neticesinde ilkokuldan liseye kadar okullarda okutulacak tüm kitapların devlet kitabı adı altında Bakanlıkça basılması⁷ esası kabul edilerek bu açmazdan çıkılmıştır (Başgöz, 1995: 112).

Aynı şûranın açış nutkunda dönemin Millî Eğitim Bakanı olan Hasan Âli Yücel "Müsbet ilim zihniyetinin, millî kültürün ve millî kültürün tekevvünü içinde

⁷ 1945 yılına kadar her yıl için bir yarışma tertip edilmiş, en iyi olduğuna kanaat getirilen kitap, devlet tarafından satın alınıp basılmış ve okullarda ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır. Çok partili hayata geçildikten sonra da kitaplar üzerindeki devlet tekeli kaldırılmış ve serbest kitap anlayışına yeniden dönülmüştür (Başgöz, 1995: 112-114).

hümanizm ruhunun hâl ve istikbalini bu müesseseler tayin edecektir” şeklindeki sözleriyle esasında liselere yüklediği anlamı ifade etmeye çalışmışsa da (MEB,1939: 12) millîlik adı altında “hümanizm” denilen kavramı şûranın gündemine almak istemiş, böylece ilgili tezin âdeta bir tür dayatılması yapılmak istenmiştir (Yiğit, 1992: 45). Böylece Atatürk dönemi tarih anlayışında değişikliğe gidilmiş; Orta Asya Türk kültürü yerine Yunan ve Latin uygarlıkları merkeze alınarak tarih tasarlanmak istenmiştir (Güler, 2004: 88-89).

Şûra üyelerinden Nuri Kurtulmuş’a göre hümanizm gibi mühim bir meselenin gündem maddesi olmamasına karşın bir oldubittiyle dayatılması da doğru değildi (MEB, 1939: 398). Yücel’in bu dayatması, kimilerince “Bu bahis Avrupa’da bile münakaşalıdır”, “O kadar kolay iş değildir”, “Bu bir tatbikat meselesidir” denilerek reddedilirken (MEB, 1939: 404-408) bu meseleye biraz daha ılımlı yaklaşılması gerektiğini ifade edenler de olmuştur ki, bunlardan biri de Ahmet Hamit Ongunsu’dur. Ongunsu, “Türk’ün medeniyetini tetkik etmek kâfi değildir... Türk’ün mazide temas ettiği milletler üzerinde durmak lazımdır... Yani bu itibarla liselerin hiç olmazsa son sınıfına Grekçe ve Latincenin konmasına...” şeklindeki sözleriyle hümanizme taraftar olduğunu belirtmiştir. Ancak konunun hassasiyetine binaen gelecekte görüşülmesinin daha uygun olduğunu ve önceliğin Orta Asya araştırmalarına verilmesi gerektiğini de ifade etmekten çekinmemiştir (MEB, 1939: 461-462). Gerek lise gerek üniversite bahsinde yaşanan bu diyalogları Çavlı “ırk” kelimesi üzerinden okumuş ve şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

İnsanlar etnolojik, etnografik ve ırki meziyetlere kıymet veriyorlar. Buna hayatımızda taraftar değilim. Irkın medeniyet yarattığına inanmıyorum... Medeniyeti vücuda getiren insan cemiyetidir. Binaenaleyh ırk gibi, şeraiti içtimaiye gibi, iklim vasıfları gibi şeyler bizim medeniyetimizi tevlit etmez. Cemiyetin geçirdiği hayat tevlit eder. Türk cemiyetinin yazılmış tarihte muayyen hayatı vardır. Tarihin gösterdiği devirlerin mukayesesesi vardır... Biz Türküz ve bu cemiyetin mukadderatının ve müessesatının verdiği neticeyi kabul etmek mecburiyetindeyiz. Darülfünunda birçok şubeler var. Bu şubeler birer hayal mahsulüdür. Çünkü biz henüz klasik tarihi tedris edemezken, tarihin devirlerini tayin etmek mecburiyetinde bulunurken nasıl çocuklara Romanoloji, arkeoloji ve astroloji okutuyorlar? Bu işte kim mütehassıstır? Bunun bize ne lüzumu vardır? Biz kendi tarihimizin tetkikiyle meşgulüz (MEB, 1939: s. 469-470).

Bu sözleriyle Çavlı, ırk-etnik temelli anlayışla kurgulanan tarih tezlerine eleştiri getirmiş, bunları şiddetle reddettiğini açıklamıştır. Hatta Çavlı, bu söylemiyle ırk kelimesinin ders kitaplarında çıkarılması yönünde bir mesaj vermiş olabilir.⁸ Esasen Türk Tarih Tezi, Türk’ün karanlık yani prehistorik dönemini aydınlatmayı amaçladığından yeni Türkiye’nin öncüleri, arkeoloji ve antropoloji ilminin prestijini arttırma yoluna gitmişlerdi (Oral, 2015: 121-123). Çavlı’nın bu açıklamalarıyla Türkiye’nin kurucu ideolojisinin özellikle de arkeolojiye verdiği önemi görmezden geldiği ya da Türk’ün bilinen tarihinden dolayı buna ihtiyaç olmadığı kanaatine kapıldığı da söylenebilir.

⁸ Sonraki dönemlerde liselerde okutulan ders kitapları incelendiğinde bazı içeriklerin “İlk Çağ Tarihindeki Irklar” başlığı etrafında verildiği görülmektedir (Mansel, Baysun ve Karal, 1945: 3).

Yine Çavlı'nın "liselerde millî tarihimizle meşgul olalım" uyarısına rağmen Yücel'in çabalarının bir sonucu olarak 1940-1941 eğitim öğretim yılında Ankara'da ve İstanbul'daki birkaç lisede "klasik kol" açılmış, bu suretle de bir yabancı dilden başka her sınıfta haftada beşer saat Latince okutulmaya başlanmıştır (Akyüz, 2021: 352). Bu nedenledir ki klasik eserler Türkçe'ye çevrilmiştir. Zira bu anlayışın temsilcilerine göre Batı'yı anlamının ilk yolu da Rönesans'ı hazırlayan bu tip hümanist eserlerin okunmasıydı (Akyüz, 2021: 411).

Kimine göre başka milletlerin çok evvelden yaptıkları bu eylemin şimdiye bırakılması da Türk milleti açısından âdeta bir tür yüz karasıydı (Aktay, 1936: 6). Tüm bu çalışmaların akabinde TTK'nin yazdığı *Tarih I*, *Tarih II*, *Tarih III* ve *Tarih IV* isimli kitapların da klasik şekle sokularak yeniden yazılmaları gündeme alınmış (MEB, 1990a: 15), bu kapsamda da bir Yunan tarihi uzmanı olan Arif Müfit Mansel ve arkadaşları görevlendirilmiştir (Copeaux, 2016: 115). Görevlendirmenin ardından kısa sürede bir araya gelen Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun ve Enver Ziya Karal; Lise 1 için *İlk Çağ Tarihi*, Lise 2 için *Orta Çağ Tarihi* ve Lise 3 için *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi* isimli ders kitaplarını yazmışlardır. İlgili tarih ders kitapları, 1942-1943 ders yılından itibaren okutulmaya başlanmıştır (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1942: 10-11).

Emin Âli Çavlı ve II. Maarif Şûrası

II. Maarif Şûrası da yine Yücel'in Bakanlığı döneminde millî kültürün üç sacayağı olan Türk'ün dili, ahlakı ve tarihi konularını görüşmek üzere 15 Şubat 1943 tarihinde toplanmış ve üç komisyon halinde çalışmalarına başlamıştır (Başar, 2004: 374-375). Şûraya 64'ü asil üye 77'si de danışman üye olmak üzere toplamda 141 üye katılmıştır (Ergin, 1943: 1688). İlgili şûranın toplandığı yıllarda İstanbul Pertevniyal Lisesinde Tarih Öğretmeni olarak çalışan Çavlı da yine bu şûraya danışman üye sıfatıyla katılmış, tarih öğretimi için oluşturulan komisyonda çalışmalarda bulunmuştur (MEB, 1990a: 31, 35).

Tarih Öğretim Komisyonunun üzerinde durduğu konulardan biri de az evvel bahsi geçen Mansel, Baysun ve Karal imzalı lise tarih ders kitaplarının mükemmeleştirilmesi meselesidir (MEB, 1990a: 31-32). II. Maarif Şûrasında söz konusu kitapların TTK tarafından yazılan önceki kitaplarla karşılaştırıldığında daha başarılı bulunduğu ifade edilmiştir (MEB, 1990a: 211). Buna da önceki tarih ders kitaplarının öğrenciler açısından oldukça hacimli olması gerekçe gösterilmişse de (Akyüz, 2021: 352) söz konusu şûrada tarih ders müfredatının ve kitaplarının son hâliyle bile oldukça hacimli olduğu gerçeğiyle yüzleşilmiştir.

Bu müfredat, yani bu ehemmiyetli iş acaba üç seneye sığar mı?... Her gün lise kitaplarının çocuğa vermek mecburiyetinde olduğu maddeler bir taraftan çoğalıyor. Sonra günün vakalarını da eklemek lazım geliyor. Hülasa 3 senede bu işi yapmak bir mucize işidir. Saatler tezyit edilse belki bir dereceye kadar salah ümit edilir. Fakat bugünkü teşkilata göre lise sınıflarına yeni saatler ilavesi teklif edilemez. Belki diğer derslerle olan muvazene bozulabilir. O hâlde mesele bu suretle halledilemez. Bunun en iyisi başka memleketlerde olduğu gibi lise sınıflarını bir cesaret gösterip ve bir imkân bulup dörde çıkarmaktır... Onun için diyoruz ki lise sınıflarının dörde çıkarılması imkânı

hasıl olursa... tarih bakımından hakikaten bir inşirah arz edecektir... Tabii Maarif Vekilliğinin bunu düşünmüş olduğundan şüphem yoktur ve yakında bunu tatbik sahasına çıkaracağını da tahmin ediyorum (MEB, 1990a: 216-217).

Tarih Öğretim Komisyon Başkanı Ahmet Hamit Ongunsu'ya ait bu sözler, Çavlı tarafından "Tarih, dersler içinde en zor olanıdır. Matematik, fizik, kimya gibi dersler birkaç mefhuma istinat etmektedirler. Fakat tarih bütün beşeriyetin macerai hayatını; sanat, sınaat, harp, sulh... gibi bütün marifet şubelerini nakil ve izah etmek mecburiyetindedir" şeklindeki sözlerle gerekçelendirilmiştir (MEB, 1990a: 227). Bu yönüyle tarih, "beşerin bütün felaket ve saadetlerinin sebebini bilir, azamet ve ikballerini... izah eder" (Çavlı, 1918: 514). Esasen Çavlı'ya göre bu kadar geniş bir sahanın daraltılsa bile üç senede öğretimi mümkün değildi, olamazdı. Şu da var ki, Fransızların yedi senede öğretmeye çalıştıkları bu alanın Fransız liseleri örnek alınarak kurulan Türk liselerinde üç seneye sıkıştırılması da oldukça anlamsızdı (MEB, 1990a: 226-227).

Gelinen noktada tarih ders kitaplarının "Bu da lazım, bu da lazım" kaygısıyla tasarlanması (MEB, 1990a: 233) tarihi daha da karmaşık bir hâle getirmiştir. Bu durumda yapılması gereken en önemli şey, her devrin temel özelliklerini yansıtacak bir yöntemi uygulamaya koymaktır (MEB, 1990a: 249). Aksi takdirde tarih bir tür ansiklopediye dönüşür, bu da tarih öğretimi açısından büyük bir sorundur. II. Maarif Şûrasına İlköğretim Umum Müdürü sıfatıyla katılan İsmail Hakkı Tonguç "İsim sayarsanız binlerce isim, mefhum sayarsanız binlerce mefhum, hadise sayarsanız binlerce hadise... bunların en lüzumlusu hangisi ise tarihçiler onu bulsunlar." şeklindeki sözleriyle daha az yüklü bir içerikle bu sorunun aşılabileceğini ifade etmiştir (MEB, 1990a: 256). İlgili şûrada Kütahya Milletvekili Sadri Ertem ve Manisa Milletvekili Kâzım Nami Duru imzalı *Ortaokul İçin Tarih III* isimli ders kitabı (Ata, 2017: 221; Alaca, 2017b: 54) için de böyle bir kanaat belirmiş ve ilgili kitap Çavlı tarafından âdeti bir hata ürünü damgası yemiştir.

Kitaplar kanun mahiyetindedirler. Çocuğun maddi ve manevi hayatı üzerinde tesir yapar. Ailesi yüzlerce lira sarf ederek onu okutur. Ona yanlış malumat vermek, vakayı yanlış göstermek nasıl olur? Onun için mümkün olan bir süratle bunun değiştirilmesini istedik... Bunun için bu kitabın muhakkak kaldırılmasını teklif ederim. Bugün tasavvur ediniz ki üç günde vapur yapılan bir zamandayız. 160 sayfalık bir kitabı dört ayda yapmamaya imkân görmüyorum. Bunun çok kısa bir zamanda yapılmasını rica ediyorum (MEB, 1990a: 227).

Şûra heyetindeki *Ortaokul İçin Tarih III* ile ilgili yaptığı bu değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere, Çavlı'nın "Kullanılmakta olan, bilinen tarihlerin yanlış olduğunu ortaya çıkarmak" gibi bir gerçekçiliğe sahip olduğu görülmektedir (Nesin, 1988: 125-126). Onun bu değerlendirmeleri karşısında komisyon üyelerinden Kâmil Su, Çavlı'nın Tarih Öğretim Komisyonunda bir adım daha ileri giderek yazılacak yeni kitabın 1942-1943 eğitim öğretim yılından itibaren okullarda öğretiminin yapılması teklifinin çok uzun tartışmalara neden olduğunu, fakat bunun kabul görmediğini ifade ettikten sonra şunları söylemek suretiyle konuya açıklık getirmiştir:

Bu kitabın dört beş gün içinde yazılıp basılması ve tevzi mümkün değildir. Gerçi bu kitap kendilerinin de ifade buyurdıkları gibi birkaç kişi bir araya gelerek dört beş gün içinde yazılabilir. Fakat matbaaya verilmesi, müteaddit tashihlerinin yapılması, bunlar yapıldıktan sonra da tevzi işi önümüzdeki bir iki ay içinde ancak mümkün olabilir. O zamana kadar da ders yılı bitecektir. Bu bakımdan yeni yazılacak kitabın bu yıl okunmasına imkân olmayacaktır (MEB, 1990a: 244).

Gerek komisyonda gerekse de şûra heyetinde yaşanan tartışmaların akabinde belirtilen bilgi ve pedagoji yanlışlıkları sebebiyle *Ortaokul İçin Tarih III*'ün birinci bölümü, içerik olarak yanlış bilgi sayısının çokluğundan dolayı öğretime elverişli görülmemiştir. Bu bölümün ilgili ders kitabından çıkarılması ya da yeniden yazdırılarak gelecek yıla yetiştirilmesi uygun görülmüştür. Ortaokul tarih ders kitaplarının yeniden yazılmasında özellikle de millî tarihi esas alması, diğer milletlerin tarihinin de Türk devlet ve milletiyle ilişkileri nispetinde verilmesi üzerinde durulmuştur. Bu kitap; şûradan hemen sonra Bakanlık tarafından özel olarak görevlendirilen (MEB, 1990a: 200-201) Kâmil Su ve Kâzım Nami Duru tarafından 1943 yılında yeniden düzenlenmiş, bu hâliyle de 1943-1944 eğitim öğretim yılından itibaren okullarda okutulmaya başlanmıştır (TCMEBTD, 1943: 13).

Emin Âli Çavlı ve IV. Millî Eğitim Şûrası

Tek parti iktidarının son Millî Eğitim Bakanı olan Tahsin Banguoğlu döneminde ise (Başar, 2004: 406) 22 Ağustos 1949 tarihinde Ankara'da IV. Millî Eğitim Şûrası toplanmıştır. Bu şûra beş komisyon halinde eğitim ve öğretimde dayanan demokratik esasları gözden geçirmek, ortaokul ve liselere öğretmen yetiştiren okul teşkilatını ihtiyaçlara göre düzenlemek, 1948 tarihli ilkököl programı ile yeni ortaokul programı projesini incelemek, lise ders konularını dört yıllık süreye göre tespit etmek amacını misyon edinmiştir (Başar, 2004: 431). İlgili şûraya da 277 üye katılmıştır (MEB, 1990b: 24-31). Beyoğlu Kız Lisesi öğretmenlerinden olan Çavlı da bu şûrada bulunmuştur. Özellikle Lise Ders Konularının Dört Yıllık Teşkilata Göre Tespiti Komisyonunda bulunmak suretiyle çalışmalarını sürdüren Çavlı (MEB, 1990b: 17-19), 29 Ağustos 1949 tarihinden itibaren şûra heyetinde söz almak suretiyle diğer komisyonların raporları hakkında da fikirlerini dile getirmiştir (MEB, 1990b: 80-406).

Siyasal alanda demokrasiye geçişin bir sonucu olarak eğitimde demokratik esasların tatbiki meselesinin ilk kez konuşulduğu bu şûrada (Sakaoğlu, 2018: 348) ilgili rapor kapsamında ırk kelimesine yer verilmesi üzerine Çavlı, daha önce I. Maarif Şûrasında dolaylı olarak ifade etmeye çalıştığı bir hususu, bu sefer de IV. Millî Eğitim Şûrasında daha yüksek bir tonda daha açık bir şekilde izah etmiştir.

Bir milletin tarihî derinliklerine gidilince ırk kelimesi bir ipham içinde kalır... İngilizler; Selt, Latin, Angel, Sakson, Norman gibi ırkların bir mahsulüdür. Tarih bunları yoğurmuş bir millet hâline getirmiştir. Binaenaleyh ırk değil millet mevzubahistir. Bu itibarla projedeki ırk kelimesinin çıkarılmasını, tamamıyla içtimai bir hadise olan millet kelimesinin tebdil edilmesini istiyorum (MEB, 1990b: 81).

Çavlı'nın bu teklifi karşısında Hüseyin Nail Kubalı, demokrasilerin millî çevreye göre değişeceğine işaret ettikten sonra rapor dâhilinde kullanılan ırk kelimesiyle millî karakter kavramına atıf yapıldığını beyan etmiştir. Ardından diğer milletler içerisinde ve onlardan farklı olarak Türk milletinin büyük bir karakter ortaya koyarak kısa sürede gerçekçi bir demokrasi inşa edeceğine olan inancından ötürü ırk kelimesinin raporda yer aldığını ifade etmiştir (MEB, 1990b: 104-106). Teklifin oya sunulması üzerine Çavlı, verdiği önergeden vazgeçerek Ziya Somar'ın ırk kelimesinin yerine "din ve millet" kelimesinin konulmasını isteyen önergesine katıldığını belirtse de bu önerge şûra heyetinde kabul görmediği gibi (MEB, 1990b: 122-123), ders kitaplarındaki "ırk tezleri" hususu, 1950'li yıllardan sonra da varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Sakaoğlu, 2018: 356).

Gelinen noktada her ne kadar II. Maarif Şûrasında millî tarih anlayışına yeniden dönülse de IV. Millî Eğitim Şûrası arifesinde hümanist eğilimli kitapların sayısında artış görülmüştür (Copeaux, 2016: 116). Bu anlayış ve artış, ulusal basında "Bunlar çocuklara başkalarının bilgilerini verirler ve güya bilgi yolunu kısaltırlar. Hakikatte bunun neticesi fikirlerin ve olguların anlaşılması değil, boşuna bir papağanlıktır" şeklindeki sözlerle eleştiriye maruz kalmıştır (Safa, 1949: 1). Zira kendi devlet yapısını tam olarak özümseyemeyen bir öğrenciye ilkokul yıllarından itibaren binlerce yıl öncesini ve başka devletleri merkeze alarak yapılacak bir tarih öğretimi boşunadır ve yanlıştır (MEB, 1990b: 269).

Evvela milletimizi mihver alarak, kendi millî tarihimizi çocuklarımıza zevkle tanıttıktan sonra diğer milletlerin tarihlerini, bizimle ilgileri nispetinde öğretmeye kalkmak daha yerinde bir hareket olur... Çocuk kendi yurduna yakın olan konuları incelesin; isterse Roma'ya ait bilgisi olmasın. Bu konuyu zamanı gelince elbette öğrenecektir. Çocuklarımızı şimdiden bu kadar külfet altına sokarsak ortaokulda, lisede onlara hangi konuyu öğreteceğiz (MEB, 1990b: 265-266).

Balıkesir Eğitim Enstitüsünden Tarih Öğretmeni Aziz Eryalaz'a (MEB, 1990b: 27) ait bu sözlerden de anlaşılacağı üzere ilkokul tarih müfredatının oldukça hacimli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. İlgili müfredat ve kitaplar nedeniyledir ki öğrenciler; tarih dersine karşı antipatiyle yaklaşmışlar, tarih dersi de şikâyet edilen bir ders pozisyonuna düşmüştür. Bu noktada "Yabancı memleketlerde tarih dersi nasıl okutuluyor?" sorunsalı önem kazanmış, bu da o dönemlerde Ankara Gazi Lisesi Müdürü olan tarihçi İhsan Üngüt'ün IV. Millî Eğitim Şûrasında anlattığı şu bahisle açıklık kazanmıştır:

"Emin Âli Çavlı'nın elinde İngiltere'de ilkokulların 4. sınıflarında okutulan bir kitap vardır. Tetkik ettim 35 sayfadır. Büyük puntolarla yazılmış, resimlerle süslenmiş... beş krallarına ait bilgi vardır. Bir defa küçük bir kitaptır, çocukların anlayacağı bilgi ile yazılmıştır." Görüldüğü üzere Avrupa'daki okullarda tarihi olay ve olgular, çocuğun seviyesine uygun bir şekilde tasarlanan tarih ders kitaplarıyla öğretilmekteydi (MEB, 1990b: 255-256) Şûra heyetinde Üngüt'ün verdiği bu örnek karşısında Çavlı da Türkiye'deki ilkokullarda okutulan ders kitapları hakkında kısa bir değerlendirme yapmak istemiş ve şunları söylemiştir:

Bizim tarih kitabı ise Etrüsklerden bahsetmektedir. 9 yaşındaki Çemişkezek'li bir çocuğa Etrüsklerden bahsetmek ne demektir. Bu nihayet

mükemmel bir tarih hocasının bilmesi lazım gelen bir keyfiyettir. Ortaokul ve liselerde Etrüsklerden vesaireden malumat verilmektedir. Bu şekilde tarih okutmak istiyorsanız, müddet kâfi değildir. 6, 7, 8, 9 seneye çıkarmak lazım gelir. Tarih müfredatı bütün tenkitlere rağmen yine bütün ehemmiyeti ve haşmeti ile gözümüze çarpıyor. Esasen bunun bahislerini o yaşta bir çocuğun anlamasına imkân yoktur (MEB, 1990b: 268).

Bu sözleriyle Çavlı, tarih öğretiminde Avrupa-Türkiye kıyaslaması yapmak suretiyle Türkiye'deki tarih öğretiminin yanlış uygulandığını anlatmaya çalışmıştır. Özellikle de Etrüskler gibi soyut bir konunun ilkokullarda öğretiminin yapılmasının öğrenciler için zül olduğunu belirtmiştir. Zira Çavlı'ya göre "Tarih her zekânın anlayabileceği bir bilgi değildir... İlkokul çağındaki bir çocuk okuduğu tarihten bir netice istihraç edemez" (MEB, 1990b: 269).

Burada tarihin bir hafıza sanatı olduğu ve temelinde bilincin geriye götürüldüğü gerçeğini hatırlatmakta fayda vardır. O hâlde tarih duyuşsal unsurlara yer vermek suretiyle (Yücel, 1974: 215-216) somut bir şekilde aktarılmalıdır. Aksi takdirde tarih, ilkokul seviyesindeki bir çocuk için uygun bir ders olma vasfını kaybedebilirdi. Kaldı ki, tarihsel bilgi ve anlama, ancak ve ancak analitik düşünme, değerlendirme gibi üst düzey düşünme becerilerine sahip olduğunda gelişim gösterebilir (Dilek, 2002: 72).

Aslında bir lise öğretmeni olan Çavlı'nın tarih bilgisini hangi yöntemle öğrettiği ve bunun öğrenciler nezdinde nasıl karşılık bulduğu konusu, yetiştirdiği öğrencilerin anılarında anlam bulmuştur. Bu anlamda Pertevniyal Lisesi öğrencilerinden olan Fehmi Yavuz'un aktardıkları oldukça önemlidir. Yavuz (nd) anılarında "9. sınıfta tarih dersimize giriyordu. Lisede derslerine büyük ilgi gösterdiğim hocalarımızın başında geldiğini, kendinden çok yararlandığımı belirtmek isterim. Herhangi bir kitap izlemez, müfredatla hiç ilgisi olmayan şeyler anlatırdı" sözleriyle öğretmeni Çavlı hakkında kısa bir açıklama yapmış, ardından sözlerinin devamında aralarında geçen şu ilginç diyaloga yer vermiştir:

Emin Âli Çavlı birinci sömestirin sonuna doğru şunları da söyledi: "Hocam siz hep... müfredat dışı, belki arasak da bulamayacağımız şeyler söylediniz. Sınavlara biz nasıl hazırlanacağız? diyeceksiniz. Bu sizin en büyük hakkınız çocuklar. Benim ilkokulların 4 ve 5. sınıfları için yazdığım, Millî Eğitim Bakanlığın yayını iki kitabım var. Onları elde eder... sınava hazırlanırsınız." Ben Kavaklıdere İlkokulunda, son iki yılda bu kitapları okutmuş, ders hazırlığımı, sınavları onlardan yapmışım: "Fehmi işin iş, bu lise mayası tutuyor" dedim, kendi kendime (Yavuz, 1972: 42-44).

Hakkında yazılanlardan hareketle Çavlı'nın ders kitabında olmayan konuları tek taraflı olarak belirlediği sonucu ortaya çıkmaktadır (Ata, 2012: 84). Bunların da genellikle dönem, çağ, tarihî olay, millet, din ve laiklik gibi kavramlar etrafında şekillendiği, bu kavramlara ait tanımların da buluş yoluyla öğrencilerce keşfedilmesi yoluna gidildiği görülmektedir. Çavlı'nın derslerinde uyguladığı sokratik tartışma gibi yöntemler sayesinde (Albayrak, 2020: 285) öğrenciler aktif bir öğretim içerisinde bulunmuş, ders süresince ilgileri canlı kalmış, en nihayetinde derse karşı sempati duymaya başlamışlardır. Fakat Çavlı'nın tarih dersine ait öğrenme çıktılarını değerlendirme hususunda pedagojik açıdan bir

yanlışlık yaptığı da söylenebilir. Zira lise seviyesindeki bir öğrenciye “Benim ilkokul kitaplarımdan çalışın” demek son derece yanlış bir uygulamadır. Aksi takdirde ilkokuldan liseye kadar öğretimi yapılan tüm tarih müfredatının benzer konulardan mürekkep ve aynı ölçüde olduğu sonucuna varılabilir.

Çavlı'nın bu yönlendirmesinin arkasında 1924 tarihli lise programına özgü olan mevcut tarih ders kitaplarındaki gereksiz bilgilerden öğrencileri sakınmak fikri yatabilir. Bu nedenledir ki Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 1927 yılında Türk tarihi ekseninde yeni tarih ders kitaplarının yazılması kararı alınmış, bu da 1931 yılında gerçekleşebilmiştir (Alaca, 2017a: 992). Nitekim 1928 yılında uygulamaya konulan Türk harflerinin kabulü kanunu nedeniyle Türk gençliğinin ve öğretmenlerinin derslerinde kullanabilecekleri kaynaklar da yok denecek kadar azdı, var olan kitaplar da millî tarih ülküsünü yansıtacak türden değildi (MEB, 1990a: 243).

Ahmet Refik (Altınay) ve Ali Reşad Bey'in liselerde okutulan ders kitaplarının varlığına rağmen (Alaca, 2017a: 992) Çavlı'nın bu kitaplara bağlı kalmaması ve lise öğrencilerini ilkokullar için yazdığı kitaplara yönlendirmesinin altında yatan gerçek neden şu olsa gerektir: Ona göre özellikle de Ahmet Refik tarafından yazılan eserler indî görüşlerle yani asılsız iddialarla kanaate göre yazılmıştır (Albayrak, 2020: 284). Zira o; tarihin belgelerin tetkik, tahlil, yorum ve izahından sonra yazılabileceğine inanmıştır (Çavlı, 1941: 3). Oysa ki Altınay da tarihin ilmi yönünü bu şekilde açıklamıştır. Ona göre de tarih; tahlile ve terkibe başvurur ve belgelerin tenkidi tarihin olmazsa olmazıdır (Çalen, 2017: 50-53). O hâlde Çavlı, bir Fransız tarihçinin “Tarih, masala, destana, romana benzer; çünkü o da bir hikâyeci işidir” (Hanotaux, 1932: 17) sözünün tesiriyle eserlerini kaleme alan Altınay'ı “hikâyeci-romancı” onun *Lale Devri, Kadınlar Saltanatı* gibi eserlerini de “indî hükümler” şeklinde değerlendirmiş olabilir. Zira Çavlı, Altınay'ın roman tarzında yazılmış bu eserleri karşısında tarih ve edebiyatın birbirinden ayrılmasını gerektiğini düşünmekteydi (Ülken, 1969: 2).

Haricen Çavlı, IV. Millî Eğitim Şûrasında kademeler arasında tarih öğretimi konusunda bir düzen ihmalî olduğuna da işaret etmiştir. Ona göre eğitim ve öğretimde kademeler arasında bir hiyerarşi olmalı, düzenleme buna göre yapılmalıydı. Diğer bir ifadeyle liseler, ortaokulun; ortaokullar da ilkokulun devamı olacak şekilde düzenlenmeliydi. Buna rağmen farklı kademelerde okutulan ilgili tarih ders kitapları arasında bir düzensizlik durumu vardı, bu durum Çavlı tarafından şu sözlerle izah edilmek istenmiştir:

Mesela lise İskitlerden, ortaokul Hunlardan, ilkokul da Sümerlerden başlar.⁹ Demek ki, bu programları tertip edenler birbirinden haberdar değillerdir... Encümenlerde de bütün arzuma rağmen lise ve ortaokullarda ve diğer sınıflar arasında bir münasebet tesis edemedim. Yalnız epeyce bir münakaşa oldu ve dendi ki; tarihe Sümerlerden başlayalım. Fakat birçok müverrihler Sümerlerin Turani olduğunu söylüyorlar. Fakat Turani olmadığını

⁹ Çavlı burada 1948-1949 eğitim öğretim yılında ilkokul dördüncü sınıflarda Faik Reşit Unat ve Kâmil Su'ya ait *İlkokul İçin Tarih IV*, ortaokul birinci sınıflarda Faik Reşit Unat'a ait *Ortaokul İçin Tarih I*, lise birinci sınıflarda ise Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun ve Enver Ziya Karal'a ait *İlk Çağ Tarihi* isimli ders kitaplarını kastetmiş olabilir (TCMEBTD, 1948, 23 Ağustos: 48-53).

söyleyenler de vardır. Fakat Arî değildir, Sami değildir, Hamî değildir. Böylece ilk medeniyet şulesini veren Sümerleri tarihimizin başına geçirmek hem ilmî hem de hissî bir nokta-i nazardan doğru olması lazım geleceğine karar verdik fakat ortaokul Hunlardan başladı ben de tashih edemedim (MEB, 1990b: 385-386).

Sözlerinin devamında Çavlı, ders konuları arasındaki tutarlılığın “bir insanın temini” adına hızlı bir şekilde düzeltilmesi için Talim ve Terbiye Kuruluna söz konusu raporun sevk edilmesini rica etmiştir (MEB, 1990b: 386). Bunun üzerine Ortaokul Projesi Komisyonu Başkanı sıfatıyla konunun muhatabı olan Tarık Asal “Biz, ortaokulu bitiren çocukların hepsinin liseye gitmeyeceğini düşünerek tam bir tarih bilgisi vermeyi programlarda esas olarak almış bulunuyoruz.” söylemiyle Çavlı’nın ortaokullarda tarihe Hunlardan başlamak sorununa veremediği anlamı ifade etmeye çalışsa da (MEB, 1990b: 394) Şûra Yüksek Başkanlığında yapılan oylama sonucunda bu sorunun hâlli için Talim ve Terbiye Kuruluna sevki uygun bulunmuştur (MEB, 1990b: 398).

Bu arada IV. Millî Eğitim Şûrasında ilk günden itibaren tarih öğretiminde millîliğin hedeflendiğine yönelik açıklamalar yapılmıştır. Bu konudaki ilk açıklamayı yapanlardan biri de Çavlı olmuştur. Ona göre göre tarih öğretiminden beklenen amaç, millî bir gurur uyandırma ve yaşatma ülküsüdür. Aslında Çavlı’nın bahsettiği bu ülkü (MEB, 1990b: 31), Türk Tarih Tezinin tarih öğretimine entegre edilmesiyle yani millî tarih öğretimiyle gerçekleşebilirdi (Bahadır, 2012: 11). Bu noktada Çavlı, hümanizmin millî tarih anlayışını zayıflatarak telafisi olmayan zor bir tahribata neden olduğunu düşünmüş olabilir (Yiğit, 1992: 48).

Sonuç

Tarihsel süreçte öğretmenler üstlendikleri misyonla Türk istikbalinin mimarı olmuşlardır. Bu şuurla aydınlık bir gelecek inşa edilmek isteniyorsa en hassas şekilde geçmişin öğretimine de önem verilmeliydi, bunu da ancak nitelikli bir tarih öğretmeni yapabiliyordu. Cumhuriyet tarihinin öncü isimlerinden olan Emin Âli Çavlı da bu öğretmenlerden sadece biriydi.

Millî Mücadele sürecinde ve sonrasında esas zaferin eğitim alanında kazanılacağına olan inanç, bir dizi toplantıların yapılmasına ortam hazırlamıştır. Maarif Kongresi ile başlayan bu süreç Millî Eğitim (Maarif) Şûraları ile devam etmiştir. Çavlı da bu şûraların bir bölümünde bulunmuş, tarih ilmi ve öğretimine ilişkin görüş ve önerilerini tenkit edici bir üslupla dile getirmiştir. Bu görüşlerinde tarih ders kitapları özelinde devletin izlediği yanlış politikalara, ders kitaplarındaki içeriklerin yanlışlığına yönelik açıklamalar yapmıştır. Yine söz konusu şûralarda hümanist tezden ziyade Türk Tarih Tezi’nden yani millî tarih anlayışından yana bir tavır takındığı söylenebilir.

Emin Âli Çavlı örneğinde olduğu gibi tüm öğretmenlerin her alanda (savaş, eğitim vb.) ülkesine ve milletine hizmette geri kalmaması oldukça önemlidir. Bu anlamda geleceğin inşa edicisi olan tarih öğretmenlerine hassaten ayrı bir parantez açmak gerekir. Tarih öğretmenleri sadece birer ders anlatıcısı olmamalı, genelde

eğitim-öğretim özelde ise tarih eğitimi/öğretimi sahasında yaşanan gelişmeleri takip etmelidir.

Bu bağlamda tarih öğretmenleri alanıyla ilgili ulusal ya da uluslararası mahiyette düzenlenen kongrelere/sempozyumlara en azından bir dinleyici olarak katılma çabası içerisinde olmalıdır. Hatta bilgiyi önceden inşa etmesi durumunda bu toplantılarda bir konuşmacı olarak bulunmayı da hedef olarak belirlemelidir. Konuşmasının sonunda eleştiri olsa dahi bunları kendini güncellemek için bir fırsat olarak görmelidir. Bu vesileyle kendini yeniden düzenlemeli ve öğretim sürecini de buna göre yapılandırmalıdır.

Öğretim sürecini yapılandırma konusunda ders yılı başlamadan evvel devletin yayımlamış olduğu ders kitaplarını analiz etmek de bir o kadar önemlidir. Öğretici bu analizler neticesinde bilgi yanlışları varsa bunları mutlaka not etmelidir. Yine bu yanlışları, varsa zümredeki arkadaşlarıyla ortak akılla düzenleme yoluna gitmeli, ilk fırsatta da katıldığı toplantılarda bunları istatistik ve gerekçeleriyle sunmayı bilmelidir. Hatta vakit kaybetmeden ilgili kurullara başvurarak bunu beyan etmelidir.

Haricen tarih öğretmeni, derslerinde devletin yayımlamış olduğu tarih ders müfredatına öncelik vermeli, somut bir öğretim anlayışını esas almalıdır. Elbette ki bu kapsamda aktüalite (güncellik) ilkesi gereğince öğrencilere günlük yaşamlarında kullanabilecekleri müfredat dışı bilgiler de verebilir. Müfredata dair öğrenme çıktılarını değerlendirme hususunda ise bir öğretmenden pedagojiye uygun hareket etmesi beklenir.

Son olarak tarih, diğer derslerle karşılaştırıldığında geçmişteki insan faaliyetlerini konu edinmesi ve soyut olması nedeniyle öğretimi en zor derslerden biri olmuştur. Bu yönüyle tarih; ansiklopedik bilgilerden arındırılmalı ve sadece takrir (anlatım) metoduyla öğretimi yoluna gidilmemelidir. İdeal olanı; geçmişe ait bilginin öğrenciler tarafından bulunması, keşfedilmesidir.

En önemlisi de tarih bütünü, millî ve gayrimillî konuların karşılaştırılması suretiyle tasarlanmalıdır. Bir başka ifadeyle millî konuların dünyada olup bitenlerle bağlantılı bir şekilde öğretimi önemsenmelidir. Sonuç olarak bu çalışmada elde edilen bulgular ve tartışmalardan hareketle şu öneriler geliştirilmiştir:

- Tarih ders kitapları az ve öz olacak şekilde tasarlanabilir. Ders kitaplarındaki verilerin çokluğu durumunda ders süresi arttırılabilir.
- Tarih, “indî hükümler” ile değil mutlak surette “belgeler” ışığında yazılmalıdır. Aksi takdirde tarih, “hata ürünü” etiketine maruz kalabilir.
- Tarihin “ırk” kavramından ziyade “millet” kavramı üzerinden şekillendirilmesine özen gösterilebilir.
- Tarih, kademeler arasındaki hiyerarşi baz alınarak birbirini takip edecek şekilde yazılması önemlidir. Tarihin kendi doğasındaki süreklilik özelliği bunu gerektirir.
- Tarih öğretmenlerinin alanına ilişkin toplantılara katılımı özendirilebilir, ilgili kurum ve kuruluşlarca bu toplantıların sayısında artışa gidilebilir.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuşlardır.

Etik Beyanı: Bu çalışma tüm etik ve telif kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Şûra dokümanları ve literatür kaynakları referans gösterilerek hazırlanan bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Kaynakça

- Alaca, E. (2017a). Cumhuriyet dönemi lise tarih ders kitapları üzerine bir değerlendirme. *International Online Journal of Educational Sciences*, 9(4), ss. 988-1007.
- Alaca, E. (2017b). Cumhuriyet dönemi ortaokul tarih ders kitapları üzerine bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4). ss. 49-65.
- Albayrak, N. (2020). Emin Âli Çavlı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, ss. 284-285.
- Aktay, S.Z. (1936, 6 Haziran). Klâsizma ve klâsikler. *Ağaç*, Sayı 10, ss. 6.
- Akyüz, Y. (1983). Atatürk ve 1921 eğitim kongresi. *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul: Millî Eğitim.
- Akyüz, Y. (2021). *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2021* (34. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Ata, B. (2012). Öğrenci anılarında tarih öğretmenleri ve uygulamaları (1882-1957). *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 1(1), ss. 73-98.
- Ata, B. (2017). Türkiye’de bir psikolog tarih ders kitabı yazarı oldu: psikolog Ali Haydar Taner ve ortaokul için tarih-II üzerine. *Turkish History Education Journal*, 6(2), ss. 215-242.
- Avcı, C. (2005). Türk tarih tezi amacı, uygulanışı ve sonuçları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(11), ss. 11-32.
- Bahadır, O. (2012, 20 Nisan). Kadro dergisine göre Türk tarih tezi. *Cumhuriyet Bilim Teknoloji*, Sayı 1309, ss. 11.
- Başar, E. (2004). *Milli eğitim bakanlarının eğitim faaliyetleri (1920-1960)*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Başgil, A. (2010). Türk milliyetçiliği doğuşu, manası, gayesi ve vasıfları. *İkinci Türk Tarih Kongresi* (ss. 983-995). İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- Başgöz, İ. (1995). *Türkiye’nin eğitim çıkması ve Atatürk*. Ankara: Başbakanlık.
- Binbaşoğlu, C. (1999). *Cumhuriyet dönemi eğitim bilimleri tarihi*. Ankara: Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekişik Eğitim Araştırma-Geliştirme.

- Binbaşıoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan günümüze Türk eğitim tarihi*. Ankara: Anı.
- Copeaux, E. (2016). *Tarih ders kitaplarında (1931-1993) Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Çalen, M.K. (2017). Erken modern Türk tarihçileri ve Ahmet Refik (Altınay). A. Şimşek (Ed.), *Türk Tarihçileri* (ss. 45-61). Ankara: Pegem.
- Çankaya, A. (1968-1969). *Yeni mülkiye tarihi ve mülkiyeliler* (Cilt 4). Ankara: Mars.
- Çavlı, E.A. (1918, 13 Temmuz). Tarih usulüne dair. *Yeni Mecmua*. Sayı 352. ss. 514-517.
- Çavlı, E.A. (1927). *Türk çocuklarına tarih dersleri*. İstanbul: Akşam.
- Çavlı, E.A. (1941, 10 Haziran). Medeniyet ve vesika. *Tasvir-i Efkâr*, 3.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (1924, 11 Aralık). 180-9-0-0/48-244-18.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (1926, 20 Nisan). 180-9-0-0/107-523-47.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (1926, 27 Mayıs). 180-9-0-0/224-1117-12.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1331, 4 Şaban). 439-78.
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi. (1932, 12 Nisan). 8364.57757.2.
- Dilek, D. (2002). *Tarih derslerinde öğrenme ve düşünce gelişimi* (2. Baskı). Ankara: Pegem.
- Duru, K.N. (1943, 15 Şubat). II. maarif şûrası. *Ulus*, s. 2.
- Ergin, O.N. (1943). *Türkiye maarif tarihi*. Cilt 5. İstanbul: Osmanbey.
- Ersanlı, B. (2021). *İktidar ve tarih Türkiye’de “resmi tarih” tezinin oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim.
- Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları. (2023). Erişim (27.10.2024): <https://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328>
- Güler, A. (2004). *Türk eğitim politikalarının tarihsel süreci*. Ankara: Yeryüzü.
- Gürkan, H. (2017). *Türkiyede tarih öğretimi ilköğretim ders kitapları (1869-1950)*. Adana: Karahan.
- Hanotaux, G. (1932). *Tarih ve müverrihler* (A.R. Altınay, Çev.). İstanbul: Kanaat.
- İnan, A. (1939). Atatürk ve tarih tezi. *Bellekten*, 3(10), ss. 243-246.
- İnan, A. (1989). *Atatürk’ten Mektuplar* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (2020). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk devrimi* (6. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kaplan, İ. (2019). *Türkiye’de milli eğitim ideolojisi* (8. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Katırcıoğlu, M. (1936, 4 Temmuz). Bir konferans dolayısıyla. *Ağaç*, Sayı 14. s. 6.

- Keskin, M. (1999). *Atatürk'ün millet ve milliyetçilik anlayışı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kılıç, Z. ve Güven, S. (2017). Tür millî eğitim şûralarında alınan kararların incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), ss. 588-599.
- Kırpık, G. ve Tokdemir, M.A. (2020). *Talim ve terbiye kurulu kararları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koçu, R.E. (1965). Çavlı, Emin Âli. *İstanbul Ansiklopedisi*. 7. Cilt, ss. 3786-3787.
- Mansel, A.M., Baysun, C. ve Karal, E.Z. (1945). *İlk çağ tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim.
- Müezzinoğlu, E. (2012). Bir ittihatçı eğitimci Ahmet Şükrü Bey (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Nesin, A. (1988). *Böyle gelmiş böyle gitmez: yokuşun başı* (3. Baskı). İstanbul: Adam.
- Oral, M. (2015). *Türk ulusunun inşası ortak tarih söylemi*. İstanbul: Yeni İnsan.
- Ortaç, Y.Z. (1966). *Bizim yokuş*. İstanbul: Akbaba.
- Özalp, R & Ataünal, A. (1983). *Millî Eğitimde Kongreler ve Şûralar, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*. İstanbul; MEB Yayınları, ss 105-140.
- Safa, P. (1949, 23 Ağustos). Öğrencinin ihtiyaçları ve programlar. *Ulus*, s. 1.
- Safa, P. (2010). *Türk İnkılabına Bakışlar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sakaoğlu, N. (2018). *Türkiye eğitim tarihi 11-20. yüzyıllar*. İstanbul: Alfa.
- Sarıhan, Z. (2009). *1921 maarif kongresi*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Sarıhan, Z. (2013). *Millî Mücadelede maarif ordusu*. İstanbul: Tarihçi.
- Sevük, İ.H. (2008). *Atatürk'le beraber*. Haz. Lütfü Tınç. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Şahingöz, M. (2002). Millî Mücadele'de protesto ve mitingler. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler* (ss.726-744). Ankara: Yeni Türkiye.
- Şapolyo, E.B. (1967). *Mustafa Kemal Paşa ve millî mücadelenin iç alemi*. İstanbul: İnkılap ve Aka.
- Taşlı, H.O. (2021, 12 Temmuz). Bir asır önce başlayan bir gelenek: birinci maarif (eğitim) kongresi. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Topçu, N. (1970). *Türkiye'nin maarif davası*. İstanbul: Hareket.
- Turan, Ş. (2010). *Türk devrim tarihi III*. Ankara: Bilgi.
- T.C. Maarif Vekilliği. (1939). *Birinci maarif şûrası*. Ankara: Maarif Vekilliği.
- T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi. (1942, 7 Eylül). 5(188).
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (1990a). *İkinci maarif şûrası*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (1990b). *Dördüncü maarif şûrası*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi (1943, 30 Ağustos). 6(239).
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi. (1948, 26 Temmuz). 11(496).

- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi. (1948, 23 Ağustos). 11(500).
- T.C. Resmî Gazete. (1946, 15 Haziran). Kanun No: 4926, Sayı 6334.
- Ülken, H.Z. (1969, 14 Ocak). Elli yıllık hoca Emin Âli Çavlı. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Ülken, H.Z. (1992). *Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi* (3. Baskı). İstanbul: Ülken.
- Yalçın, D., Akbıyık, Y., Akbulut. D.A., Balcıoğlu. M., Köstüklü. N., Süslü. A., Turan. R., Eraslan. C. Ve Tural. M.A. (2014). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yavuz, Fehmi. (1972). *Anılarım*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı.
- Yiğit, A.A. (1992). *İnönü dönemi eğitim ve kültür politikası*. İstanbul: Boğaziçi.
- Yücel, H.Â. (1974). *Kültür üzerine düşünceler*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür.